

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKØBING AMT

54. BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN

1960

INDHOLD

<i>H. P. Hansen</i> : Th. Kr. Hansen	5
<i>E. Jespersen</i> : Gamle Niels Offersen.....	21
<i>Alfred Kaae</i> : Jættestue med bikammer	28
<i>E. Jespersen</i> : Vievandskar	34
<i>Alfred Kaae</i> : Vide og vedtægt for Sædding by ...	42
<i>Jens Laurids Jensen</i> : Barndomsminder	48
<i>Troels Dablerup</i> : Hardsyssels provsti i senmiddel- alderen	77
Udtog af navne og emner	140
Boganmeldelser	143
Foreningsmeddelelser	151
Regnskab	152

Samfundets styrelse:

Kammerherre, dr. *A. V. Karberg*, Ringkøbing, formand.

Museumsforstander *H. P. Hansen*, Herning, næstformand.

Lærer *J. Søndergaard Jacobsen*, Nr. Nissum, medlem af redaktionsudvalget.

Lærer *E. Jespersen*, Vinding, Sørvad, sekretær og formand for redaktionsudvalget.

Lærer *Alfred Kaae*, Kronhede, Ulfborg, medlem af redaktionsudvalget.

Bogtrykker *Gadgaard Nielsen*, Lemvig.

Gårdejer *Kristian Raunkjær*, Lyhne, Ølgod.

Landsretssagfører *N. C. Skouvig*, Holstebro.

Fabrikant *Laurids L. Villemoes*, Skærum mølle, Vemb.

TH. KR. HANSEN

29. 4. 1868 - 25. 3. 1960.

Vi fødes alle som originaler; men de fleste af os dør som kopier, har én eller anden vismand sagt. Maler *Th. Kr. Hansen* i Hoven var en lille, særpræget mand, en *atling*, dvs. en efternøler, der var født i et meget fattigt hjem i Barslund, Hoven sogn, den 29. april 1868. Ejendommeligt nok blev han opkaldt efter to morbrødre, der døde som små.

Thomas Kr. Hansens fader hed Hans Hansen, men blev kaldt Hans List, og Thomas eller Tames, som man sagde, blev også kendt i sin hjemegn under betegnelsen Tames List; men i Herningegnen kaldte vi ham *æ lille måler*. Thomas's moder hed Maren Clemensdatter og hun vævede.

Thomas var både lille og spinkel ved fødselen, og han var tilsyneladende ikke *løw-farre*, hvorfor man søgte råd hos en klog kone, Dorthea i Rosendal. Hun konstaterede, at barnet havde engelsk syge og rådede dem til at købe noget (uvist hvilket) på apoteket, sætte det på vin og grave flasken ned tre torsdag nætter med flaskehalsen ned. Deraf skulle barnet så have; men faderen kunne ikke lide den slags kunster, og Thomas kom sig alligevel; men stor blev han aldrig.

Hans List, der som ung havde tjent *sønder o'*, var med i krigen 1864. Derefter købte han en hedeparcél fra Barslund; der stod et lille hus, og der boede han som ungkarl i fem år. Hvorledes han fik føden, det begriber jeg ikke, sagde sønnen, for der var ikke noget at leve af. Kunne Hans få arbejde, så var daglønnen kun én mark, og da

Fot. 1941

A. H. Hanson

rugen kostede 16 rdl. pr. tønde det år, Thomas blev født, så skulle faderen arbejde i 96 dage for at tjene til en tønde rug.

Thomas huskede, at det kneb med at svare renterne. Kreditforeningen stod dengang for bønderne som det store, ubønhørlige uhyre; og når renterne var sendt, så følte det som en stor befrielse, og så kunne man begynde forfra og samle penge til næste halvårsrente.

Lidt tjente Maren ved at væve, men deres største indtægt havde de dog ved at sælge smør, 3-4 og indtil 8 pund, der blev solgt til *æ kræ.mer*, dvs. købmanden, i Hoven. Smørklumpen blev lagt på en tintallerken, hjemmets eneste, og så blev der bundet et klæde om, og i dette bar man smørret til Hoven. Men var faderen med, så stak han en kæp gennem klædet, Thomas fik fat i den lange ende og faderen i den korte, og så gik de ligervis som spejderne med vindrueklasen.

Thomas mindedes, at moderen stod og *ragt'* det frisk-kærkede smør, dvs. hun førte en kniv gennem klumpen på kryds og tværs for at trække de kohår ud, der var gået gennem sikluden, da hun malkede. Det var dengang en almindelig fremgangsmåde.

Da de engang ikke kunne få smør, fik de råd af hjemmedyrlæge Niels Chr. Odderskjær i Sdr. Omme. De skulle blande dyvelsdræk, fænumgræk og grå svovl sammen og gi kørerne. Og da en stud var *twind' o æ wand'*, dvs. den kunne vanskeligt pisse, noget, der også kunne hænde fårene, blev samme mand hentet; dyret blev væltet om på ryggen, og så hældte man terpentin i dets *pijes*.

Thomas var ti år, da han kom ud at tjene som fårehyrde hos Jens Madsen i Påbøl. Han skulle vogte 50 får af deres egne sammen med nogle tægtfår. I den tid, der var *skorre-hat'*, rendte fårene, som de var tåbelige, efter disse, og da var de ikke nemme at styre.

Da krusbærrene blev modne, skulle Thomas samle disse til sin madmoder; men det blev ikke til noget — havde man

bare givet ham en lille skilling for dette ekstraarbejde, så kunne han have samlet i tøndevis.

Løn fik han ikke, han fik jo kosten! men som en slags opmuntringspræmie fik han, da han kom hjem, lov til at rejse med sine forældre med toget fra Ølgod til Varde, hvor de ville besøge hans moster i Alslev. Men Thomas var nærmest ræd for toget, så det blev ikke den store oplevelse.

Skolegang

Hverken Thomas eller hans ældre søskende havde haft en ABC — så fattige var forældrene; men faderen gik til skolelæreren og spurgte, om han ikke måtte få et blad af en kasseret læsebog, så han efter dette kunne lære sine børn bogstaverne og at stave; og så fik han det blad, der er afbildet her, side 9.

Da jeg sidst besøgte Thomas i De gamles hjem i Hoven d. 14. febr. 1959, var hans værelse tømt for bøger, kun lå der en salmebog og Det nye testamente, og selv var han nu stadig sengeliggende.

Træk skuffen midt i skrivebordet ud, sagde han, der ligger et gammelt blad. Og nu fortalte han dets rørende historie — det dannede jo grundlaget for hans boglige interesse og for hans store bogsamling, og derfor blev bladet gemt som et kært minde, en helligdom, kan man godt sige. Og da jeg stod med bladet, tænkte jeg uvilkårligt på Ingerid Sletten af Sillejords liden hue af farvet uld, et minde, hun havde gemt i femti år, om sin mor. Nu var der ikke tråd igen. Her stod jeg med det gulnede og pjaltede blad, der nænsomt var opbevaret i henved 100 år.

Først gik Thomas i skole hos aftægtsmand Hans Bå.s-lund, der var lejet til at holde pogeskole. Hans var have-mand, han havde plantet en del æbletræer, der også bar godt, og han var flink til at dele æbler ud til børnene. Men æbler ville Thomas ikke sætte sine tænder i, heller ikke som voksen. Jeg ved ikke, om det var Adams fald, der havde

Den lister sig om i Gaard og Huus
 Da fanger mange Rotter og Muus.
 Sov, lille Barn, sov!

Sov, lille Barn, sov!
 I dag har jeg Ferlov,
 I morgen skal jeg i Skole gaac,
 Det kan du, Lille! vel ogsaa naac.
 Sov, lille Barn, sov!

Sov, lille Barn, sov!
 Hou Vægter, hou!
 Saa raaber vor Vægter ved Nattetid,
 I mens du ligger i Slummer blid
 Sov, lille Barn, sov!

Sov, lille Barn, sov!
 Vor Fader har en Skov,
 Med mig i den du følge maa,
 Naar du paa dine Smaa-been kan gaac.
 Sov, lille Barn, sov!

Sov, lille Barn, sov!
 Pas-op han siger: veu!
 Saa kommer vel vor Fader hjer;
 O! jeg er glad, naar han er nær.
 Sov, lille Barn, sov!

227.

Dj—t, Løj—t, M—t, om—t, Mon—t, Nr—t,
 Reg—t, Ug—t, Uk—t, dyb—t, lav—t, Læg—d,
 Hæv—d, (y y ø ö)

Høst, vist! sælt, dumt, laant, lært, bagt, Pagt,

afskrækket ham; men han sagde selv en dag: Hvis jeg var blevet gift med Eva, så ville verden have set anderledes ud!

Næste år kom han til at gå i skole hos sin broder, Andreas, ham der blev snedker, men senere redaktør af det radikale blad i Herning; skolen blev holdt i en aftægtslejlighed i Okslund. Derefter gik han i tre vintre i skole hos Kristensen i Hoven, hvortil der var $\frac{3}{4}$ mil. Vejen var både lang og træls, Thomas's ben korte, og han var hver dag så træt, at det kneb ham *o krøw.l* op ad kirkebakken. I sådan tilstand lærte han ikke noget, og skolegangen var hans største forbandelse, som han sagde en dag.

Kristensen var ellers en udmærket lærer; han havde været på Kolds Højskole, før han kom i Jelling Seminarium, og han var stærk påvirket af nævnte fremragende skolemand. Kold ville forresten have haft Kristensen til anden lærer, men kun på betingelse af, at han ikke måtte høre Kolds foredrag, thi, som han sagde, så bliver du en lille Kold.

Kristensen var ikke nogen stor original, sagde Thomas, han var for meget påvirket af andre, og især af forstander Svendsen i Jelling; men han var en ypperlig fortæller, og hans metode var ikke remseri. J. C. Christensen udtalte engang, at Kristensen var én af de bedste lærere. Senere gik Thomas i aftenhøjskole hos Kristensen, og det havde han et godt udbytte af.

Medens han gik i folkeskolen, fortalte læreren undertiden noget meget interessant fra en bog, og når bogen lå på katederet, benyttede Thomas lejligheden til at kige i den, og så ønskede han: Bare jeg engang kan komme til at eje denne bog! Den var skrevet eller samlet af en Jacobsen og hed Naturens Bog, og der var billeder i den.

Da Thomas havde udtjent som hyrde hos Jens Madsen, fik han en skilling, når ejerne kom efter deres får. Det blev til en krone, og så havde han den glæde, at hans husbonde stak ham én krone, så nu kom han hjem med to kroner, og stolt var han.

En dag, faderen gik til Tarm med smør, bad Thomas ham prøve, om han ikke kunne købe Naturens Bog, og det lykkedes. Nu var drengen ejer af sin første bog. Slog pengene til? spurgte han. Nej, bogen kostede 2 kr. 65 øre — men de 65 øre vil jeg give dig, svarede faderen.

Da han senere kom i murerlære, var han så letsindig at gå hen og abonnere på værket Opfindelsernes Bog, der skulle komme i 60 hefter, og hvert kostede en krone. Det var måske billigt — men Thomas havde jo ingen penge!

Når han ved uhyre flid og sparsommelighed havde fået tjent to kroner, så travede han over til boghandleren i Tarm efter to hefter, og det kan nok være, at indholdet blev slugt. Senere abonnerede han på de nye udgaver, og han havde tilsidst samtlige fire i sit bibliotek.

Som dreng kørte Thomas fra Barslund til Hoven Mølle med 3 skæpper rug på deres trillebør, det gjaldt deres daglige brød. Vejen var træls, $\frac{3}{4}$ mil, og når han ud på aftenen kørte hjem, var det så *pe.gmørkt*, at han ikke kunne se vejen, og gang på gang måtte han føle sig for, og flere gange var han kørt ind over marken. For at drengen skulle kunne finde vejen hjem, havde moderen sat et tællelys i et vindue, men det kunne han naturligvis ikke se, før han kom i nærheden af hjemmet.

Da det i 1886 blev bestemt, at broderen Clemen, ham der senere blev plantør i Bjørslev, skulle på Herning real-skole, kørte de to brødre hans ejendele i en kiste på deres trillebør til Troldhede station ad en elendig vej. Da Thomas ikke magtede ret meget, måtte Clemen køre den meste tid; men Thomas måtte jo trille tilbage. Det var en tur på $2 \times \frac{3}{4}$ mil.

En sølle landmand

Thomas skulle have gået til præst i Sdr. Omme, hvortil der var to mil; men han fik lov til at gå til Ådum, hvortil der »kun« var én mil. Dengang udgjorde Sdr. Omme og Hoven et pastorat, og præsten boede i Sdr. Omme.

Det år, Thomas gik til præst (1884), døde faderen. Enken kunne ikke få nogen til at passe ejendommen, ja så måtte bitte Tames ta fat. Men *de wa ham öw'r æ hå'nd*; det tunge bondearbejde lå over hans fysiske kræfter og langt uden for hans interesser.

Han pløjede med stude, som søsteren kørte; men han forstod ikke at stille ploven, som han derfor ikke kunne styre. Andre grinte ad hans tumlen med ploven i stedet for at vejlede ham. Sådan *kan* folk være.

Og da han skulle til at høste, kunne han ikke regere leen. Han stillede først bladet *öw'r* og derefter *ond'er æ håk'*, *o de wa li. tondt'e*, som han sagde, da han en dag fortalte mig om sin tilværelse som landmand. Men omsider slumpedede han til at få bladet skæftet, så det passede, og nu gik det bedre.

Om vinteren svingede han plejlen i loen; men dette arbejde var han især både led og ked af; men han fandt passende afveksling ved at tage en bog med. Imellem, at slagene drønedede og negene hoppede under slagvolen, listede han sig til at læse lidt i bogen.

Efter at have været landmand i tre år, solgte moderen ejendommen og flyttede til Vognlund, hvor hun boede i ti år, og derfra flyttede hun over til Andreas, der drev snedkeri i Hoven.

Nu lykkedes det Thomas i 18 års alderen at komme i murerlære. Han ville gerne have lært som maler, hvad der havde været et mere passende håndværk for ham, men det lykkedes ikke. Først kom han til murer Søren Jensen i Krageris et år og derefter til Mads Jessen i Tarm

De begyndte kl. 4 om morgenen og arbejdede til kl. 9, afbrudt af spisepauser og en times middagsøvn. — Ofte havde de en mil til deres arbejdsplads, og da han engang arbejdede i Strelluf, gik han en tidlig morgen de halvanden mil til denne arbejdsplads og hjem samme nat. Det var træls.

Som svend fik han 1 kr. 50 øre — ikke i timen eller om dagen — men om ugen! En dygtig svend kunne tjene to kroner om ugen; men så stor en ugeløn kommer jeg nok aldrig til at tjene, tænkte den beskedne Thomas. Han opnåede dog at tjene tre kroner om dagen og måske lidt mere.

Fra Tarm kom han i 1890 til en murer i Nr. Nebel, der på den tid var ved at skyde op; og siden arbejdede han hos forskellige landmurere, indtil han opgav dette håndværk.

Udstillingen i 1888

Da Thomas tog plads hos Mads Jessen i Tarm, betingede han sig, at han ville have fri, så han kunne komme til Den nordiske Udstilling i København i 1888.

Indtægterne som lærling var små; men ved *o rap ud*, dvs. pudse vægge, kunne han tjene 25—35 øre om dagen. Det var dog ikke lutter fortjeneste, thi han skulle holde sig selv med værktøj: En murerstok, lavet af et tomsbræt, 2½ alen langt, så det kunne nå over et fag, og 2½ tomme bredt; en murske, et vaterpas, et optrækkerbræt og et pudsebræt. Men den største udgiftspost var kalkkoste, der kostede 50 øre stykket, thi en sådan kunne kun vare to dage, når han kalkede. Føden fik de, hvor de arbejdede, og den var som regel bedre, end den var hjemme.

Da Thomas var klar til at drage ud på sin store rejse, havde han sparet 30 kr. sammen — og disse slog godt til under hans fem dages ophold i København. I plaskregn gik han en morgen tidlig til Vejle, hvorfra han sejlede til København, hvad der kun kostede 3½ kr. I København boede han i Sct. Peders Gæstehjem for 50 øre pr. nat, og der gav han kun 25 øre for en kop kaffe med brød.

Udstillingen interesserede ham naturligvis meget, alt var jo nyt for ham, og han var optaget af de gamle redskaber, der kom til at danne grundlaget for Landbrugsmuseet i Lyngby. De store bygninger i byen duperede ham egentlig

ikke; men da han kom hjem, syntes han, at husene her var så små.

I 1892 lærte han at fotografere hos Karl Jørgensen i Askov; det gav han 50 kr. for pr. måned, og næste år var han atter hos fotografen. En urmager i Ølgod nøjedes derimod med et kursus på 14 dage.

Og i vinteren 1892—93 var Thomas på Teknisk Skole i København, hvad der var en stor oplevelse for den videbegærlige unge mand. Under sit ophold i København havde han et såre primitivt kammer uden lys, og der var ingen nøgle i døren; men huslejen var naturligvis lav. I den tid levede han for 26 øre om dagen. Da han fortalte mig dette, udbrød jeg forbavset: Det kunne du da ikke leve af. Svaret lød: Jeg havde ikke mere!

Hver lørdag og søndag gik han i Højskolehjemmet i Krystalgade; det var samlingssted for de unge fra Hoven, og der kunne han gratis læse aviserne. Højskolehjemmet var oprettet af Karen Jensen, der havde tjent hos Julius Døcker, og det var på opfordring af Møller Kristensen og andre fra Hoven Højskole, unge, der studerede på Døckers Kursus, at hun havde begyndt hjemmet. Hun var en dygtig kvinde og havde forretningstalant.

Da skolen først og fremmest skulle passes, var det begrænset, hvad Thomas ellers oplevede; men han hørte dog oplæsninger, navnlig af P. A. Rosenberg, han så et par diletantforestillinger og også et par stykker på Dagmar-teatret (til nedsat pris). Og om søndagen besøgte han museerne.

I 1894 nedsatte han sig som fotograf i Videbæk. Men dengang var byen lille, og Thomas var ikke forretningsmand; men han fik da føden, dog heller ikke mere. Og så holdt han op og gav sig til at male for folk, hvorved han foruden en beskeden betaling fik kost og logis, hvor han arbejdede. Og om vinteren bandt han bøger ind, efter at han havde haft et kursus. Det blev han dygtig til, så dygtig, at han på en udstilling i Horsens i 1905 fik bronzemedaille

for indbinding af et eksemplar af SAXO. Men der var absolut ikke forretning i at binde bøger for hans vedkommende, for bogen skulle læses, før han tog fat på indbindingen.

Nu boede han i et lille hus i Hoven. Der var fyldt med bøger i hans »butik«, der var bøger i hans sovekammer og i et lille rum, der var beregnet til spisekammer, eller måske noget andet. Han havde også et tørvehus med lidt brændsel, men i dette rum var der også bøger. Brændslet blev der sparet på, og ofte frøs han, og hans føde bestod væsentlig i, at han kogte en grydefuld grød, så han havde nok til flere dage.

En vinter, det frøs hårdt, bad jeg ham komme over til os og klistre mine løse artikler op — så havde han dog varme, og så fik han en mere solid kost så længe. Da han efter en uges forløb var færdig, ville jeg betale ham, men jeg kunne ikke få at vide, hvad han tog, når han malede for folk. Så lagde jeg 40 kr. Men ikke tale om — og det kneb mig at få ham til at tage de 20. Jeg er skidt til dette arbejde, sagde han, for jeg skal have artiklerne læst først!

Da han i de senere år endelig tog aldersrente, sagde han en dag til mig: Jeg har aldrig haft så mange penge! — altså på én gang.

I 1927 byggede han et nyt hus nær det gamle, og deri var der et rum til Hoven Andelskasse, som han dog ikke bestyrede. I et værelse bagved havde han bøger, og da disse ikke kunne rummes der, fik han bygget et slags udskud til.

Politik

Skønt Thomas var en god bekendt af J. C. Christensen, de var jo fra samme sogn, så var Thomas dog radikal; men han deltog ikke aktivt i politik. I hans ungdom gik de politiske bølger, som bekendt, højt, og enhver vågen mand måtte blive optaget af striden mellem højre og venstre, især da der blev udstedt provisoriske finanslove og opret-

tet gendarmerikorps for at holde folk i ave. Selv ligegyldige folk blev nu rusket op.

Et par dage før det berømte politiske møde i Holstebro i 1885 var der et stort møde i Skjern, hvor Berg, Enevold Sørensen, Harald Holm og A. B. Clausager skulle tale. I denne anledning travede lille Tames i sine træsko — han var vokset fra sine konfirmationsstøvler — de halvtredie mil til Skjern, stod og hørte spændt på talerne. og så gik han den lange vej tilbage, ialt fem mil!

Senere under venstres splittelse overværede Thomas et politisk møde i Tarm, hvor Berg, Claus Berntsen, Enevold Sørensen m. fl. talte.

Da Claus Berntsen trådte frem, blev der et frygteligt spektakel. Folk råbte, peb og trampede. Claus var jo moderat, og *ham* ville de ikke høre. Claus Berntsen, der var en statelig skikkelse, stod længe med et stort smil og betragtede den støjende hob, og da spektaklet endelig sagtnede lidt, råbte han med sin tordenrøst ud over forsamlingen, at det glædede ham at komme ud blandt vestjyderne, det var første gang, han var her. Han havde altid hørt, at vestjyderne var træge folk, men nu så han, at de var det modsatte, de var jo tvært imod meget livlige folk — de skulle bare blive ved — ham generede det ikke! Et øjeblik efter var forsamlingen så stille, at man kunne have hørt en knap-penål falde til jorden, og han havde fuldstændig erobret forsamlingen.

Ved et andet politisk møde i Skjern var der en mand, der hvert øjeblik afbrød Thomas Nielsen. Kan du ikke tåle at høre mig? spurgte Thomas Nielsen, og manden brølede: Nej! Kan du da ikke tåle at høre sandheden? fortsatte taleren, og atter brølte manden: Nej! Så har du også en dårlig samvittighed, sagde Thomas Nielsen. Og nu blev der ro.

På den tid, Th. Kr. Hansen boede i Videbæk, holdt Trøstrup et museumsforedrag i skolen. Thomas overværede naturligvis mødet, og han blev så optaget af den ejendommelige museumsmand, at der opstod et mangeårigt venskab

mellem de to. Og hos Trøstrup traf jeg for første gang Thomas, og vi kom ligeledes straks på bølgelængde. Der er ingen, mig uvedkommende, som jeg har brevvekslet så meget med som med ham. Ønskede jeg et eller andet folkloristisk emne belyst, så henvendte jeg mig sjælden forgæves til ham; han cyklede rundt til gamle folk i egnen og gjorde optegnelser, og han samlede mange museumsgenstande til museet, i alm. simple ting uden materiel værdi, men som jeg satte så stor pris på. Han var også meddeler til Dansk Folkemindesamling, til Jysk institut for sprog og kultur og til Nationalmuseets etnologiske undersøgelser etc.

For sine beskedne indtægter købte Th. Kr. Hansen bøger og atter bøger, og han havde som gammel mand en imponerende bogsamling, vistnok omkring 3000 bind; og denne samling var hans livs glæde og stolthed; men, den blev på hans gamle dage hans smertensbarn, for, hvad skulle der efter hans død blive af denne samling, skulle de bøger, som han møjsommeligt havde samlet, spredes for alle vinde?

Uvilkårligt måtte man mindes Anne Gøye, der døde på Hvedholm 1681, da hun testamenterede sin værdifulde bogsamling, ca. 900 bind, til sin brordatter, Karen Brahe. Det hedder i hendes testamente:

»— Thi jeg haver taget Omsorg for dem efter min Død, at de, som jeg med saa stor Flid og Glæde haver samlet, maatte ikke blive spredt.«

Thomas prøvede at afsætte samlingen til en højskole; men, den passede ikke rigtig, hverken til en højskole eller til et folkebibliotek. Hans samling var meget broget, og giver et godt billede af mandens mange interesser.

Så fik han en dag besøg af sin mangeårige gode ven, forfatteren Salomon J. Frifelt, der foreslog, at Thomas skænkede sit bibliotek til Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Nu fik Thomas fred med hensyn til sit bibliotek. Han skænkede dette, og uden betingelser, til Historisk Sam-

fund. Kort efter blev bøgerne deponeret og opstillet i et rum i Skjern Biblioteks nye bygning.

Th. Kr. Hansen kom ind i styrelsen for H. S. fra starten, og han blev et interesseret og virksomt medlem, der skaffede foreningen mange nye medlemmer, og han mødte altid ved dens møder sålænge, han kunne høre; men da hørelsen efterhånden blev svækket, trak han sig tilbage fra styrelsen; og nu blev han valgt til foreningens æresmedlem.

Sine sidste leveår boede han i et rart værelse i det nye De gamles Hjem i Hoven. Helt tilfreds var han ikke altid, det var altfor flot. I får da en god kost, hvad man forresten kunne se på ham, ja, svarede han, men jeg ville hellere have grød og flæsk! Det får I vel også, bemærkede jeg, og det ville han ikke benægte, heller ikke, at han havde en dejlig varme i sin stue.

Nå, i den alder, som 90 årig, må en gammel ungarl vel have lov til at være lidt aparte.

Den 25. april 1960, kort før han kunne have fyldt 92 år, sov han hen mæt af dage og træt af livet.

H. P. Hansen.

Thomas Kr. Hansens begravelse fandt sted torsdag den 31. marts.

Efter præstens prædiken fra prædikestolen trådte Historisk Samfunds formand, kammerherre dr. A. V. Karberg, hen til båren og gav smukt udtryk for sin egen og Samfundets taknemmelighed over for den afdøde, hvis værdifulde bogsamling var skænket os og vidnede om det rige åndelige liv, som havde besjælet den beskedne mand.

Tidligere gårdejer i Hoven Niels Olsen takkede ved graven og bød efter Th. Kr. Hansens ønske det store følge til middag på hotellet. Under mindesamværet blev der talt af Niels Olsen, Salomon J. Frifelt, lærer Winther, Chr. Raunkjær og lærer Øllgaard.

Efter aftale med Niels Olsen, der disponerede over Hansens efterladte midler, bestemtes det, at en mindsten måtte rejses af Historisk Samfund.

E. J.

*

Afsnit af tale ved Thomas Kristian Hansens Begravelse fra Hoven Kirke d. 31. marts 1960.

Thomas Kristian Hansen er død, og vi fører ham til Graven paa den bedste Maade, vi kender, paa kristen Vis. Han var jo ogsaa et af Hoven Kirkes Børn. Han var døbt og konfirmeret her. Han holdt ogsaa af Kirken. Den rummede da ogsaa for ham det personlige Minde, at det er hans Far, der har udført Drejearbejdet paa Stolegavlne og ved Alterskranken. Heller ikke var han fremmed for den Forkyndelse, som Kirken er Rammen om. Ogsaa her har han siddet med Haanden bag Øret for at fange de Ord, der lød — ikke tit ganske vist, men tiere vilde det dog være blevet, hvis ikke hans Hørelse var blevet for ringe. Men om det, der hører Troens Verden til, talte han ikke meget. Han var

en kritisk Natur; dermed mener jeg: en der søger at trænge ind i Tingene og at danne sig en klar Mening derom. Men han var mindst af alt interesseret i bare at kritisere. Hans ukuelige Trang til at skaffe sig Viden og trænge ind i Tingene var forenet med en dyb Redelighed og Sandhedskærlighed og en ærlig Vilje til at bedømme ret. Men det var næppe mange, han kunde aabne sig ret meget for. Han var jo en Ener, og hans kritiske Sans og jævnlige noget hvasse Udtryksmaade, maaske forbundet med en Fornemmelse af, at hans Synspunkter ikke altid vilde kunne fattes af andre, har nok gjort noget dertil. Han var ikke en troende efter den almindelige Forstaaelse af det Ord. Men hans Verden var jo især Bogens Verden, og som den Bogens oprigtige Elsker og ærbødige Tjener, han var, var saavist heller ikke Bøgenes Bog ham fremmed, saa lidt som Salmebogen var det. De hørte ikke til de Bøger i hans efter Forholdene vældige Samling, som han ikke naaede at faa studeret. Om han saa var en ortodoks i Troens Verden eller i andre Forhold, interesserede ham ikke. Om han kom til at støde an mod gængse Meninger og Opfattelser var i det hele taget uvæsentligt for ham. Men det var en Nødvendighed for ham at være i Overensstemmelse med det, som han var kommet til at se som Sandhed og Ret. Det er ikke vor Sag at sætte ham saa lidt som nogen anden i Rubrik i Forhold til Troens Verden. »Dommen hører mig til«, siger vor Herre. Derved vil vi lade det bero.

A. Bøgebjerg Andreassen.

GAMLE NIELS OFFERSEN

1860-1960

Gamle Niels Offeresen fødtes den 2. februar 1860 og døde den 30. august 1953. Han har nedskrevet sine erindringer, som efter at være duplikeret i nogle få eksemplarer for den nærmeste kreds af familiemedlemmer er skænket til Historisk samfund. I hundredåret for hans fødsel kunne det være rimeligt at bringe udtog af det omfattende arbejde, men da dette af flere årsager ikke kan ske, vil vi dog mindes den gamle kæmpe i al korthed, således som han tog sig ud for undertegnede, da han rundede de 90.

★

Det kan være vanskeligt nok at holde rede på de personer, der hedder Niels Offeresen; alene i Vinding var der tre mænd af dette navn. Gamle Niels Offeresen kunne være lige glad. Ingen kunne gøre ham rangen stridig til prædikaten den gamle. Og så var hans døbenavn for resten Niels Nielsen, og Niels Nielsen hed såvel hans fader som hans farfader. Men i gammel, længst forsvunden tid var der en mand, der hed Offer Nielsen; han efterfulgtes af sin søn, Niels Offeresen, og siden kunne man døbe efterkommerne Niels Nielsen, så meget man ville, de kom dog alle som én til at hedde Niels Offeresen.

For at få orden i dette navnevirvar antog gamle Niels Offeresen det navn, som enhver nævnede ham ved.

Han kom til Vinding 1887, men havde allerede dengang en begivenhedsrig fortid.

Den første vækkelse

I Hee, hvor Niels Offersen var født, skal det være gået hårdt til i gamle dage med dans og drik og kortspil. Men så skete det en morgenstund, at Niels Jesper sagde til Niels Grønlund: Nu skal det liv have en ende for mit vedkom-

Niels Offersen

mende! — Også for mit! svarede Niels Grønlund. — Den ene tog på højskole, den anden på landbrugsskole. Og selv vendte de tilbage til deres sogn og opfyldte i fuldeste mål de gamle højskolemænds ønske: De bragte højskolen med sig hjem og genoptog deres førerstilling blandt de unge. De startede en skytteforening, som snart kom op på 40 medlemmer. Pigerne broderede dem en fane med mottoet: Hvad Danmark var, skal det atter blive. Og man sang i ny begej-

string: »Til våben, brødre, tag bøssen fat«, »Jeg er en simpel bondemand« og hvad andet, der var til rådighed i Morten Eskesens sangbog. Niels Offersen var med i det altsammen. Han var adskillige år yngre end Niels Jesper, men aldersforskellen gjorde intet skår i deres gensidige tankeudveksling, som ofte lagde beslag på sene nattetimer. — Niels Jesper alias lærer N. J. Nielsen, Stauning, døde 1936 efter en lang og velsignelsesrig gerning.¹⁾

— Vi ser ikke ikke sådanne resultatet mere, fordi et par unge mennesker vender hjem fra højskole!

— Det kommer vel af, at det er mere almindeligt, svarede Niels Offersen.

— Jeg tvivler på, at det er forklaringen, men vi kunne ikke gøre problemet færdigt.

Rasmus Mørke

Niels Offersen fortsatte med at fortælle om sin soldatertid i Viborg. Han kom da ud for en rystende oplevelse. Den skrækkelige morder skulle henrettes offentligt på Klejtrup Bakke i kirkens umiddelbare nærhed, og en deling soldater, hvoriblandt Offersen, blev kommanderet derud for at slå kreds om retterstedet. De ankom dagen før og kom i kvarter, Offersen i et lille hus ved vejen. Det var en kold januarnat 1881. Midt om natten kunne Offersen høre vognrummel ude på vejen, og hvor forbavset blev han ikke, da han om morgenen så ud over de fremmødte, hvis antal blev anslået til 12.000.

Offersen nævnedes begivenheden som et ejendommeligt eksempel på, hvad der kunne samle folk.

Da jordefærden efter eksekutionen skulle finde sted, kunne de 60 soldater, der blev posterede omkring på kirkegårdsdiget, kun med nød og næppe holde den nysgerrige hob på tilbørlig afstand.

¹⁾ Jvf. lærer Niels Jesper Nielsens erindringer, Hardsyssels Aarbog 1950.

Officersen og jeg, der ind imellem drøftede tidens synkende moral, fandt intet bevis for høj moral 1881 i Rasmus Mørke-tragedien. For resten troede Officersen, at lediggang er Fandens hovedpude. Alt for mange mennesker i vore dage forstår ikke at benytte fritiden til noget godt, og så bliver det — til noget skidt.

På Pedersdal

Officersen kom ikke på højskole, men derimod på Lyngby Landbrugsskole. Han ville så langt bort som muligt for at lære noget nyt. Og så tog han plads som elev på en af etatsråd Thestrups gårde, Pedersdal på Amager, der hvor nu flyvepladsen er. Gården var bortforpagtet til Vestergaard fra Thorsted, der var bekendt som en af landets fremmeligste landmænd. Og hvad Officersen fortalte, lød lige så besynderligt som hans fortælling om henrettelsen på Klejtrup Bakke. Det var i 1885, og Officersen havde dette år endnu aldrig set en roemark. Nu så han sådan en; der var 12 tdr. land med runkelroer og 2 med hvidkål.

Det føjede sig således, at Officersen fik opsyn med udtyndingen. Man brugte ingen redskaber, men man havde 4 »lugekællinger«, og så kom bøndervognene helt ude fra Brøndbyøster og Brøndbyvester, fuldt belæssede med folk; disse gav sig i lag med udtyndingen og skulle som løn bare have de oplugede roer, som de så bragte med hjem og plantede, som vi andre planter kål i vor have. Officersens ansvar var ikke helt ringe, men han uniformerede sig i lange støvler og med stok i hånd og skridtede rækkerne af for at påse, at de tilbageblevne planter kom til at stå i den forlangte afstand. Det hele gik let nok, folkene var lette at styre.

— Det var sært, når man sad og snakkede med Officersen, så lidt man tænkte på, at han var gammel. På hans bord lå en bunke tidsskrifter: Hedeselskabets, Højskolebladet, Menighedsbladet, Dansk Frugtavl m. m. og ny, tunge Vær-

ker såvel fra den faglige som fra den skønlitterære Genre. Men faktisk var det jo, at han kunne huske krigen i 1864, alle vore tekniske fremskridt fra tællepråsen til atombomben, provisorietiden og hele det folkelige gennembrud, som forlængst var historie, da en anden én blev født.

Ægteskab med Else Marie

1887 kom han til Vinding med sin hustru Else Marie, der havde tilbragt mange ungdomsår på Thestrup Højskole. Hun var en personlighed af samme format som Niels. De skyede ingen umage for at gøre sig nyttige blandt deres nye sognefæller. Men Indre Mission var kommen først, et kapitel, som ikke her skal drøftes. Inden et år var gået, havde Offeresen været rundt i alle hjemmene for at få dem til at bygge et andelsmejeri.

Else Marie tog med glæde mod den stride strøm af præster og højskolemænd, som Offeresen indforskrev som talere i foredragsforeningen. Han samlede ungdommen i sin lave stue og kridtede langbordet fuld af landbrugsfaglige fakta. Else Marie var for alle, høje som lave, den gæstfri og venlige værtinde, og mange frygtede, at hendes død 1938 skulle gøre Niels Offeresen til en ensom gammel mand, men det skete ikke.

Offeresen som konsulent

At autodidakten også blev konsulent, harmonerede godt med hele Offerensens væremåde; han havde jo praktisk taget altid været konsulent. Men mon kapitlet om Offerensens konsulentvirksomhed alligevel ikke er helt enestående i Danmarkshistorien.

Han var, så vidt jeg kan regne ud, 54 år, dengang han 1914 afhændede Øster Ramskov til sin søn. I den alder gik i ældre tider manganen gårdmand på aftægt for at leve en dagdrivertilværelse resten af sine dage. En 48-årig aftægtsmand har jeg konstateret mellem gamle Vinding-boer. I

1914 gik man jo ikke på aftægt, men der var ellers muligheder nok for at sætte sig hen.

1919 traf jeg Offersen første gang omme på Vinding kirkegård, som han var i færd med at regulere, kortlægge og rense for senegræs og tilplante. Han forklarede mig, hvor hurtigt man kunne grave kirkegården, når man bar sig rigtigt ad, og han tilbød at lære mig at bestemme alle vilde græsarter i blomsterløs tilstand. Der havde jeg med det samme en væsentlig del af hemmeligheden ved Offersens personlighed: den skønneste harmoni mellem fysisk og psykisk formåen og uhemmet trang til at lade dem komme andre til nytte. Tag ham med om i din have, og han finder snart et æbletræ, som burde beskæres efter de nyeste forsøgsresultater, og han er villig til ganske gratis at lære dig det.

Offersen opnåede at blive Danmarks ældste konsulent og blev på sin 25 års jubilæumsdag hjerteligt hyldet af kolleger på et konsulentmøde i Århus.

Nu var han ikke planteavlskonsulent mere, men derfor ringede vi ham alligevel op, når vi skulle have vore frugttræer sprøjtet, for hvem andre end gamle Offersen kunne holde rede på de skiftende sprøjtninger.

Sit vinkelskriveri havde han for flere år siden lagt på hylden til stor glæde for sagførerne; men endnu var han distriktsforstander for Wistofts Brandkasse, og han sad just fordybet i arbejdet med denne forretning, da jeg opsøgte ham for at få en fødselsdagspassiar. Og nu er det jo slet ikke så rart at blive afbrudt i sit arbejde, når man har fået sig arrangeret med blanketter og dokumenter til op over begge ørerne. Men Offersen havde ejendommeligt nok næsten altid god tid — også denne dag. Ude i den store have med tilhørende anlæg var der absolut intet at gøre, hver spadefuld jord, som skulle vendes, var vendt. Inde var der fred og hygge. Berg, J. C. Christensen, familie billeder samt højskoleverdenens store og små profeter hang i glas og ramme på væggene, og et udvalg af bøger stod i bogska-

bet, mens hovedparten stod i skabe og reoler rundt om i husets andre rum. Da jeg skulle gå, fulgte Offersen mig ud, og vi gik en runde i anlægget, hvor han konstaterede, at jeg aldeles ikke kunne huske navne på hundrede forskellige nåletræer, uagtet han havde sagt mig dem mange gange.

★

Offersen fik ikke sit ønske om en hurtig død opfyldt; han måtte opleve en langsom aflevering af kræfterne, indtil der intet mere var tilbage, men sine åndsevner bevarede han til det sidste.

Få fik en længere arbejdsdag end han, og få fik tiden bedre udnyttet. Mindst af alt attråede han folkegunst, men han så dog sit arbejde påskønnet i fuldeste mål. Han fik fortjentmedaljen i sølv og mange sølvbægre med hæderfulde motiveringer, og han fik se sit eget monument rejst på Resdal Bavnæs festplads, som han selv havde skabt. Al den virak kom til ham på trods af hans koleriske temperament — han kunne blive vred og skælde ud, men lirke og luske sig frem kunne han ikke. Hans ærlighed og uegenlykke indgød hans modstandere inden for åndsarbejdet respekt; Gamle Offersen var en redelig mand, det vidste man. Og et venskab med ham, når det var opstået, var solidt og uden brist eller refleksioner.

Da han ikke kunne arbejde mere, længtes han efter at dø. Enhver kunne roligt gå ind til ham og sige farvel, så rimeligt og naturligt følte han afskeden med det skønne jordeliv, som han havde udnyttet og elsket.

Han døde i senhøstens tid, mens der var mange blomster. Hans lidenskab var det at få blomster til at gro.

Og sjældent så man en bære omgivet af et blomsterhav så vældigt som Gamle Niels Offersens.

E. J.

JÆTTESTUE MED BIKAMMER

Af Alfred Kaae

Ordet »jættestue« er måske for fordringsfuldt at bruge, da det kun er resterne af et sådant stenkammer, her er tale om. *Jættestuetomt* var måske mere rigtigt at skrive.

Findestedet er på ejendommen »Nymark« i den nordlige del af Torsted sogn. Mærkelig nok på samme ejendom, hvor jættestue nr. 2 i Torsted for et par år siden blev udgravet (se årbogen 1957, s. 102 ff.).

Næppe nogen anede, at der var en gravhøj på stedet, hvor der groede lyng og småplantning; men en brand midt i den tørreste tid i sommeren 1959 viste, at her lå en delvis ødelagt høj. Jeg fik da lov at undersøge, hvad her gemte sig i jorden.

Højen så ud, som om godt og vel halvdelen var jævnet, mens den ene side stod tilbage. Det viste sig, at dens tværmål var omkring 12 m. Ved foden af højen har ligget en kreds af store sten, hvoraf en del var gravet op. Der er dog 9 sten tilbage; men der har nok været en fyrretyve stykker. Disse sten har udgjort kærnen i et slags dige bygget af lyngtørv. Dette dige, som var fyldt af mindre sten, har dannet foden af højen, hvis fyld ellers bestod af brunt sand med småklumper af al isprængt enkelte partier af grå muld.

Ved undersøgelsen af højen viste det sig, at den bund, hvorpå højen var anlagt, bestod af et mørkt muldlag med lyst sand og et allag under. Der har formodentlig groet lyng på stedet, da højen blev bygget.

Vi begyndte udgravningen på den måde, at vi gravede et udsnit af højen helt ind til dens midte, omtrent som når man skærer det første stykke ud af en lagkage, og så ventede vi, at noget ville vise sig. En jættestue turde vi ikke håbe på, selv om der ved siden af højen under ildslukningen var gravet nogle brudstykker af flintsager op, som kunne tyde på, at højen havde noget at fortælle om jættestuekultur eller dyssekultur.

Helt inde i højens midte traf vi på nogle store sten, der stod op og var støttet af en stendynge. Her måtte være et gravkammer midt i højen, tænkte vi, og så tog vi fat på at grave dette kammer fri for jord.

Det viste sig imidlertid, at der kun var bevaret de to sider af et gravkammer, den vestlige og den nordlige side. Her stod meterhøje sten. Mod øst var der en stenfyldt grube, og mod syd har indgangen til kammeret været. Den har været af en bredde omkring trekvart meter. Gravkammeret har målt omtrent halvanden meter på hver led.

Det sandlag, som dækkede kamrets bund, blev nu forsigtigt fjernet i tynde lag, og under dette arbejde så vi, at laget fortsatte gennem indgangen ud i syd, og her foran indgangen lå der i sandet spredte stykker rav. De fleste formet som dobbeltøkser, hvilket netop er typiske for ravsmykkerne i jættestuekulturens tid. Vi tænkte først, at ravsmykkerne kunne være ryddet ud af det lille gravkammer; thi i dette fandtes kun et enkelt stykke rav, mens der i udgangen lå en lille dårlig stridsøkse af grønsten, åbenbart stammende fra enkeltgravfolkets benyttelse af højen i ældre bundgravstid.

Vi besluttede dog, at vi ville udvide gravefeltet, så vi fik det ravrige sandlag helt afdækket. Da dette var sket, kom der en række gruber frem; de var fyldt med ituslåede sten. Disse gruber strakte sig fra den sydligste af det lille kammeres sten mod sydvest, drejede så mod syd og derpå i nordøst hen til en næsten meterlang flad sten, der var nedlagt i magert ler. Nordøst for den sten var gruberne uty-

delige. Da vi havde fået disse gruber tømt for sten og sand, kunne vi igen tage fat på det ravrige sandlag, og snart kom det fund, der viste, at ravet lå i et større gravkammer og ikke bare var noget, der var ryddet ud fra det lille kammer mod nord.

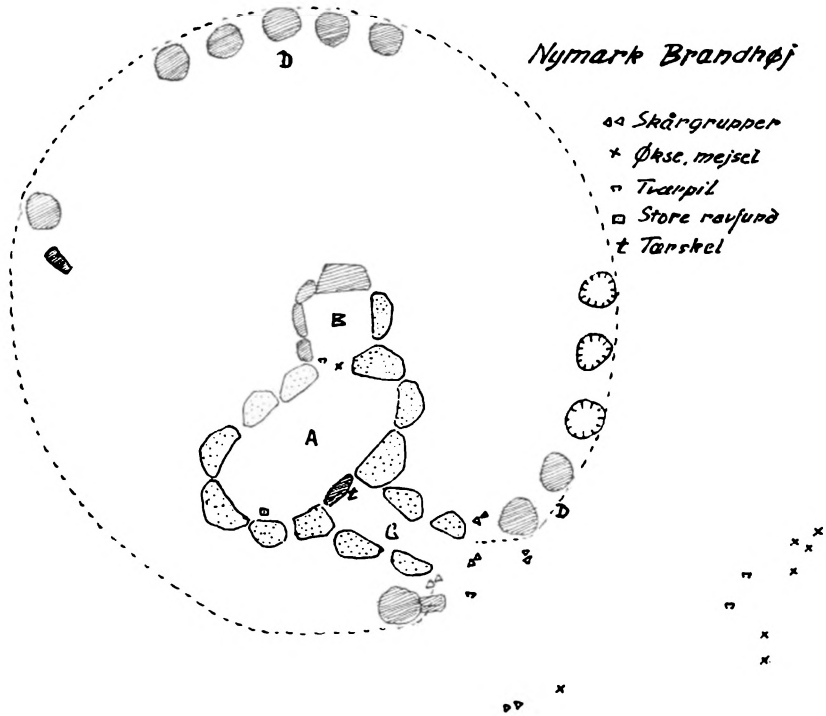
I sandlagets sydligste del lå samlet på en plet ikke større end en håndflade 33 ravperler, alle af den karakteristiske dobbeltøkseform, som vi havde fundet før. Det var tydeligt, at ravet ikke var rørt, siden det var lagt ned i sandet. Perlerne lå i pæne rækker, som når man med et par småslyng med hånden lægger en perlekæde på bordet eller i en æske. Alle perlerne hører sikkert til samme perlekæde.

De gruber, der mod nordvest, sydvest og sydøst omgrænsede det ravrige sandlag, må være mærker efter en række svære sten, som har udgjort væggen i et større gravkammer. Den flade sten i leret måtte være tærskelsten ved hovedkammerets indgang, og det lille kammer mod nord kan ikke være andet end et vedhæng til det store kammer.

Hele gravanlægget er da en jættestue omtrent 4 m lang og 2 m bred med et mindre bikammer på ca. $1,5 \times 1,5$ m. Det store gravkammer ligger med længden i sydvest-nordøst. Indgangen fra hovedkammeret til bikammeret findes omtrent i det nordlige hjørne. Indgangen fra det fri ind til hovedkammeret må have været, hvor den flade tærskelsten ligger. Her er da også nogle gruber, der markerer grænserne for gangen, to ved hver side. Gangen har været kort.

Gulvene i de to gravkamre består af det før omtalte allag, der går ind under højen. I den sydlige del af det store kammer var det dog bestrøet med et skærvelag af itu-brændte sten. Gulvene har altså været gravet 20—30 cm ned under den oprindelige overflade.

Fundene i gravkamrene. Ravet, der bærer tydeligt præg af jættestuetid, udgjorde ialt 140 stykker; deraf er der 65 hele dobbeltøkser og en del brudstykker af sådanne, 2 ret store dobbeltkøller, 16 hængeformer med hul i den smalle ende, deraf en med form som et 5 cm langt økseblad. Des-

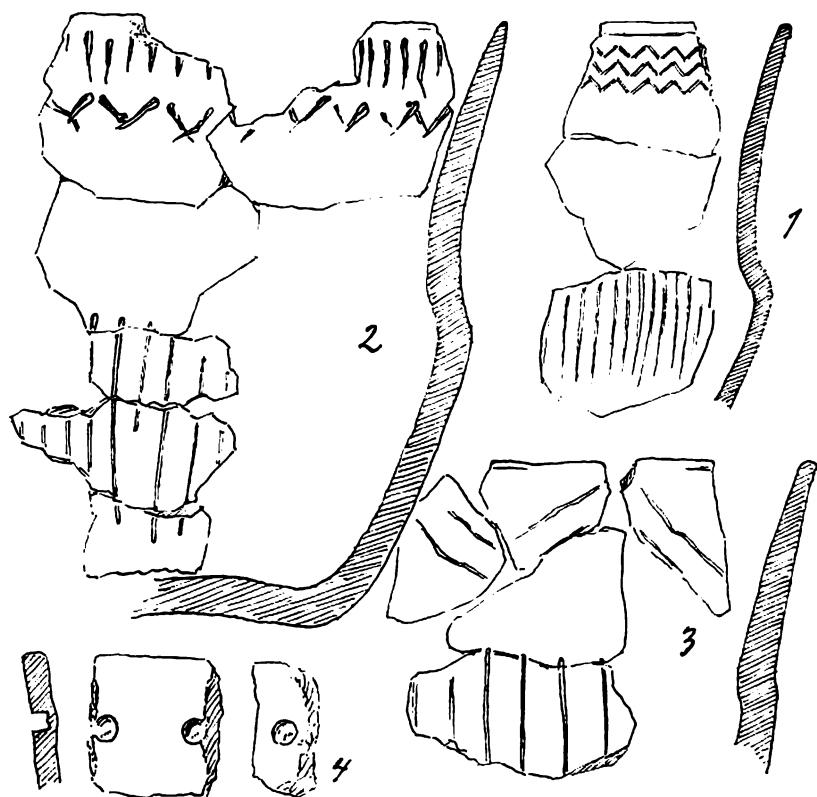

Plan over højen med forsøg på en rekonstruktion af jættestuen. A er hovedkammeret, hvor ravperlerne lå, B er bikammeret, C gangen ind til graven, t er tærskelstenen. Randstenene er mærket med D. Alle de store sten, der fandtes på deres oprindelige plads, er skraverede. Randstenene må oprindeligt have omkredset hele højen. De med prikker forsynede sten er tegnet hvor de har stået, men de var altså taget bort ligesom de fleste randsten.

uden var der et halvmåneformet samlestykke med mange huller i den buede rand. Foruden disse større perler fandtes der en mængde små cylinderformede perler. De mindste var ikke større end hovedet på en stor nipsenål.

Ved siden af grønstensøksen lå der en tværpil, og så var der nogle svage skeletspor. Endelig lå der spredt i kamrene nogle få flinteflækker.

Da gravkamrene og gangen var udgravet, tog vi et stykke uden for indgangen. Her lå der tæt ved indgangen nogle skårgrupper, som bestod af dele af mindst 5 kar. De to grupper lå endda inden for randstenene. — Lidt længere borte en gruppe skår, som ingen dekoration havde. De, der lå indgangen nærmest, var derimod dekorerede; det var

Prøver af de dekorerede skår foran indgangen til jættestuen. 1—3 tragtbægre, hvoraf nr. 1 nok er fra en ret tidlig periode. Det er et tyndvægget kar med tydeligt skulderparti, der er dekoreret med en fin afstregning. Langs mundingsranden tre smukt indstemplede vinklerækker. De to grove kar, 2 og 3, har mere unøjagtige vinkelmønstre på tragten og åbne afstregninger på karrenes bug. Disse lodrette afstregninger ligner meget hinanden og er måske udført af den samme hånd. Disse kar er nok yngre. Nr. 4 er et par randskår dekoreret med dybe gruber, hvis indbyrdes opstand er 1,5 cm, mens gruberne er 0,5 cm bredde.

rester af tragtbægre, vistnok af noget forskellig ælde. Se billedet.

Noget længere ude, fra 3 til 6 m fra indgangen, lå der nogle flintsager, som desværre var i en sørgelig forfatning, og det ser ud til, at de er ødelagt med vilje, at de har været i et bål. Nær ved den ene gruppe af flinteskår blev der da også fundet trækul og enkelte forbrændte sten. I alt lå der brudstykker af 4 eller 5 økser og to lange mejsler foruden et par tværpile og nogle flækker.

Af økserne var de to tyndbladede typer af den tyknakkede økse med slibning på breddesiderne. To andre tyknakkede økser har været en god snes cm lange og ret svære. Den ene har tydelig rektangulært nakkeparti og let hvælvede breddesider og er formentlig den ældste. Den anden har næsten kvadratisk nakke og minder om den yngste form for de store tyknakkede økser; den må være fra en sen periode i jættestuetiden. Den ene mejsel kunne limes sammen, den er 18,5 cm lang og smukt slebet på alle fire sider; den anden findes kun i brudstykker.

Hvis disse flintøkser har nogen forbindelse med jættestuen enten som offer eller som noget, der engang er ryddet ud, kunne de måske tyde på, at jættestuen, skønt dens anlæg vel må regnes til ældre jættestuetid, også har været i brug i denne tids sidste århundreder.

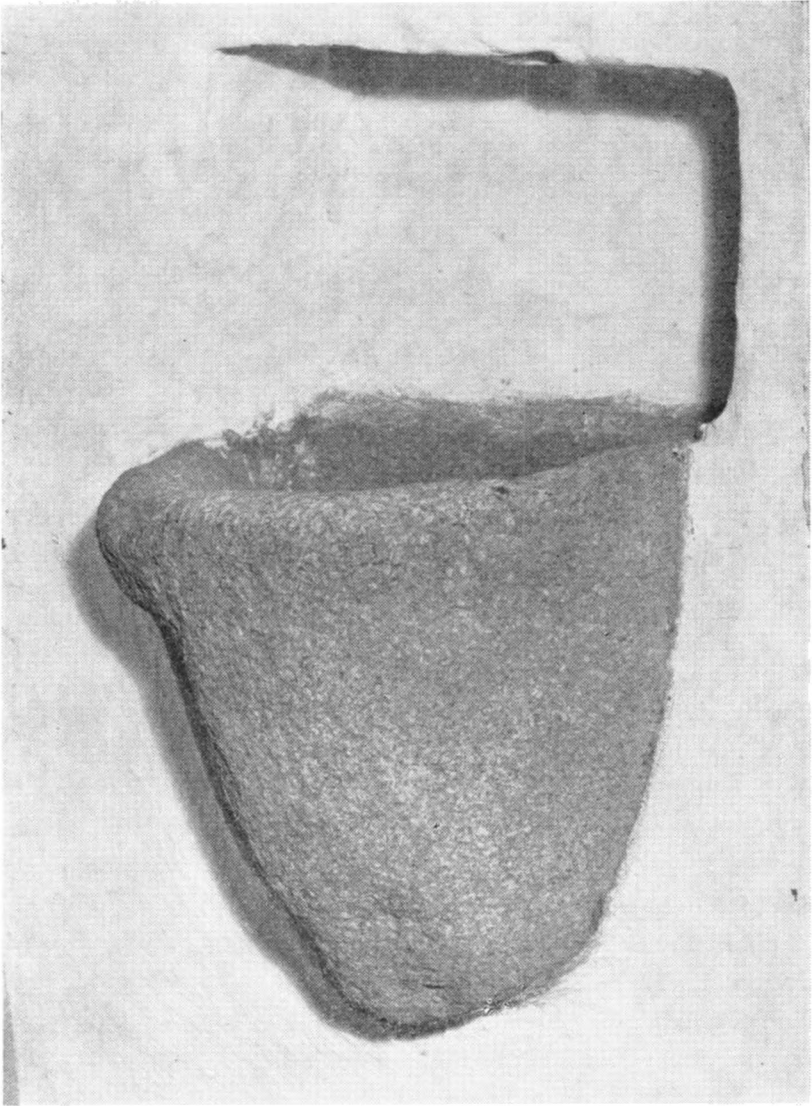
VIEVANDSKAR

Det er højst sandsynligt, at man ved reformationen har fjernet og tilintetgjort vievandskarrene som et synligt minde om den papistiske tid, og der foreligger nu kun sparsomme oplysninger om dem. Med denne konklusion slutter Sophus Müller sin lille artikel i Aarbøger for 1888, hvor han behandler emnet og nævner de kar, han kender, nemlig et fra Hellum kirke, et fra Kjølstrup Præstegårdshave, et fra Dejbjerglund, et fra Krejbjerg, et fra Flynder og et fra Stege.

Det er udhulede sten, ofte rått tilhuggede, men også undertiden udstyrede med romanske motiver. Kun i et tilfælde konstateres et vievandskar på sin oprindelige plads, nemlig i den berømte Karup kirke, hvor digteren Goldschmidt 1866 så det indmuret i kirkens sydvæg.

Karrene ligner døbefonter, men er meget mindre.

At de dejlige stenkar efter reformationen skulle være blevet tilintetgjort, er vel tænkeligt, men dog efter almindelig menneskeforstand usandsynligt; thi de var jo anvendelige til mange ting, lige fra katte- og hundetrug til offer-skåle for nisser, vætter, underjordiske eller større magter, hvortil udhulede sten længe før kristendommens dage kan have gjort nytte. En sådan tanke må vel have inspireret Matthias Tordson i Nordisk Kultur XXII til følgende betragtning:

Vievandskarret i Karup kirke. Hullets tværmål og dybde 26 cm

Enkelte af de med udhulede skålformede fordybninger forsynede større sten fra ældre tid kan være *vievandsstene*, navnlig dem, der findes på kirkesteder.

En såkaldt portstolpesten eller mortar står i gården Kirkegårds have ved siden af Vind kirke; dens skålformede for-

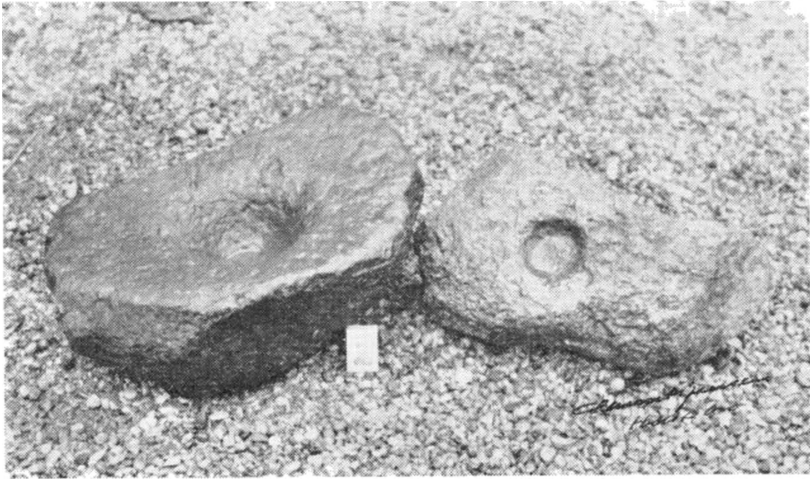

»Vievandsstenen« fra Vind kirke

dybning i siden kan ikke have tjent noget praktisk formål, men nok et magisk. Stenen af granit er råttildannet, hvilket må have været ganske nytteløst, hvis den bare skulle have gjort nytte for en portstolpe eller have tjent som morter. Det er langt rimeligere at tippe på, at stenen har hørt kirken til, efter en hedensk fortid.

Uden for Ramsing kirkedør i Salling ligger en sådan »vievandssten«.

Til den hule »portstolpesten« på Vedersø kirkegård er der knyttet en mængde sagn, som ikke her skal refereres; der står altid vand i dens fordybning, hvilket er meget heldigt, da det kan helbrede adskillige sygdomme. Denne overtro på vand, samlet i hule sten på kirkegårde, må have været levende og meget sejlivet, hvilket vi kan skønne af Erik Pontoppidans »Fejekost«, i hvilken muntre bog han drager til felts mod alskens hedenskab og papisteri, men med kummerligt resultat. Om skoleungdommen nogen sinde fik hans »forklaring« lært, som den skulle og burde, er nok

Mortersten (den store) og portstolpesten (den lille) fra Sørvad

mere end tvivlsomt; til gengæld holdt man fast ved gamle traditioner. Og intet var sikrere, end at vievand var godt, en mening der kun dårligt anfægtedes af sognepræsten i Vedersø, provst Borch 1766, når han skriver:

I stenen er der stedse vand, hvilket ventelig af stenen drager den kraft, det har til at bortdrive vorter. Almuen bruger det også mod sygdomme; men jeg har ingen hørt, som derved er blevet kureret, og at det vand, som samles deri, kan borttage vorter, det har hver kampesten, som er af samme komposition, tilfælles med denne.

At lægge en sådan hellig sten på en grav var nok heller ingen ringe idé. Og vi erindrer os Matthias Tordsons formodning om, at hule sten, som findes på kirkesteder, kan have gjort tjeneste som vievandsstene. Ja, hvorfor skulle man kassere hedenske sten og lave nye, når de gamle kunne helliges med vievand! Og hvorfor skulle man efter reformationen ødelægge de omhyggeligt tildannede vievandskar; de kunne jo da bruges til mange formål, hvis man i det hele taget havde hjertelag til at profanere dem. Dette sidste skete næppe i en ruf... Dog alting har sin tid.

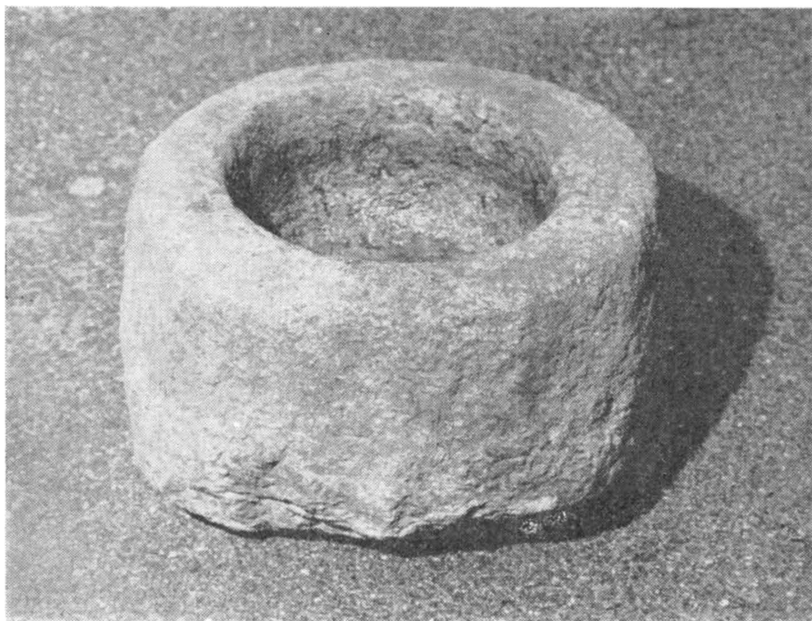
Arkitekt Uldall forefandt i sin tid et vievandskar hos smed Bertelsen i Buskager nær ved Krejbjerg kirke. Kar-

ret var omtrent cirkelrundt og af granit, højden elleve tommer, dybden seks tommer, største diameter en alen og prydet med et råt tilhugget mandshoved. Smeden brugte stene som svalekar. Dejbjergkarret brugtes til vand for en slibesten. Flynderkarret sad i kirkegårdsdiget. Et kar fra Møen »henstaar i Stege præstegaardshave«, et stenkar, fundet i et stendige ved seminariet i Nr. Nissum, tydes (i Holstebro Dagblad 9. jan. 1960) som vievandskar kort tid efter at jeg havde bragt en artikel i dette blad om emnet. I Stadil tydes en alenhøj firkantet granitsøjle udenfor tårnporten som vievandskar; dens lave fordybning er forsynet med et udboret afløb; genstanden har ikke mindste lighed med de her omtalte hule sten, som vievandskar. Hvad jeg har set, og som ikke kan tydes som andet, i en kirke, er en udhulet sten, stående på en alenhøj stensøjle i Volling kirkes våbenhus. Denne udhulede sten er en smule mindre og ikke så omhyggeligt udformet som den, der er hovedsagen og inspirerende for mig i denne artikel. Lad den få navnet

Vinding-karret.

Jeg fik tanken om, at vi her havde at gøre med st. Mouritii kirkes gamle hellige kar dels ved at sammenligne det med Vollingkarret, som jo står i selve kirken, og dels ved at finde det i Moesgaard, hvilket findested går med ind i begrundelsen, som immervæk er hovedsagen.

Vinding sogns sidste katolske præst, hr. Ib Jensen, gik over til den Lutherske lære og forblev i embedet til sin død 1563. Men længe forinden havde han antaget som medhjælper hr. Jens Poulsen, der var bondesøn fra sognet. Denne betegnes ofte som sognets første Lutherske præst. Manden havde sønnen Jens Jensen, som blev snedker, billedskærer og selvejerbonde i Moesgaard. Og i denne gård forblev slægten til ca. år 1700, hvorefter en ny slægt fulgte i fem generationer, indtil den sidste mand Peder Moesgaards

Vievandskarret fra Vinding

enke afhændede gården til den nuværende ejer Thorvald Krogh. Disse slægtskæder bidrager til forståelse af, hvorfor vievandsstenen forblev i Moesgaard de mange århundreder, thi hvem i alverden skulle have fjernet den fra gården, efter at den een gang var havnet der.

Hvordan den kom der?

Velsagtens efter følgende passiar mellem fader og søn:

— Jeg tar det gamle vievandskar med hjem til Moesgaard, det ligger jo henslængt østen for kirkegårdsdiget til ingen nytte.

— Hvad vil du med den papistiske sten?

— Bruge den . . .

— Til hvad vil du bruge den . . .

— Til trug for et eller andet —.

De to mænd skottede sidelæns, men i øvrigt forstående, til hinanden. Hr. Jens var belært af hr. Ib om, at man ikke skulle røbe katolske sympatier. Hr. Ib havde mistet sin annekskirke i Vind, skønt han selv havde grejst den

af sine ruiner, bare fordi han inde i kirken efter fuldført dåd havde anbragt effigies, forestillende ham selv og hustru i munke- og nonnedragt. Nå, men Jens Jensen læssede granitstenen på sin pindvogn og profanerede den aldeles ikke. Det gjorde først senere ejere eller deres koner, idet den snart måtte tjene som kattetrug, snart som hundetrug, før den i den sidste ejers tid blev anbragt ude i haven som vandbæger for havens sangfugle.

Om der var indstilling eller modtagelighed over for kristendommen, kunne man aldrig vide, og for en sikkerheds skyld indviede og helligede man da efter professor J. Oskar Andersens formening alt, hvad der før havde været i hedske guders eller djævlens vold, med vievand, bønner og formeler. Vand var godt, især når det blev konsekreret; efter reformationen var det brugeligt selv uden denne behandling, når det samledes i hule granitsten. Endnu kan vandet i Vedersø-stenen borttage vorter.

Om præstesønnen Jens Jensen endnu dette, at sognests præster i 1700-årene gav ham æren for at have skabt den prædikestol, som hr. Christen Pedersen Stadell 1627 bestodte til Vinding kirke.

Man bliver nysgerrig efter at vide mere om vievand og vievandskar. Det er vel bedst at afæske katolikkerne deres mening, og det kan gøres bl. a. ved at slå efter i deres katekismus. Og således hedder det da i en af de senere:

Det har kun sindbilledlig betydning, og vi bruger det efter kirkens anordning kun med tillid til Gud, uden at tilskrive det selv nogen overnaturlig kraft. Vievandet har den sindbilledlige betydning, at ligesom det rene, klare vand tilbagekaster som et spejl billedet af de genstande, der spejles deri, og tillige renser fra alt skarn, således skal også vort hjerte være rent, så at Guds billede afspejles deri, og hvis det skulle være urent, renses det ved den himmelske nådes dug.

Hvad skulle vi da tænke på, når vi bestænker os med vievand?

Vi skulle tænke: Rent skal vort hjerte blive som det rene-
ste vand. Den katolske kirke vil ikke have ansvaret for
overtroen, knyttet til helgenbilleder, relikvier eller — —
vievand.

Men vandet var lige godt for det.

I Katolikkernes katekismus til skolebrug, 1942, finder
man bare denne lille ting:

Når man tager vievand:

Den almægtige Gud, Fader, Søn og Helligånd, velsigne
mig, Amen.

Men brugen af renselsesvand føres let via de syv stenkar,
som i sin tid fyldtes med vin i Kanaan, tilbage til hedninge-
verdenens forestillinger.

Det afbildede Vinding-kar er omhyggeligt udformet i
granit; det er 21 cm højt, 35 cm i tværmål, fordybningens
tværmål er 21 cm, og dens dybde 11 cm. Fordybningen er
udformet så akkurat som i den skønneste døbefont. Og så
bør vel endnu bemærkes, at når man endevender karret,
ser man, at undersiden er slidt betydeligt. Vievandskarret
har da næppe været indmuret som det i Karup; man kom-
mer snarere til at tænke på en opstilling som i Volling
kirke.

Hvorom alting er, så kan vi nu med stor sandsynlighed
følge et vievandskars vandring bort fra kirken — — og
tilbage igen.

E. J.

VIDE og VEDTÆGT for SÆDDING BY

OPRETTET DEN 10. OKTOBER 1776

Ved Alfred Kaae

Som de fleste videbreve her fra Vestjylland handler dette om nogle enge, der skal fredes og omgærdes med diger og grøfter. Høet fra engene var så værdifuldt som vinterfoder, at man ikke kunne finde sig i, at løsgående kreaturer og svin ødelagde engbunden i forsommeren. I de bløde enge kunne jorden let blive så oprådt, at man ikke kunne slå græsset, og da det var en kendsgerning, at det næsten var umuligt på anden måde at holde kreaturer og svin borte fra engene, måtte man hegne. I de enge, hvor mange gårde havde lodder, kunne dette næppe lade sig gennemføre uden aftaler imellem lodsejerne.

En sådan aftale er da denne *Vide* og *vedtægt*. Ved et eller flere møder mellem granderne blev den først drøftet og siden nedskrevet samt *læst* og *påskrevet* på Bølling herredsting, i hvis justitsprotokol den blev indført den 11. maj 1779, efter at fire godsejere havde godkendt den som tjenlig til engens fredning.

De to enge, som videbrevet gælder for, hed *Ølskær* og *Siig*. Ølskær ligger mellem Sædding by og herregården Slumstrup, hvis ejer, landvæsenskommissær *Sv. V. Rosenvinge*, gik ind på at betale bøder, hvis hans husdyr blev optaget på bøndernes enge. Dette har nok været helt nødvendigt, hvis fredning af den lange, smalle eng skulle gennemføres; men det er ret usædvanligt, at en godsejer pålægger sig selv

sådanne pligter over for bønderne. Der pålægges ham også at hegne med dige og grøft langs herregårdsmarken, og bønderne i Sædding har sikkert påskønnet den venlige indstilling, som godsejeren her viste dem. Det er muligt, at Rosenvinges stilling til fredning af engen er et udtryk for påvirkning fra hans svigerfader v. Albertin på Brejninggård og de andre herremænd, der ejede nogle af de pågældende bøndergårde; men hans velvilje over for bønderne må vi dog fremhæve. Selvfølgelig fik Slumstrups enge også gavn af, at digehegningen blev gennemført. En godsejers deltagelse i et sådant udpræget landsbyforetagende er dog meget sjældent.

Vi skal nu se på videbrevets indhold, der for mange læsere kan synes uden nogen særlig værdi. For den sted-kendte eller for den, som er interesseret i at kende bondens forhold i fællesskabets og stavnsbåndets tid, giver Sæddingvidebrevet dog sit bidrag til viden og forståelse af de forhold, hvorunder vestjyske bønder på den tid virkede.

Teksten er følgende:

Vi underskrevne fæste-bønder og selvejere naunlig Peder Pedersen, Peder Jensen, Jacob og Niels Jensen af Stensig, Niels Gammelgård, Jens Gammelgård, Laust Bendtsen, Laust Andersen, Thomas Lyeager, Christen Steengård, Peder Kirkegård og Anders Kirkegård, Anders Gade og Anders Pedersen Nørgård af Seding bye, alle lodtagne udi den sønden og østen for byen nemlig Sedding bye beliggende bløde eng *Ølskier* kaldet, have med hinanden indgået og oprettet følgende *Vide og Vedtægt* af efterskrevne poster.

1) Skal vi med grob og dige oplucke og indheigne det stykke bløde eng *Ølskier* kaldet fra den nordre ende indtil den sydøst hjørne på Steensig mark hver for sin grund; og som dermed denne heigning er gjort begyndelse, og arbejdet for den største part er fuldført, så pålægges enhver det snarest muligt og i denne efterhøst det manglende endnu at forfærdige og fuldføre.

2) Når digen i denne efterhøst forsvarlig er opført med grob udenfor, skal samme synes og eftersees enten af fremmede og u-vedkommende mænd eller af ejerne og jordbrugerne selv indbyrdes, liigesom måtte for godt findes, og skulle de da befinde, at digen skulle have nogen brøst og mangel og ikke være således, at den kan beskytte den bløde eng for overløb af creaturer, da skal den eller de, hvis anpart dige, der ikke kan stå for syn, første gang i mindelighed advares straxen samme at i stand sætte; men skulle den eller de derudi være forsømmelig og ikke lade sådan advarsel være sig efteretlig, da skal de siden efter advarsel første gang være forfalden i straf og mulct 4 skl. og derefter dobbelt for hver gang, de advares, indtil så længe digen bliver forfærdiget.

3) Skal og enhver jordbruger for fremtiden være pligtig, så snart hand kommer i erfaring om, hvis dige der kunne befindes brøstfældig, at advare den eller de, som samme tilhører straxen at forfærdige, og skulle derudi tages forsømmelse, da forholdes efter forestående 2den post, såvel i henseende til syn som straf pengenes erliggelse; hvilke penge i så fald indkommer skal være til byens nytte og ved pandt inddrives, når der findes modtvillighed.

4) Skulle det hænde sig, at der måtte befindes sådanne creature, som ingen lovlig dige kan afholde fra engen, da skal eieren efter advarsel fængsle samme, således at de ikke kand overfare digen; vil eieren ikke efter advarsel gjøre det, da betale i straf første gang 2 skl. og siden dobbelt for hver gang.

5) Skal enhver tilholde sine hiørder, at de haver god tilsyn med creaturernes bevogtning, og at ingen creature beskadiger eller overfahrer digen, samt at ingen inddrift fra den øster siide af denne foretages.

6) Påhåber vi, at hans velbårenhed hr. von Rosenvinge til Slumstrup findes enige med os for den øster side af hans

grund og eiendom ligeledes at oprette en forsvarlig dige, på det mand desto beder fra alle sider kunne være betrygget om engens conservation, eller og at hr. Rosenvinge i dens mangel vil underkaste sig, for første gang af hvert hans creature at betale 1 skl. og siden dobbelt så ofte det i engen af os antræffes eller og i huus tages.

7) På samme måde, som foran udi de 5 første poster er formeldet, skal forholdes med den synden byen beliggende stykke england *Siig* kaldet, på det samme ligeledes kand være heignet fra alle creaturers overløb og overfart.

Således have vi samtlige underskrevne med hinanden udi goed ynde og minde oprettet denne *Vide* og *Vedtægt* som høifornøden til engenes conservation og beskyttelse fra ruin, hvorføre vi underskrevne fæste bønder også haver den tillid til vore husbonder og herskaber, at de høy og gunst behageligen denne vores indgangen og oprettede videbrev ved deres påtegninger til ydermere bestyrkelse ville approbere.

Datum Sedding bye den 10. october 1776.

Anders Pedersen, Peder Christensen, Christen Andersen, Anders Jensen, Anders Christensen, Laurits Andersen, Peder Jensen, Thomas Madsen, Laurids Bendtsen, N. Satterup, Niels Jensen, Peder Poulsen, Jens Houlesen.*)

For såvidt Breininggårds gods er lodtagen i Steensig i Sedding og Steensig Ølskier, forsåvidt approberes dette viide brev af mig underskrevne med tilhold omtalte Steensig eiendoms beboere at holde sig dette viide brev nøye efterrettelig, og som hel nøttig og gaunlig for omtalte eng Ølskier med videre.

Breininggård den 25. april 1777

von Albertin.

*) De to sidste navne er ved et mærke indsat før N. Satterup, der er sognepræsten for Bølling-Sædding. Det er formodentlig ham, der har skrevet videbrevet.

Ligeledes approberes dette viidebrev af underskrevne for såvidt Slumstrup godsbesiddere ere lodtagne i ommeldte Ølskier, som og tilholder at holde sig dette viidebrev efterrettelig. Hvad den 6. part udi i dette viidebrev angår, da forbinder ieg mig og i følge samme at betale af mine creature, når de bevislig optages udi de øvrige lod-eieres eng.

Breininggård den 25. april 1777.

Rosenvinge.

I lige måde approberes dette viidebrev af mig underskrevne for så vidt Lønborregårds bønder i Steensig har part i omrørte Ølskier, som de og tilpligtes at holde sig efterrettelig.

Lønborregård den 19. februari 1778.

A. Hansen | Andersen

Som foregående og vistnok tienlig for skiør og blød engbond at blive dygtig med grob og dige indgiærdet til heigne og beskiærmelse, som sig min bunde i Gammelgård i Sedding tilholder at holde og efterkomme, ligesom hand dette selv forhen har indgåed og underskreven.

Ringkiøbing den 8. december 1778

N. Rindom.

Til desto mere sikkerhed haver vi samtlig med hverandre til sat tvende mænd, velagte Thomas Lyager og Jeppe Lauridsen Sønderby ikke allene som oldermænd, men som tilsynsmænd med ommeldte dige og grobs istandsættelse og siden vedligeholdelse, da have disse 2de mænd at have nøje og skarpeste tilsyn med, at digerne og groben ere i forsvarelige stand inden hvert års første may og siden efterhen samme engang eller 2 i året, om der findes ingen mangel eller brøst ved nogen dige eller grob; men i så fald da haver

oldermændene strax at advare den, og i såfald, om han skulle findes efterladet eller forsømmelig, da haver de frie forlov at tage 2de mænd af os og pandte dem efter 2. post i forskrevne vide, om det ikke strax efter advarsel bliver istand sat.

BARNDOMSMINDER

Af afdøde Jens Laurids Jensens (Jens Laustsens) efterladte Optegnelser

Det første, jeg husker, er en Tur til Ringkøbing. Det var nu ellers ikke Skik og Brug med Ferie og Udflugter i hine Tider, men jeg havde nylig haft en Forkølelse, som havde efterladt en stærk Hæshed, hvorfor mine Forældre bestemte, jeg skulle til Dr. Holst i Ringkøbing.

Men det var nu ikke saa let at komme til Ringkøbing, det var før, der kom Jernbane, og vi kørte med Stude til Forspand, men en Dag begyndte Forberedelsen, Vognen blev smurt, og en gammel Agestol, der stod paa Loftet, maatte ned og hænges paa Vognen. Der skulde Mor og jeg sidde og Far som Kusk paa en Vognfjæl.

Dagen efter om Morgenen skulde Turen tage sin Begyndelse, hvad ogsaa skete. Jeg spurgte tit, om vi nu ikke snart kunde se Ringkøbing, men Svaret var stadig Nej!

Men saa paa engang begyndte Far at pege mod Nordøst: Der kan du se Nymølle. Dengang var Nymølle en stor Gaard. Stuehuset var som nu, men Avlsbygningerne var 3 Længer og store, foruden en stor Papirfabrik og en meget stor Have. Desuden var der en Vindmølle Syd for Gaarden. Saa var den Seværdighed forbi.

Efter lang Venten og Spørgen kom der endelig noget nyt, nemlig Femhøjsande Plantage. Det var den første Plantage, jeg havde set, og længere fremme saas de første Huse af den forventede Købstad. Nu havde vi da naaet

Isagergaard, saa drejede Køretøjet ned med en Markvej til en Gaard — vistnok Birkmose. — Beboerne der og mine Forældre var godt kendt fra før i Tiden.

Studene kom af Tøjet og blev sat paa Græs, og vi Passagerer blev beværtet med Kaffe. Saa gik Far foran ind til Byen, derefter Mor med mig ved Haanden. Lige før var der igen en lille Plantage, men Mor sagde, det var Byens Anlæg. Derefter kom vi over to Rækker Jernskinner, og nu var min Videbegærlighed stor, jeg spurgte i det uendelige, men fik ikke nogen Forklaring.

Nu kom vi paa Bredgade paa Brolægningen, jeg blev selvfølgelig optaget deraf og spurgte, om der var Stenbro overalt i Ringkøbing, men fik ikke Svar, da der i det samme lød en saa dejlig Musik ud fra et af Husene. Jeg bad min Mor om at blive staaende for ret at nyde Musikken, men det blev afslaaet, vi maatte videre op til Købmanden, hvor vi skulde træffe Far. Nu gik Turen videre op til Dr. Holst. Hvor han boede pænt! Og saa mange smukke Ting der stod paa hans Bord.

Holst skrev noget paa en Seddel, som blev afleveret paa Apoteket, og saa fik jeg en dejlig sød Medicin, og i Løbet af faa Dage var jeg Hæsheden kvit.

Hjemme havde vi en Nabo, Niels Husted og hans Hustru Lene, der aflagde jeg mange Besøg. Men de var gamle, og saa afstod de Ejendommen til en Datter og Svigersøn, deres Navne var Jens Peder og Mine. De var meget rare, og da jeg til Stadighed kom i Hjemmet og nød megen Venlighed, varede det ikke længe, før de var de bedste Mennesker, jeg kendte. De havde begge tjent i Velling i deres unge Dage, og nu fik J. P. Lov til at bjærge noget Hø paa en Fjordeng i Velling. Græsset skulde slaaes med Høle, og Mine skulde med og rive sammen paa det, saa det var nemmere, naar Høet skulde rives til Stakning.

En Dag sagde Mine til mig: »Naar nu Jens Peder skal ud at slaa Græs, maa du komme med os. Saa skal du se

Fjorden«. — Jeg vidste ikke, hvad Fjorden var, men mine Forældre forklarede mig, at det var en Masse Vand, det var Vand, saa langt man kunde se.

Imidlertid oprandt Dagen for Turen, som skulde foregaa med Stude for Vognen. Det var nu ikke saa mærkeligt, for i de Tider kørte alle smaa Landbrugere med Stude. Vi kørte hjemmefra tidligt Morgen, for der var lang Vej. Efter en lille Køretur kom vi over en underlig Vej med saa meget Træ og to Rækker Jernskinner og et stort Hus lidt Syd for. Jeg spurgte, hvad det var for noget. — Jo, det var Jernbanen og Lem St.

Længere fremme kom vi til nogle mindre Ejendomme, det var Nørby i Velling, og endnu længere henne kom vi til en stor Gaard. Det var Vennergaard.

Nu begyndte vi at køre ned ad en Engvej, og lige paa en Gang er vi lige foran en stor Vanddam, hvor der skulde køres igennem, men Studene vilde ikke ud at vade, skønt de fik nogle slemme Rap af Pisken. Øjeblikket var alvorligt, især for mig, jeg skreg forfærdeligt op, og det blev ikke bedre, da Mine sagde: *Aa, lille Mand! Lad os hellere spænde fra!* Det vilde Jens Peder ikke høre Tale om, og endeligt listede Studene af, og vi kom godt over det efter min Mening farlige Sted.

Da vi var kommen over paa Engen, blev jeg opmærksom paa en Vogn, som stod paa to Hjul og med en Del Maskineri paa, og saa var den helt rød. Jeg spurgte J. P., om det kunde være en Vogn. — Nej, det var da en Slaamaskine, og nu skulde vi hen og se paa den.

Da vi kom derhen, tog Jens Peder mig og satte mig op paa Sædet, og saa tog han i Stjærten og satte Maskinen i Gang, men saadan en Skratten den lavede! — Det var den første Slaamaskine, jeg havde set.

Derefter fandt jeg nogle mægtige, store Siv, som jeg ikke havde kendt Mage til. Jeg bjærgede en lille Bylt af dem.

Saa var det frokosttid. Da vi var færdig med frokosten, siger J. P.: »Ja, du vilde vel gerne besøge nogle af vore

Bekendte, Mine?» »Ja, men hvad saa? Saa skal du jo gaa alene, og der bliver ikke revet noget«. — »Naa, det gaar nok alligevel«.

Mine gik hurtigt ind paa Forslaget, tog mig ved Haanden, og af Sted gik det op i Sognet. Vi var inde i et Par Gaarde, men ved Middagstid kom vi ind hos Degnen i Velling,*) der spiste vi til Middag. Degnen havde en Søn, hvis Navn var Bollerup. Han var noget ældre end jeg, men vi blev meget gode Venner og blev Legekammerater, forresten i længere Tid, for Bollerup kom ofte paa Besøg hos Jens Peder og Mine, grundet paa at Mine havde tjent i Velling Skole. — Medens vi legede uden for Skolen, blev jeg opmærksom paa den mærkelige Vej med de to Skinner. Bollerup forklarede mig, at det var en Jernbane, og naar den var færdig, vilde der komme til at køre tog.

Nu kaldte Mine, vi maatte af Sted ud paa Egnen, for Dagen gik paa Held. Tilbageturen tog ikke saa lang Tid, vi skridtede godt af, og Mine havde stadig mig i Haanden. Da vi kom ud paa Engen, blev der gjort Forberedelse til Hjemturen. Om Morgenens var jeg i Seng hos Jens Peder.

Kort Tid efter solgte J. P. Ejendommen til Chr. Smed og flyttede til Brostruphus i Ølstrup, hvor jeg har besøgt dem mange Gange. De har haft megen Sorg, de fik syv Børn, som døde paa en nær, inden de naaede Konfirmationsalderen. Økonomisk havde de det godt.

Disse folk savnede jeg meget.

Jeg havde tit og ofte Lyst til at besøge Hedegaard. Manden paa Gaarden blev i daglig Tale kaldt Gravers Hedegaard, men hans rigtige Navn var vistnok Andersen. Han var Enkemand, men havde tre voksne Børn hjemme, Marie, den ældste, der var Husbestyrerinde og to Sønner, Kristian og Anders. Der var en Søn mere, Søren Graversen, kaldt

*) Laurids Mouridsen, Lærer i Velling 1865—1906. Sønnen Jens Mathias Bollerup Mouridsen, f. 1870, blev Overlærer i Silkeborg, død 1948.

Søren Hedegaard, han var ikke meget hjemme, men tjente omkring paa Gaardene.

Jeg blev meget godt modtaget, naar jeg kom der, og Marie havde nogle dejlige Mellemmader inde i Spisekammeret, som jeg ikke vragede, men tværtimod var meget glad for. Men der var noget paa Gaarden, jeg var bange for, nemlig Gæssene, og deriblandt en Gase. Han var altid krigsgal og har mange Gange faaet mig til at vende om igen, naar jeg var paa Vej til Gaarden. Her maa jeg nedskrive en lille Oplevelse, der angaar Gæssene. Det var ikke saa sjældent, at Gæssene kom ned og aflagde os et Besøg, og de var vistnok ikke velkomne. Saa en Dag i Høstens Tid, da de ogsaa besøgte os, tog Far Pисken og drev dem langt op paa Marken.

Saa en Aften faa Dage efter kom Gravers ned hos os, og i Samtalen siger han, at han ikke kunde forstaa, hvad der havde været efter Gæssene, forleden var de kommet hjem og var meget opskræmte. Selvfølgelig vidste Far ikke noget om det, men jeg vidste Besked og rykkede ud med hele Forklaringen.

Jeg tror nok, der blev en lille Pavse, men saa brød Gravers Tavsheden med den Bemærkning: »Det var godt, min Dreng! kom herhen, det skal du have en Skilling for«. — Jeg fik en Rigsbankskilling — lig med to Øre, det var før, vi fik Krone Mønt. Jeg var glad for Skillingen, nu havde jeg noget at putte i Pungen — hvis jeg da havde en.

Jeg havde mange Oplevelser paa Hedegaard, de var alle sammen gode mod mig. Jeg havde ogsaa den Glæde at være til Bryllup i Hedegaard, endda Dobbeltbryllup, for Marie og Søren havde Bryllup paa samme Dag.

Dejbjerg Kro

I de Dage foregik al Trafik ad Landevejen, og det var meget, der kørte. Store Fragtvogne med hvid Sejldug over og meget stort Læs paa og med tre Heste Forspand, ja, en Vogn der havde Rute mellem Tønder og Ringkøbing skal til Tider endog have haft fem Heste-Forspand.

Saa kørte den gule Postvogn mellem Ringkøbing og Varde, det vil sige, Hestene løb ikke længere end til Tarm, saa blev de skiftet.

Disse Postvogne var lukkede og var meget fint udstyret med Plads til 4 Passagerer og med rød Kusk paa Bukken, og han havde Posthorn. En Billet til saadan Vogn var dyr, 66 Øre pr. løbende Mil! En saadan Vogn gik en Gang daglig i hver Retning. Den standsede i Kroen og aflagde Post. Der var kun lidt Postsager i de Dage, der kunde maaske være nogle enkelte Breve og en Avis. Den var lille, to Blade, og den udkom to Gange ugentlig. Denne ene Avis holdtes af Proprietæren paa Dejbjerglund.

Der kom mange Folk til Kroen for at høre, hvad der kunde være sket de sidste Dage, og der kom mange vejfarende, og nogle for at søge Logi for Natten. Og saa de Dage, hvor der samledes Svin til Varde Svineslagteri, der nyligt var bygget. Svinerampen var omme bag Laden ved den østre Side, og Modtageren var Kbm. Dursgaard, Ringkøbing. Om Sommeren i varmt Vejr blev Svinene først læsset paa Fragtvognen lidt før Aften og kørt med om Natten. Det kunde ske, at der var saa mange Svin, at de ikke kunde være paa en Vogn, saa fulgte 1 eller 2 Bøndervogne efter med Resten.

I Kroen var en Staldkarl, eller som de nu kalder det, en Staldforpagter, han havde et lille Kammer i nordøstlige Hjørne af Rejsestalden, der kunde man kalde, hvis nogen kom ved Nattetid. Staldkarlen havde mange Ting at handle med, deriblandt Træsko m. m., undertiden Vogntræ og Piske.

I Kroen var der somme Tider Bal, Legestue, som det kaldtes dengang. Paa de store Markeder i Dalager og Tarm begyndte Trafikken Dagen før med Teltvogne og Kreaturer, og det kunde ved Middagstid være helt sort af Folk og Vogne om Gaarden og om Natten og Dagen derefter. Dengang var der Trafik i Rabjerg Kro.

Men der kom en ny Tid, der gjorde Kroen overflødig.

Tiden, da Jernbanen blev anlagt

Nu blev der noget at snakke om. Folk stod jo helt uforstaaende over for det, som skulde komme, saa det kunde vel ikke blive helt rigtigt, alt hvad der blev sagt. En Mand fortalte, at Toget var en stor Kolos, der havde Lighed med en hovedløs Hest, og den løb paa Jernskinner, trækkende en lang Række Vogne efter sig og med en Fart saa stærk, at hvis man kunde se Toget i Synsranden, og man var paa Banen, blev man ihjelkørt, før man kunde naa at komme væk.

Hvor en saadan Bane kom til at ligge, vidste man ikke med Sikkerhed, men vistnok fra Skjern og efter Ringkøbing, og der var stor Medfølelse med de Beboere, hvis Ejendomme Banen kom til at gaa forbi, fordi deres Husdyr vilde blive maset paa Stedet!

Det var ogsaa galt for dem, der skulde over Banen for at komme til deres Mark.

Nu kom endelig et Lyspunkt: en Mand havde faaet oplyst fra paalidelig Kilde, at det ikke blev saa farligt endda, for Banen vil blive forsvarligt indhegnet paa begge Sider, saa der intet kunde komme derind undtagen ved Overkørslerne, og de skulde være strengt bevogtet. Denne Meddelelse vakte stor Glæde blandt Befolkningen.

Nu var man naaet saa vidt, at man vidste, hvad Retning Banen skulde gaa. Fra Skjern Syd om Vognbjerg, svinge i nordlig Retning, naar den var forbi Vognbjerg, øst om Dejbjerg Kjærgaard, vest om Vesterager efter Lem Kjærgaard lidt Syd for den gamle Ringkøbing—Ribe Landevej med Station i Lem saa sydligt, at omtrent det halve af Stationspladsen fik Beliggenhed paa Dejbjerg Grund. Det gik fremad med Bygningen af Banen, skønt der var lang Strækning fra Varde til Holstebro. Nu begyndte der at køre Arbejdstog, men Farten var ikke saa farlig, som først antaget, og Folk begyndte at falde til Ro. Nu talte man mest om, hvorvidt man turde vove at rejse med Toget.

Der fortælles ogsaa, at da Banen blev foreslaaet i Rigsdagen, var en Del Rigsdagsmænd, deriblandt Folketingsmand Christiansen, Holmsland, betænkelige ved Forslaget. Christiansen skal have udtalt, at hvis vi absolut skulde have en Bane, maatte den bygges saa klejn som muligt, da der næppe blev mere at køre med, end et Par Stude kunde trække, og kun 1 Tog dagligt i hver Retning.

Her har Folketingsmanden taget fejl, for nu (1950) kører ca. 20 Tog dagligt paa Vestbanen.

Blandt Befolkningen var der megen Tale om, hvor farligt dette Befordringsmiddel vilde være. Toget kunde meget let løbe af Sporet, og saa var Ulykken der. Og saa de store Broer paa Skjern Enge, de kunde sikkert ikke holde til saadan Vægt, og sank den, var man færdig!

Der var Folk, som, naar de skulde til Tarm Marked, stod af i Skjern og gik til Tarm, det vidste man da, hvad var.

Da Banen blev aabnet, var der flere morsomme Tildragelser. En ældre Kone vilde med Toget fra Lem St. til Ringkøbing. Da Togbetjenten lukkede op og Konen saa ind i Kupeen, syntes hun, der var alt for fint derinde til, at hun kunde gaa ind med Træsko, hun satte dem derfor udenfor og gik ind paa Strømpefødder. Dengang kunde man godt foretage en Tur til Ringkøbing i Træsko. Det varede ikke længe, før Døren blev aabnet og der blev sagt: Ringkøbing! Konen stod af, men udbrød: Hvor er mine Træsko? Jeg har lige sat dem her, og nu er de væk! — Nej! sagde Togbetjenten, for her er de! — Han havde lagt Mærke til Konens Adfærd i Lem og tog Træskoene med til Ringkøbing, og hvem der blev glad, var Konen.

Det gik jo i Lem som alle andre Steder, hvor en Station blev bygget, at en By begyndte at opstaa. Det var ikke meget, der blev bygget de første Aar. Samme Aar, Banen kom, blev der bygget en Stationskro med Købmandshandel i samme Bygning, og en Købmand byggede et Hus øst for Banen. Længere mod Øst byggede en Skomager, og der-

iblandt et Hus, der var bestemt for Landbrug, mere blev det ikke til dengang. Samme Aar blev bygget en Vejrmølle med Beboelseshus.

Men tilbage til Huset, der var bestemt for Landbrug. Dette Hus blev opført af Poul Andersen, Bækbohøj i Dejbjerg. Meningen var, at Poul og Hustru vilde tage Bopæl der paa deres gamle Dage, da de lige havde afstaaet deres Gaard til en Datter og Svigerson, men de opnaaede ikke at komme til at bebo Huset. En Dag — det var i sidste Halvdel af August — kørte Poul i Mosen efter et Læs Tørv. Det var noget Tordenvejr, og paa Hjemvejen skulde han holde ved Møllen og have Malt med hjem.

Dengang bryggede man selv Husholdningsøllet. Mens han holdt for den nordre Mølleløb, og Møllersvenden var oppe paa Loftet efter Malten, slog Lynet ned i den ene Møllevinge, gik ind om Akselen og fortsatte ned gennem Møllen og ud af Døren. Her blev Poul ramt og levede kun et Øjeblik. Oppe paa Loftet laa Møllersvenden og var død.

Det er en Selvfølge, at der var stor Medfølelse med de afdødes Efterladte. Efter Pouls Død blev Huset solgt, og Enken blev paa Gaarden Resten af sin Levetid.

Efter nogle Aars Forløb blev endelig bygget et Hus mere, det var Smedemester Iver Nielsen, som begyndte en Smedeforretning, og nogle Aar efter begyndte han en større Maskinhandel. Nu begyndte der at blive Liv i Byen, idet der hvert Aar blev bygget et eller to Huse. 1896 blev Kjærgaard Andelsmejeri startet, det var et stort Hus for Byen. Der blev bygget et Missionshus Syd for Møllen, hvor der i mange Aar er holdt mange Møder, og Tilslutningen var stor, da der var langt til Kirken — ca en halv Mil og lige saa langt til Skolen. Det var en lang Skolevej for Børnene, hvorfor der blev bygget paa Kjærgaard Bakke. Nu og da blev der ogsaa talt om, om det nu ogsaa kunde tænkes, at Byen kunde faa en Kirke. Det var der delte Meninger om, men der blev endelig nedsat et Udvalg, som

skulde arbejde videre med Sagen. Efter hvad der er blevet mig fortalt, skal dette Udvalg have haft en heldig Haand til at føre Sagen igennem, men tillige megen Møje dermed, men Resultatet blev, at der i 1929 blev begyndt paa Kirken, og 1931 blev den indviet under stor Festlighed.

Naar Byen paa dette Tidspunkt har udvidet sig saa stærkt, kan man spørge, hvad der kan være Grunden. Naar jeg tænker tilbage i Tiden, synes jeg, at i første Række skal nævnes en ung Mand, der kom omkring Aarhundredskiftet fra Ansager og begyndte Smedeforretning her ved Mejeriet. Hans Navn er meget bekendt og er H. S. Hansen. Han var eksamineret Beslagsmed og blev meget brugt som saadan, og hans Grovsmedeforretning gik hurtigt frem. Men Hansen nøjedes ikke hermed, han begyndte snart som Maskinsmed og handlede med Landbrugsmaskiner, hvorfor det blev nødvendigt at faa Værksted, hvor disse kunde repareres.

Samtidig begyndte han at lave Pumper i ret stor Stil, men det var ikke hermed Slut, for nu begyndte han paa vistnok det allervigtigste, idet der blev anlagt en Staalvinduesfabrik, hvor mange kom i godt arbejde.

Vinduerne slog godt an, og der blev hurtigt stor Afsætning for disse over hele Landet og ud over Landegrænserne. Det siger sig selv, at et saadant Foretagende medførte, at der kom mange fremmede Arbejdere til Byen og tog Bolig. Der blev bygget en Del, men ikke nok, hvorfor der opstod Boligmangel. I de sidste Aar er der bygget mange Huse, men der mangler mange flere, da der stadig kommer nye Folk.

Nu er Lem Stationsby ved at blive en stor By, hvad der skyldes den store Industrivirksomhed, der udfoldedes her. Byen har saa at sige alt, hvad der forlanges af Handels- og Haandværkerstand, ja, ogsaa Læge og Dyrlæge, men der er stadig Mangel paa Boliger.

Efter nogle Aars Forløb afstod H. S. Hansen Pumpeforretningen til to unge Mænd, der havde lært Faget hos ham. Nu anlagde de en ny Fabrik, kaldet »Landia«. Ogsaa der er mange i Arbejde.

H. S. Hansen afstod ogsaa Vinduesfabrikken til et Aktieselskab, som førte Forretningen endnu stærkere frem og byggede en meget stor Fabrik Vest for Banen, hvor der blev arbejdet for fuld Kraft.

Men nu skete, at nogle Arbejdere meldte fra og begyndte at anlægge en ny Fabrik, kaldet »Vestas«, hvor der lavedes mange forskellige Ting, særligt nu i Tiden Vogne paa Gummihjul. Ogsaa der er mange Folk i Arbejde. Fabrikkens Direktør er Peder Hansen, en Søn af H. S. H.

Igen meldte der nogle Arbejdere fra den gamle Fabrik og startede en ny Vinduesfabrik med Chr. Hansen — ogsaa en Søn af H. S. H. — som Direktør. Ogsaa her er meget Arbejde, og Fabrikken gaar efter Ønske. Fabrikken tog Navn »H. S. Hansen«, hvad der er meget naturligt, da hele Fabriksvirksomheden er begyndt af H. S. Hansen fra først af, og det er vist ikke for meget sagt, at naar Byen er blevet det, den er, skyldes det H. S. H.s store Indsats.

Hermed vil jeg foreløbigt forlade Lem Stationsby og flytte til

Mit Barndomshjem i Rabjerg

Omkring ved 1876 var det anderledes paa Landet end nu. Der var meget Arbejde, især for Kvinderne, som ikke blot skulde holde Huset i Orden, bage alt Brød, brygge vort Øl, havde Mælken at passe, kærne Smør og lave Ost, men tillige skulde være med i Markarbejdet fra Foraars til Efteraars. For Mandfolk var det strengt hele Aaret rundt, man havde ingen Maskiner, alt skulde udføres med Haanden. Dagene var lange, fra 6 Morgen til 8-9 om Aftenen. Lønnen og Daglønnen var lille, en Daglejer fik 50 Øre om Vinteren, det vil sige: de to korteste Maaneder blev det nok ikke mere end 35 Øre om Dagen plus Kost, og fra Foraaret

og Sommeren kunde de faa 1 Kr. for en meget lang Dag. Hvordan de Mennesker fik det nødvendige, er ikke til at forstaa, men jeg har kendt to Mænd meget nøje, som har gaaet for den Løn og klaret sig godt, men det er en Selvfølge, at der blev spåret, hvor der kunde spares. Føden til daglig var meget tarvelig, om Søndagen fik vi gerne lidt ekstra. Da fik vi Kaffe om Morgen, ellers ikke undtagen ved festlige Lejligheder.

Vinteraftener blev der arbejdet med Husflid, Husmoderen kartede Ulden eller lavede Garn og strikkede, hvad ogsaa flere Mænd gjorde. Mandfolk lavede Simer eller Halmkurve. De havde en daarlig Belysning, en bitte Petroleumslampe, man kunde da lige se hinanden, men den var billig. Der var en Mand, der sagde: Lys er billig, for en saadan Lampe kan brænde en hel Nat for 1 Øre. Der blev sparet overalt, det var man nødt til, for Penge var ikke nemme at faa fat paa, naar man tænker, at det kunde ske, et Pund Smør kostede 50 Øre og Æg 35 Øre for Snesen. Kreaturer stod i Forhold dertil.

Bygningerne var smaa og lave og snævre. Nu er de ombyggede, undtagen enkelte Stuehuse. Marken var i daarlig Drift, nu er de anderledes i Drift og giver en god Afgrøde. Alt er forandret og ukendeligt fra før.

Rakkerne.

Fra først jeg husker — fra 1875 og fremefter — var der mange Rakkere i Dejbjerg. Der er blevet spurgt mange Gange, om Naboerne ikke havde megen Ulempe af dem. Det synes jeg ikke, man kan sige, men det var det bedste at passe paa ikke at fornærme dem, for det kunde nemt ske, og saa var de ikke rare. Man maatte nøje passe paa ikke at sige »Rakker«, det kunde de ikke lide. Derimod tog de ikke ilde op, at man kaldte dem Fattigfolk.

I mange Aar var der flere Rakkerfamilier bosat i Dejbjerg Sogn, de havde deres Bopæl særligt i Vognbjerg og

ud efter Sortekro og en Del i Bjørnemose. Det var, kan man godt sige, fælles for dem alle, at de havde mange Børn, og legemligt Arbejde var de meget kede af, og de brugte det heller ikke, saa sandt de kunde undgaa det, men det maa bemærkes, at der var faa, der havde saadant Tag paa Arbejdet som dem, men de tog nødigt fat paa et Stykke Arbejde.

Derimod var Jagt og Fiskeri deres bedste Bestilling. Saa drev de ogsaa noget Blikkenslageri, men dette Haandværk var de ikke at rose for.

Kvinderne løb rundt i Sognet og tiggede Fødevarer, de var som Regel to i Følge og havde Snakketøjet i god Orden, man kunde som Regel høre dem en Stund, før de kom. Naar de saa fik en Almisse, som de bad om, fik Husmoderen en overmaade Masse Tak og Guds Velsignelse, inden de forlod Hjemmet. De var, som man kan tænke sig, en Del til Byrde for Kommunen, men naar de blev alt for fordringsfulde, blev de gjort bekendt med at komme paa Fattiggaarden. Det var dem til stor Skræk, for saa var deres kære Frihed en stor Del berøvet dem. Der var en Vinter, at der var 35 Fattiglemmer paa Gaarden, deraf 10 skole-søgende Børn. Fattiglemmerne bestod af 3 store Familier, der ikke altid kunde forliges, og der opstod tit Slagsmaal, saa Bestyreren maatte have Bud efter et eller to Sogneraadsmlemmer, der kunde tale dem til Rette. Ved en saadan Lejlighed fik de gerne Valget mellem at opføre sig ordentligt eller komme paa Arbejdsgaarden i Ringkøbing. Dette kunde som Regel forandre Stemningen, for det var et Sted, de var bange for, der vidste de af Erfaring, der skulde arbejdes, og det var for dem noget af det værste, der kunde ske.

Det skete ogsaa ved Foraarstide, at en Familie, der havde opført sig ordentligt, fik Lov at komme ud af Fattiggaarden og prøve at klare sig selv med lidt Hjælp. Dette blev engang *Niels Kvembjerg* tilladt. Niels var en god Arbejder og af dem, der ogsaa vilde arbejde. Han og Familien kom

ud at bo i et lille Hus paa Heden øst for Gaarden Andbæk i Lem. Familien var stor, men Niels klarede sig vistnok selv siden med lidt Hjælp. Niels var Søn af den gamle Rakker Jens Kvembjerg i Dejbjerg, og hans Kone var Datter af Johannes Mus i Vognbjerg.

Det skete engang, mens de boede i Andbækhus, som de kaldte Stedet, at de skulde have et Barn i Kirke, hvad ikke var nogen Sjældenhed for dem, Bestyreren paa Dejbjerg Fattiggaard var bestilt til at køre til Lem Kirke, og alt var for saa vidt i Orden. Men saa kom der noget i Vejen, saa der ikke blev Barnedaab den Gang. Niels havde nemlig fra tidlig Morgen begyndt Festen med at drikke en god Del Brændevin, hvad ogsaa satte sit Præg paa ham, idet han blev brutal og kom ind i Stuen med et Stykke Reb og bandt om Mette Marie, nu skulde hun tøjres ud paa Lyngen, saa kunde hun holde Fest der. Niels fik ogsaa Mette Marie tøjret og gik saa ind igen. Nu var det ordnet.

Imidlertid fik Mette sig frigjort af Rebet og tog derefter over til Fattiggaarden, hvor hendes Forældre var. Her erklærede hun, at hun ikke vilde leve sammen med sin Mand en Dag længere, og heri var hendes Moder enig med hende. Noget op paa Dagen indfandt Manden sig og bad Hustruen om at følge med hjem, hvad meget bestemt blev afslaaet. Herover blev Manden meget bedrøvet, ja angerfuld, græd og sagde, at hvis hun fastholdt sin Beslutning, gik han i Graven af Sorrig. Nu begyndte Svigermor at mægle Forlig, og efter nogen Forhandling blev Forliget bragt i Orden, og Ægteparret forlod Gaarden paa krum Arm i bedste Forstaaelse og gik til deres Hjem. Siden har jeg ikke hørt, der var noget i Vejen imellem dem. — Niels førte i Grunden et skikkeligt Levned og var vellidt af Omegnens Befolkning.

Niels havde en Broder, Chr. Kvembjerg, som var en stor Spilopmager, men meget godsindet og vistnok ikke til at fornærme. Der fortælles mange Historier om ham. Jeg skal nævne to.

En sen Aften kom Chr. forbi en Ejendom i Vognbjerg. Mandens Navn var Niels Jensen, kaldet Vibe. Chr. bankede paa Ruden til Sovekammeret. Der blev spurgt, hvem det var. Jo, det var Christian! — Saa gav Viben ondt af sig og bad om Nattero. Hertil svarede Chr., at da han lige gik forbi, vilde han foreslaa, at Niels Vibe holdt sig inden Døre Dagen efter, for det kunde godt ske, at han — Christian — tog ud paa Vibejagt.

Og saa forsvandt Chr. i Løb bort fra Huset.

Christian var tit i Skjern. Det var ved den Tid, Byen voksede stærkt, og den første Politibetjent blev ansat. Saa en Dag, Christian var kommet til Byen, fik Betjenten Øje paa ham og tog ham i Forhør, og det endte med, at Betjenten erklærede Christian for anholdt og skulde gaa med paa Herredskontoret. Det var Christian meget ked af, og han græd og bad om at slippe, men det kunde ikke lade sig gøre. Til Kontoret var der ikke saa kort Stykke Vej at gaa, hvorfor Christian erklærede, at han umuligt kunde gaa saa langt. De kom lige uden for Byen, saa sagde Christian, at nu kunde han ikke gaa mere, men saa tog Betjenten ham under Armen og slæbte af med ham. Det tog lang Tid, inden de naaede Kontoret, men endelig naaede de derud. Det maa have været en drøj Tur for Betjenten.

Da Herredsfogeden saa, hvem Arrestanten var, sagde han: Det er jo Jørgen Christian! Lad ham bare gaa, han gør ingen Fortræd!

Saa løb Chr. paa Strømpefødder det bedste, han kunde, nu fejlede han intet. Da Betjenten kom tilbage til Byen, mødte Christian ham med den Bemærkning: Jeg kom alligevel først tilbage!

I Vognbjerg boede en Familie Johannes Mus. Det var, hvad man kalder skikkelige Folk. Johannes brugte Jagt og Fiskeri, hvad han var en Mester til, derimellem lavede han Bliktøj, hvad han ikke var videre dygtig til. Konen, Else Kathrine, var stadig paa Farten med Tiggerposen paa Ryggen, og hun kunde snakke som faa og havde altid en Del

Nyt at fortælle, hvor hun kom frem. Noget uærligt hørte man ikke om dem, men i sædelig Henseende var de meget tilbage.

En anden Rakkerfamilie, Jens Kvembjerg og Konen, Kristine, har jeg ogsaa kendt, de boede paa Stampemark syd for Dejbjerg Station. De blev anset for ikke at være af de gode Børn. Der var mange Rakker-sammenkomster i deres Hjem, det var ikke sjældent, de fik Besøg af Rakkere fra Herning, Rind og Snebjerg, og saa blev der drukket meget Brændevin, der satte Humøret for højt op, saa det endte med vildt Slagsmaal.

Det skete engang ved en saadan Lejlighed, der blev sendt Bud efter Sognefogden. Han var en ung Mand i Tjenesten, og han har selv fortalt mig, at han ikke var glad ved dette Bud, men han maatte jo afsted og tog en god tyk Stok i Haanden og tænkte paa, hvordan han skulde optræde, naar han kom ind til disse halvt vilde Mennesker. Han gik ind ad Bagdøren, hvor Kvinderne var samlede, gik hen og gav Kristine Haanden og sagde: Kan du lave en god Puns til os med det samme! hvortil hun sagde ja. Nu gik Sognefogden indenfor, hvor de sloges med Stokke, og hvad der ellers kunde bruges til dette Foretagende. Saa snart Sognefogden var i Døren, holdt de inde med Slagsmaalet, men alles Øjne var rettede paa ham. Saa siger han: Hør, Folkens! Skal vi ikke sætte os roligt ned, for Kristine vil give os en god Puns nu om et Øjeblik! Alle satte sig roligt ned, og den ønskede Drik kom paa Bordet.

Da den var sat til Livs, sagde Sognefogden: Nu foreslaar jeg, vi holder os fremdeles rolige! — Det blev der sagt ja til, og saa forlod Øvrigheden Selskabet, glad over at være sluppet saa godt fra det.

I et Hus i Bjørnemose boede to Familier, Anders Kvembjerg, en Broder til før omtalte Jens Kvemberg. Han var, efter hvad jeg har hørt, en skikkelig Mand. Han var Enkemand paa dette Tidspunkt. Han flyttede til Skarrild og

boede der i flere Aar, hvorefter han kom tilbage til Dejbjerg Fattiggaard, hvor han døde som en meget gammel Mand.

I samme Hus boede et Ægtepar, Kristen Bjørstrup og hans Kone Ingeborg med Tilnavn »Kat«. Hun var Søster til den bemeldte Kjælle Kasper i Herning. Ingeborg var ikke godt anset. Hun havde i sine unge Dage tilbragt en Tid i Viborg Tugthus. Efter at have boet i Bjørnemose i nogle Aar flyttede de til Rind ved Herning.

Kasper Hoddes Drab.

Et Rakkerdrab paa Dejbjerg Hede lidt Øst for Dejbjerg Hedegaard fandt Sted midt i Juni 1882.

Det begyndte med, at der kom et Par Folk fra Herningegnen, Kasper Hodde og hans Ledsagerske, Ane Marie Grønning, paa Besøg i Bjørnemose og var der i en 8 Dagestid, hvorefter de brød op og gik skraas ind over Heden. Da de ved Middagstid kom til en lille Høj derude, blev de enige om at tage en lille Hvil der. Mens de laa der, blev de meget uenige, og Kasper truede Ane Marie og Anders Rasmussen paa Livet inden næste Dag, og hun skal have sagt, at naar Kasper lovede noget, stod det ved Magt. Ved Tanken herom besluttede hun sig til at slaa Kasper ihjel, hvad der foregik paa den Maade, at hun hentede en Sten ude paa Heden, som vejede nøjagtigt 1 kg. Stenen blev lagt i Hjørnet af en lille Pose, som hun derefter snoede godt sammen. Jeg vil antage, Posen kunde være godt en Alen lang, saa det var et kraftigt Vaaben at slaa med.

Kasper laa og sov med sin Frakke over Ansigtet for at beskytte det mod Solen. Nu gik Ane Marie hen og undersøgte, hvor hans Hoved var, og derefter gav hun ham et Slag i den ene Side af Hovedet og dernæst i den anden Side og saa endelig et voldsomt Slag paa Brystet. Saadan lød det da, da hun aflagde Tilstaaelsen, og jeg kan godt tænke mig, det har været et voldsomt Slag, for som 13

Aars Dreng stod jeg og saa, da Sognefogden afdækkede Liget og hørte ham sige, at Brystbenet var knust. Mordvaabenet laa ved hans Side, hvad jeg ogsaa har set.

Efter at have slaaet Kasper ihjel, blev Ane Marie siddende en Stund. Saa dækkede hun Liget til med Hedetørv, som stod i en lille Stak lige ved Siden af. Dernæst forlod hun Stedet medtagende Kaspers Penge, ialt 17 Kr. Hun var siden inde hos en Købmand ved Lem St. og ligeledes ved en Købmand i Kolstrup i Lem, hvor hun beklagede sig over, at Kasper ikke var kommet, man kunde snart tro, han var slaaet ihjel, for han havde 17 Kr. paa sig.

Her fik hun en Flaske Brændevin og gik saa til Røgind til Anders Rasmussen, som hun med det samme fortalte, at hun var kommet af med Kasper, for hun havde slaaet ham ihjel paa Dejbjerg Hede.

Anders skal siden have sagt: Hun sov saamænd ved mig i to Nætter. Men tilbage igen til Mordstedet. Den 23. Juni 1882 blev Kasper fundet efter at have ligget i 8 Dage og var stærkt opløst. Der blev talt meget om, hvem der kunde være Gerningsmanden. Øvrigheden gav Ordre til, at Liget skulde føres til Fattiggården, og da Liget kom dertil, erklærede Niels Kvembjerg, som var paa Fattiggården den Gang, at det var Kasper Hodde. Nu vidste man da, hvem den myrdede var, da før omtalte Købmand kom i Forhør, og Ane Marie blev efterlyst af Politiet. Ca. 8 Dage derefter kom Ane Marie ved Aftenstid ind hos den før omtalte Anders Kvembjerg i Skarrild. Hun var meget beruset og havde en Flaske Brændevin med sig. Nu anmodede hun Anders om at lave Kaffe til Kaffe punse. Anders gik ud i Køkkenet og kaldte sin brystsye Søn, der var hjemme hos ham, med sig. Ude i Køkkenet siger Anders til Sønnen: Hun er efterlyst af Politiet, vi tør ikke lade hende løbe. Gaa ned til Sognefogden og meddel, at hun er her hos os. — Sønnen gik til Sognefogden med det samme.

Nu var Kaffen færdig, og der blev brygget Punse. Imens Anders og Ane Marie sidder og nyder Punsen, hørtes det

ligesom der kom en Vogn, og den kom nærmere. Nu holdt den udenfor. Ane Marie fik Hastværk og forsvandt ud af Bagdøren, men der stod to Mænd, der greb hende og sagde: »Holdt! Vi vil tale med dig!« Nu kom Sognefogden og erklærede hende for Arrestant. Nu maatte hun paa Vognen, og Turen gik til Herning Arrest. Der sad hun til Dagen efter, saa blev hun ført til Skjern Arrest og kom i Forhør. Men Mordet kendte hun ikke noget til, derimod vidste hun, at Kasper var blevet borte. Hun sad i længere Tid i Skjern Arrest, men det var lige vidt med hendes Hukommelse.

Paa den Tid havde de i Ringkøbing en Politibetjent Eriksen, han havde hørt, at hun havde været hos Anders Rasmussen. Saa lod han en Dag en Vognmand køre sig til Røgind, og han var heldig og traf Anders hjemme og tog ham i Forhør. Anders var meget ked af det, for han havde lovet Ane Marie ikke at sige noget, men Eriksen holdt paa, at Anders skulde sige, hvad hun havde betroet ham. Saa fortalte Anders det hele fra Ane Maries Besøg hos ham. Nu maatte han paa Vognen og ned til Skjern Arrest. Ankommen dertil fik Betjenten Lov at tage Arrestanten i Forhør, men som sædvanlig vidste hun intet om Mordet. Saa blev der kaldt paa Anders, han skulde komme ind, og dengang hun saa ham, kom hele Tilstaaelsen med det samme. — Hun blev dødsdømt ved baade Underret, Overret og Højesteret, men fik kongelig Benaadning til livsvarigt Tugthus. Efter 12 Aar blev hun benaadet og ankom til sin Hjemkommune, Sunds ved Herning. Her boede hun i to Aar hos en fortrukken Mand, som blev kaldt Søren Hampen, hvor hun nok, efter hvad der siden er fremkommet, skal have haft en kummerlig Tilværelse.

Hermed tager jeg Afsked med Rakkerne for at fortælle lidt om

Eggen.

Den er helt forandret. Jeg tænker her særligt paa Eggen mellem Ringkøbing og Herning, som ikke var Købstad dengang.

Jeg var 10 Aar og fik Lov at komme med Moder til Videbæk for at besøge en Søster, Moder havde der. Turen foregik til Fods. Vi gik hjemmefra ved Middagstid.

Det var en lang Vej, ca. 20 km, og omtrent over ene Hede og meget daarlige Veje. Fra Dejbjerg Hedegaard indtil Løvstrup var bare Hede. Saa kom der lidt grønne Marker, hvor der laa to meget gamle Gaarde. Nu i Dag, omtrent paa samme Sted, hvor de gamle Gaarde laa, ligger den store Løvstrupgaard omgivet af frodige Marker og Skov. Løvstrupgaard er tillige Børnehjem, og dets Navn er Hejbergs Gave.

Saa igen bare Hede til og med Finderup, Hede næsten overalt, hvor man saa. Der fandtes enkelte smaa Gaarde og nogle smaa Ejendomme, hvor der holdtes en Ko eller to, ude i Heden.

Nu i Dag er Heden forsvundet, og den ene Gaard efter den anden er vokset op derude, hvor Heden før var ene-raadende. De smaa Ejendomme er blevet til Gaarde, der er bygget Kirke og en stor, flot Skole.

Men vi maatte længere frem. Fra Finderup til Brejning Kro kun et Hus. Et Missionshus. Nu er dette Stykke ogsaa Marker og tæt bebygget.

Fra Brejning Kro til Videbæk — ca. en Mil — næsten det samme, saa langt, man kunde se, Hede og atter Hede med et lille Hjem hist og her, men langt mellem Skorstenene. I Dag er Heden forsvundet, og Gaardene ligger tæt hele Vejen.

Endelig kom vi til Videbæk hen imod Aften, men samme Syn: Hede og atter Hede, hvor man vendte Blikket hen. Videbæk saa tarvelig ud den Gang, en Lyngbakke og en lyngtækket Landevejskro, og oppe paa Bakken stod et Hus rejst, hvor der skulde drives Købmandsforretning. Det var det hele den Gang. Jeg lader Videbæk hvile en kort Tid for at tage en Tur med Landevejen fra Ringkøbing til Her-ning.

Fra Ringkøbing til Røgind synes jeg ikke, der er sket noget af Betydning, undtagen Velling Plantage, men Øst for Røgind Kro ind over Nørhede er det helt forandret. Heden er forsvundet, og der er bebygget hele Vejen. Og saa den store Plantage før Langedal. Før i Tiden var der mange, der ikke var glade for at tage med Landevejen gennem Dalen. Nu er Landskabet opdyrket og bebygget fra Langerdal til Brejning Kro paa begge Sider af Vejen. Lyn-gen er forsvundet.

Videbæk er nu en stor og smuk Stationsby, der vist kan siges om, som engang blev sagt om Herning, at den udelukkende var et Barn af Heden. De mægtige Hedearaler er forvandlet til frodige Marker, og Gaardene ligger tæt overalt. Lyng findes ikke, værd at nævne.

Byen har en stor Handelsstand og alt, hvad hører en By til.

For at vise Byens og Omegnens Trivsel kan jeg bedst meddele noget om Mejeriet. I 1889 begyndte Mejeriet i Videbæk med over 300 Leverandører, der tilsammen leverede 1,5 Mill. Pund Mælk det første Aar. Oplandet var beliggende fra Brejning Kro i Vest til Bjørslev mod Øst, ca. halvanden Mil og noget tilsvarende til de andre Sider. Mælkemængden tog stadigt stærkt til, og efter nogle Aars Forløb fratraadte en Del af Leverandørerne og opførte et nyt Mejeri ved Barde, som nu behandler godt 6 Mill. Pund Mælk aarligt. Videbæk havde fremdeles den nødvendige Mælk til Driften. Igen svandt nogle Aar, saa blev der atter udskiftet et Mejeri i Nr. Vium med Beliggenhed Øst for Sønderupgaard. Ogsaa dette Mejeri har maattet afstaa et stort Antal af sine Andelshavere, var det dog det største af de tre Mejerier. Igen efter nogle Aar maatte Videbæk afstaa en Del af sine Leverandører, da der blev bygget Mejeri ved Herborg Station. Dette Mejeri behandler ca. 7 Mill. Pund Mælk aarligt, men Videbæk Mejeri er dog stadig det største med 11 Mill. Pund Mælk aarligt, selv

om det foruden det nævnte ogsaa har maattet afgive nogle Leverandører til Rimmerhus Mejeri.

Efter dette vil enhver forstaa, at Egnen er fuldstændigt forvandlet fra den golde Hede til et frugtbart Landskab, og Byen er gaaet frem i samme hurtige Tempo.

Naar jeg i mine unge Dage stod ved Kroen (i Videbæk) og saa mod Øst, kunde Gaarden St. Hamborg ses i en Afstand af 4 km, og dertil var der bare Hede. Nu er det hele opdyrket og bebygget. Og indtil Haunstrup Hede laa forhen to Hedegaarde, nu er der flere Gaarde derude og en By med mange handlende, Kirke og Skole. Længere mod Øst kommer St. Albæk, som er en gammel Gaard, og derfra til Herning er ikke sket saa stor Forvandling, da det er gammel opdyrket Land.

Men ellers er Egnen i de sidste 50 Aar forvandlet fra Hede til gode, frugtbare Marker. En gammel Mand har fortalt mig, at i hans Ungdom kunde man gaa i Lyng til Knæene fra Sædding Kirke til Vorgod Kirke. Paa samme Strækning findes der i Dag næppe en Lyngtot, og saadan er det overalt i de omliggende Sogne.

Det er vel i særlig Grad i Hedesognene i Øst, den store Forvandling er sket, mere end i de gamle Engsogne her ude i Vest. Ogsaa i Dejbjerg laa forhen megen Hede, men det er for Størstedelen beplantet.

Arbejdet hermed tog sin Begyndelse i 1894. Det var det sidste af Oberstløjtnant Dalgas' store Arbejder, derfor staaer hans Mindesten paa Dejbjerg Bakker.

Plantagen groede godt til og blev snart til en stor Skov, som prydede Egnen, men Skoven fik ikke Lov at staa, idet den er blevet hærget af tre store Brande, som lagde flere Hundrede Tdr. Land øde. Det først brændte er tilplantet igen og vokser meget hurtigt op, derimod er det næste Stykke, som var det ældste og kraftigste, endnu ikke tilplantet, men bliver det formodentlig.

I Lem Sogn laa for flere Aar tilbage store Hedestrækninger, som vistnok strakte sig fra Højmark Kirke til Brej-

ning Kirke. Derude paa Heden fandtes to gamle Gaarde, nemlig Faarborggaard og Højmose. Nu er Heden saa godt som forsvunden, og mange nye Hjem er blevet bygget derude paa den før saa store Hede, deriblandt flere store Gaarde, hvor næsten alle Bekvemmeligheder findes, saasom Elektricitet og Telefon i de fleste Hjem. Ogsaa Vejene derude er blevet stadigt forbedrede. Derimod har de en lang Vej til Skole og Kirke, hvad snart ogsaa er de eneste Ulemper, for Trafikforholdene er gode, Statsbanernes Rutebil gaar 4 Gange dagligt i hver Retning mellem Ringkøbing og Herning, og den er der ikke langt til.

De to gamle Gaarde, som før laa ensomt derude, er blevet til store, opbyggede Gaarde, og nu er de ikke ene længere, for der er bygget flere Gaarde i deres Nærhed.

Der er blevet sagt, at Jorden paa Lem Hede og Faarborg skulde være noget af det bedste i Vestjylland, og det tyder alt ogsaa paa, naar man en Sommerdag ser de frodige Korn- og Græsmarker. Man kan vist uden Overdrivelse sige, at det er enestaaende, som Egnen er blevet forandret i de sidste 50—60 Aar.

Ildebrande.

Naar jeg skal skrive om alt det, jeg kan huske fra min Barndom, maa jeg ogsaa skrive noget om de ikke saa faa Ildebrande, der har fundet Sted i min Levetid, og jeg begynder med Christian Smed i Rabjerg, som nedbrændte Natten d. 9. April 1880. Branden var paasat af en farende Svend, Kreaturerne blev reddet undtagen en Kalv, og en Del Indbo blev ogsaa reddet, men ikke alt. 1884 i Juni nedbrændte Rabjerg Kro. Ejeren dengang var Sønemann. Hvordan Branden opstod, ved man ikke bestemt. Her brændte alt Indbo. Kreaturerne var paa Marken og blev reddet, men et Svin blev saa forbrændt, at det maatte slagtes med det samme, og en Hund, som ikke kom ud, inden Overbygningen faldt, maatte skydes Dagen efter.

Nogle Aar derefter nedbrændte Niels Nybos Hus i Rabjerg. Her var ingen Dyr, men det meste af Indboet

brændte. Hvordan Ilden opstod, vides ikke. — Sidst i Oktober 1894 nedbrændte Hans Peder Madsens Gaard i Vesterager. Ilden opstod ved Skorstenen. Alle Dyr blev reddet, men en Del Indbo samt hele den indbjærgede Avl blev Ildens Bytte.

Den 7. Juni 1901 nedbrændte Jesper Sandagers Gaard i Sandager. Her skete det meget sørgelige, at Konen indebrændte. Hvordan dette kunde ske, er en Gaade, da Gaarden brændte om Dagen. Alt Indbo brændte, men Dyrene var paa Marken. Gaarden blev ikke opbygget igen, men Marken blev magelagt med et Par andre Gaarde. Nu er der bygget en ny Gaard oppe mod Øst paa en Parcel fra den nedbrændte Gaard.

Den 10. August samme Aar brændte Christian Astrups Gaard i Sandager ved Lynnedslag om Natten. Her blev alt, baade Dyr og Indbo, Ildens Rov, ikke det mindste blev reddet. Grunden hertil var vel nok, at det var halv Storm, og ikke en Draabe Regn faldt der heller her. Her blev Gaarden heller ikke opbygget igen, men ogsaa her blev Jorden magelagt, og en ny Gaard blev bygget vest for Banen, kaldet Lille Kjærgaard.

Ogsaa i Nysted er brændt en lille Ejendom for mange Aar siden, her husker jeg ikke Aarstallet, men det var ogsaa en sørgelig Brand. To smaa Børn var ene hjemme et Øjeblik, mens Moderen gik et Ærinde hen til Mælkekusken. De tændte da Ild ude i Laden, og Huset stod i lys Lue, da Moderen kom hjem. Børnenes forkullede Lig fandtes i en Krog ude i Laden, og paa Dejbjerg Kirkegaard ved Syd-siden findes deres Grav, og paa Mindestenen staar disse Verselinier: Ingen kender Dagen, før Solen gaar ned.

Nu, da jeg skriver om de mange Brande, synes det, som om Dejbjerg har været særlig godt med, naar det gælder Ildebrande. St. Skindbjerg er ogsaa brændt for en Del Aar tilbage, ligesaa Jens Kirks Stuehus paa Bøgholt ogsaa er brændt. Ogsaa Niels Madsens Gaard, Bækbohøj kaldet, brændte, vistnok ved Kortslutning. Alle Dyr indebrændte

undtagen et Par Heste, som de kørte til Lem St. med, mens Gaarden brændte, hvorved de undgik at blive Ildens Bytte. For ca. 10 Aar siden nedbrændte Aksel Ladekjærs Gaard i Vesterager ved Lynnedslag, her indebrændte vistnok ingen Dyr.

1907 brændte Mads Bjergs Ejendom i Rabjerg. Det var anden Gang, den brændte, første Gang var i Niels Nybos Tid. Ilden opstod fra Skorstenen, der omkom vistnok ingen Dyr, og det meste af Indboet blev reddet.

Ogsaa i Lem er flere Gaarde brændt, jeg nævner kun tre: Lille Kjærgaard, Ejer Anders Benjaminsen. Hvordan Ilden opstod, vides ikke, men hele Gaarden brændte. Avlsbygningerne i Hykkelbjerg er nedbrændt ved Lynnedslag. Peder Mejners Gaard i Bækbo er brændt ved Kortslutning.

Hermed forlader jeg Ildebrandene for at fortælle lidt om

Politiske Stridigheder i forrige Aarhundrede.

Vi havde en Højre-Regering med Konseilspræsident Estrup i Spidsen. Han stillede Forslag om, at København skulde befæstes til Lands. Dette modsatte Rigsdagen sig meget bestemt, og det endte med, at Ministeriet udstedte en provisorisk Finanslov 1. April 1885, som hjemlede Befæstningen. Nu blev der for Alvor Uro i Befolkningen, der alle vegne protesterede mod en saadan Ulovlighed, der stred mod Grundloven. Der blev afholdt mange Protestmøder rundt i Landet, ogsaa her ned langs Vestkysten. Der holdtes Møder i Holstebro, Tim og Skjern, hvor der til disse Møder kunde samles flere Tusinde Mennesker for at protestere mod Regeringen. Talerne, der var indbudt til disse Møder, var C. Berg med flere af Venstres bedste Mænd. Ved disse Møder var Kredsens Valgtribune ført frem, hvor Talerne skulde tale fra.

Den Dag, Mødet skulde holdes i Holstebro,*) skete der noget, der endnu satte Hadet betydeligt op hos de mødte

*) 16. Juni 1885.

Tilhørere — ja, ud over hele Landet. Politimesteren var mødt og havde taget plads paa Tribunen. Da nu Berg kom tilstede, bad han Politimesteren om at forlade Tribunen, da den var for dem, der skulde føre Ordet. Det nægtede Politimesteren bestemt, hvorefter Berg erklærede, at han ikke vilde tale med Politiet i Ryggen, som han udtrykte sig. Derefter gik to Mænd op paa Tribunen og spurgte Politimesteren, om han ikke nok vilde forlade Pladsen, men nej! Nu tog de to Mænd lempeligt Politimesteren under Armene og førte ham ned, og Mødet begyndte.

De to Mænd var Redaktør Th. Nielsen, Holstebro, og Gaardejer P. Noes fra Vejrum. Noes er en meget bekendt Mand, ogsaa fra den Tid, han var landbrugskyndig Direktør paa Vest og sønderjydsk Kreditforening i Ringkøbing. Men hermed er Historien ikke sluttet. De to Mænd blev hurtigt arresteret og indsat i Arresten i Holstebro. Om Aftenen samledes en meget stor Forsamling uden for Arresten og krævede Arrestanterne udleveret, hvad der blev nægtet. Næste Nat blev de ført til København og indsat i Arresten der. Der kunde de maaske bedre have dem i Fred for Befolkningen. Her maatte de sidde i lang Tid. Endelig faldt Dommen, der lød paa 6 Maanederes Fængsel. Men heller ikke Berg gik fri, han fik samme Dom som de andre to Mænd.

Endelig svandt Tiden, og Straffen var udstaaet. Den Dag, de vendte hjem med Toget, var der mange Mennesker forsamlet paa alle Stationer, særligt op langs Vestkysten, hvor de løsladte blev hyldet med kraftige Hurraraab. Disse Mænd blev altid meget æret, og deres Minde vil sent glemmes paa disse Egne.

Mødet i Tim og Skjern forløb i Ro, men i Skjern havde Politibetjenten sat sig til Rette paa Tribunen. Berg forlangte, at han skulde forlade Tribunen, hvad han ogsaa gjorde, saa alt gik i bedste Forstaaelse.

Der var mange i de Tider, der blev straffet, det blev kaldt for Majestætsfornærmelse. Jeg skal nævne et Tilfælde ude

paa Østkysten, hvor der blev afholdt Auktion og blandt andet opbraabt et Billede af Kong Christian d. 9. En Lærer bød 10 Øre for Billedet og fik Hammerslag paa det, hvorefter han lod det falde paa Jorden og satte Foden paa det. Dette blev betragtet som Majestætsfornærmelse og vurderet til 4 Maaneders Fængsel.

Det næste, Regeringen foretog, var et Forslag om Oprettelse af et Gendarmkorps. Dette Forslag kunde heller ikke faa Rigsdagens Samtykke, men saa fik vi det ad provisorisk Vej. Hvor stort Korpsset var, ved jeg ikke, men det var stort. Det kan man forstaa, naar der en Aften lige før Jul 1887 kom over 30 Mand til Ringkøbing og blev indkvarteret hos en Bager paa Torvet.

Disse Gendarmer skulde være en Slags Politi og virke over hele Amtet. En Del var til Hest, Resten Fodfolk. Deres Uniform var lyseblaa fra Top til Taa, deraf Navnet »de Lyseblaa«, som de almindeligt blev kaldt.

Grunden til, at vi fik dette Korps, var vel nok den, at der om Sommeren i 1887 blev forøvet et Attentat paa Konseilspræsident Estrup, der blev affyret et Par Revolverskud mod ham, det første gik udenom, det andet ramte en Knap paa hans Frakke og gjorde ingen Skade. Man var af den Mening, at det hele var Opspind, saa der var Grund til Oprettelsen af Gendarmkorpsset.

Disse Lyseblaa optraadte allevegne ved Markeder og større Sammenkomster, og der blev ofte Slagsmaal med dem, særligt paa de store Markeder kunde det ske, at de blev fordrevne ved Stenkast, men saa kunde man ogsaa være sikker paa, at nogle maatte i Arresten i længere Tid. Dette betragtedes dog ikke som en Skam, tværtimod blev der set op til Arrestanterne, og de blev æret som ingen andre.

Jeg husker enkelte smaa Hændelser fra Gendarmernes Tid, som jeg skal forsøge at skrive. Vi havde en Proprietær paa Dejbjerglund paa den Tid, der selvfølgelig var Højremand. Det var saadanne Herrer paa den Tid. Han maa have holdt meget af disse Krigere, for de aflagde flere Gang Besøg hos

ham, og paa Hjemturen fulgte Proprietæren dem gerne paa Vej. Dette var noget, Omegnens Folk tog ilde op, og naar han siden mødtes med Sognefolk, faldt der gerne nogle spydige Bemærkninger til ham, og han var ikke velset af nogen.

En Sommerdag skulde der være et stort Møde i Skjern, og om Formiddagen kom 6 ridende Gendarmere til Herredskontoret og meddelte Herredsfogden, at de var udsendt for at holde Orden ved Mødet om Eftermiddagen. Men Herredsfogden havde en anden Mening, hvorfor han gav Ordre til, at de forsvandt om til Bomhuset, der dengang var Kro, og blev der, til Mødet var afsluttet, for saa skete der ikke noget.

Det viste sig ogsaa, at Herredsfogden havde Ret, for alt forløb i bedste Orden, og Herredsfogden blev meget agtet derfor. Henimod Aften kunde disse Krigere tage hjem til Ringkøbing med uforrettet Ærinde.

Længere hen i Tiden blev Gendarmene fordelt ud over hele Amtet, vi var ogsaa saa heldige at faa en Mand til Lem St. Han var en fredelig Mand, som jeg ikke har hørt noget særligt om, men han var ikke godt anset.

Der er fortalt mange Historier om Gendarmene, for det kunde jo ske, de var ude for et lille Uheld, og saa morede Folk sig. Jeg skal her meddele om et lille Uheld, et Par af dem havde, og Historien er helt sandfærdig. Søren Lambæk, Lambæk i Lem, havde anlagt en Faarefenne ude i Heden ved Langerdal, og i Fennen var et Skur, hvor Faarene kunde søge Læ i daarligt Vejr. Nu skete det en Dag paa Efteraaret, hvor der kom mange Haglbyger, at to af »de lyseblaa« kom gaaende paa Landevejen forbi Fennen, og da de er lige ud for Skuret, kom der en stor Byge, hvorfor de vilde søge Læ i Skuret. Men her tog de Fejl, for blandt Faarene var der en gammel Vædder, der ikke tillod den Slags Besøg, hvorfor han satte sig i Angrebsstilling, og øjeblik-

keligt laa den første Kriger i Græsset, og den anden fulgte straks efter. Hvordan de slap fra Valpladsen, meddeles der ikke noget om, men Omegnens Folk morede sig over den Historie.

Efter læsningen af ovenstående vil de fleste nok gerne vide lidt mere om den ypperlige fortæller; men det er ikke meget, redaktionen på nærværende tid kan oplyse. Jeg ringede præstegårdene i Dejbjerg og Lem op og fik begge steder forbindelse med fruene.

— Jo, om Jens Laurids Jensen var der kun godt at sige, men til gengæld uhyre meget godt. Det samme kunne jeg få bekræftet hos Achton Friis i De Jyders Land 11 s. 92. Om sider fik jeg forbindelse med præsterne Hans Pedersen i Dejbjerg og M. L. Skovsborg i Lem, og de uddybede, hvad deres koner havde sagt. Han var en dejlig mand, en levende interesseret mand, der havde været med til at rejse Dejbjergstenen og at bringe Jens Sønderup frem på den politiske arena. Men man kaldte ham for resten Jens Laustsen. Han var født den 8. januar 1869 som søn af gårdmand Laurids Jensen og hustru Maren Madsen, han overtog fødegården, nød sit otium i Lem stationsby og døde på hvilehjemmet i Højmark den 16. august 1958 efter et par år forinden at have mistet sin hustru Mariane Jensen.

E. J.

HARDSYSSELS PROVSTI I SENMIDDELALDEREN

Af Troels Dablerup

Til mine Undersøgelser af senmiddelalderlig dansk Kirkeadministration har jeg modtaget Understøttelse af Statens almindelige Videnskabsfond og af den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, hvorfor jeg beder Fondens Bestyrelse og Stiftelsens Direktion modtage min bedste Tak.

Benyttede Arkivalier i Rigsarkivet (R.A.):

- Visitationsliste 1512/13 (Topografisk Samling paa Papir, Ribe Stift).
Jordebog over gejstligt Gods i Hjern, Hamrum og Skodborg Herreder (i Dronning Christines Regnskaber, Registrant 108 A, Pk. 7, Regnskab V; jfr. Udgaven ved Will. Christensen S. II og 337, Noter, 1904).
Ribe Lens Regnskab 1537 (Registrant 108 A, Pk. 53, Læg f).
Ribe Ærkedegns Regnskabsbog (Hansborg, D. 40, Pk. IV).
Hardsyssels Provstis Registratur (cit. HSPR; Egeskabene, Ribe Domkapitel); heri Jordebog ca. 1670/80?
Herredagsdombog Nr. 1, Nr. 2-3 og Nr. 4.
Rigens Dombog Litra A.
Rigens Forfølgningsbog Nr. 1.

Landsarkivet for Nørrejylland:

- Jordebog over Hardsyssels Provsti 1655.
Diverse Herredsboøger 1649 og 1690.

Landsarkivet for Fyn:

- Assens Kirkes Regnskaber 1372-85 og 1496-1583.
Aasum Herreds Tingbog 1645-48.

Litteratur-Forkortelser:

- Acta (Pontificum Danica, udg. Moltesen, Krarup og Lindbæk, 1904-13).
 Avia (Ribe Oldemoder, udg. Oluf Nielsen, 1869).
 Dipl. Dan. (Diplomataricum Danicum, 1. Rk. ved Niels Skyum-Nielsen, 2. Rk. ved Adam Afzelius m. fl.).
 Dipl. d. Lund. (Diplomatarium diocesis Lundense, udg. L. Weibull).
 D. Kanc. (Danske Kancelliregistranter 1535-50, udg. Erslev og Mollerup, 1881 f.).
 D. Mag. (Danske Magazin).
 Fr. I's Reg. (Frederiks I's danske Registranter, udg. Erslev og Mollerup, 1878-79).
 Gl. jy. Tv. (Gamle jyske Tingsvidner, udg. Oluf Nielsen, 1882).
 HS Aarb. (Hardsyssels Aarbøger).
 HS Dipl. (Hardsyssels Diplomatarium, udg. Oluf Nielsen, 1893).
 Jy. Saml. (Jyske Samlinger, tidligere Rækker: Samlinger til jysk Historie og Topografi).
 K.B. (Kancelliets Brevbøger).
 Kh. Saml. (Kirkehistoriske Samlinger).
 Kinch (J. Kinch: Ribe Bys Historie I, 1869).
 Lindbæk (: Pavernes Forhold til Danmark, 1907).
 Missiver (fra Kongerne Chr. I's og Hans' tid I-II, udg. Will. Christensen, 1912 ff.).
 Quell. (Quellensammlung für Schleswig-Holsteinische Geschichte VI, Kiel 1904).
 Rep. (Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis, 1. Rk. udg. K. Erslev 1894-1912, 2. Rk. Will. Christensen 1928-39).
 Rettertingsdomme (Det kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid, Bind I, udg. Troels Dahlerup 1959).
 Thorkelin (: Danske Kirkelove, 1781).
 Uldall (: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906).
 Æ. A. Reg. (Ældre danske Arkivregistraturer I-V).

I

VISITATIONEN AF
HARDSYSSELS KIRKER 1512—13

Faa danske Bispedømmer kan opvise en saadan Rigdom paa middelalderlige Kilder som Ribe Stift; ikke blot er der talrige Originalbreve for Domkapitlet bevaret i Stiftskisten (R.A.), men i Avia Ripensis (Ribe Oldemoder) har vi en uvurderlig Dokumentsamling for Bisp og Kapitel. Desuden findes der forskellige Regnskaber (f. Ex. for Bispens Godslen Brink 1388—89, R.A.) og endelig en Gruppe Arkivalier, hvortil Sidestykke savnes i det øvrige Danmark, ja vist i hele Norden, nemlig Dokumenter til Belysning af Sysselprovsternes Virksomhed.

Saa langt tilbage vor Viden om Middelalderens danske Kirkeorganisation rækker, møder vi herhjemme en særlig kirkelig Lokalforvaltning, Sysselprovstiet, en Parallel til Udlandets Ærke diakonat. Denne Administration naede sin største Udfoldelse i Ribe og Roskilde, medens den i de øvrige Stifter skubbedes til Side eller med Tiden ligefrem afskaffedes. Træk af Institutionens Historie er tidligere givet, for Roskilde Stifts Vedkommende af Johs. Arhning (Roskilde Domkapitel til 1421, 1937), for Ribe Stifts Vedkommende af J. Kinch (Ribe Bys Historie I-II, 1869—84); desuden er Provstierne i Tofte (Vestfyn) og Vendsyssel (1536—1677) behandlet af henholdsvis H. Rørdam (Samlinger til Fyens Historie og Topografi I, S. 203 f. og III, S. 263 f.) og C. Klitgaard (Jy. Saml., 4. Rk. VI, S. 445 f.). Sidst men

ikke mindst maa nævnes P. Severinsen, der i nærværende Aar bog (III, S. 31 f. og IV, S. 229 f.) indgaaende har beskæftiget sig med netop Hardsyssels Kirkehistorie.

I korte Træk kan disse Sysselprovsters Funktion defineres som kirkelig Lokaljurisdiction, Visitation af Sognekirkerne, eller som det datidige Udtryk lød: høre Kirkeregnskab, dvs. revidere og i det hele kontrollere Kirkeværgernes Forvaltning, samt, for saa vidt Provsten var Medlem af Domkapitlet, deltage i dets Opgaver indenfor Stiftsadministrationen i Almindelighed. Skulde en saadan Lokalforvaltning være nogenlunde effektiv, maatte Provsten i sin Besiddelse have et omfattende Arkiv med Regnskabsbøger, Jordebøger og Fortegnelser over Adkomstbreve paa det ham underliggende Gods.

Netop fra Ribe Stift kan vi Stykke for Stykke ikke blot rekonstruere, men i stort Omfang ligefrem fremdrage de enkelte Bestanddele af Provstearkiverne. Allerede 1499 omtales saaledes en Regnskabsbog (jfr. nedenfor S. 107), som Bisp og Provst begge mente, var i Besiddelse af juridisk Beviskraft. Som vi fra Nabostiftet Slesvig endnu har talrige senmiddelalderlige Regnskabsbøger for Sognekirker bevaret (Brekum, Flensborg, Gettorf, Husum, Koldingbüttel, Quern, Tetenbüll og Tolk), og i Fyens Landsarkiv Aktstykker, der skildrer Assens Kirkes Regnskabsaflæggelse over for Provsten i Tofte allerede fra 1370'erne, har vi her fra Ribe Ærkedegnens udførlige Visitations- og Kirkeregnskabsbog, der paa-begyndt 1514 for flere Sognes Vedkommende var i Brug endnu efter Reformationen.

Denne enestaaende Kildes person- og kunsthistoriske Oplysninger er tidligere udnyttet (af Carsten Pedersen i Sønderjyske Aarbøger 1941, S. 1 f.); men ogsaa rent administrationshistorisk er der meget at hente i den, først og fremmest dette, at den utvetydigt viser, at Domkapitlets Ærkedegn, Sysselprovst over Stiftets sønderjyske Dele, Aar efter Aar gennemførte Visitation af hver enkelt ham betroet Sognekirke i det Distrikt, Regnskabsbogen omfatter (Lø, Højer,

Tønder og delvis Sønder-Rangstrup Herred samt Ribe). Det fremgaar heraf klart, at Visitationen først og fremmest bestod i at »stemme Kassen af«, undersøge Inventaret, billige eller eventuelt kritisere Kirkeværgernes Dispositioner (ibid. S. 6 f.) og især tilse, at Kirkernes Formue anbragtes paa solid, indbringende Maade.

En sørgelig Mangel ved meget middelalderligt Kildemateriale er, at vi alt for ofte kun har eet eneste Exempel paa det Forhold, der undersøges, dvs. at vi tit vil være i Tvivl om, hvorvidt det fundne repræsenterer Normen eller blot er en sjælden Undtagelse. Rent bortset fra, at Ærkedegnens Bog viser os, at dansk Praxis (i alt Fald i de nævnte Herreder) svarede til international kirkeretlig Teori, er vi for Ribe Stifts Vedkommende i den lykkelige Situation at have et rigt Kildemateriale til Belysning af Sysselprovsternes Arbejde. Omend Jelling Sysselprovsts Arkiv, der endnu fandtes 1606 (Repertorium 2. Rk. VIII, S. 65, note 1), er gaaet til Grunde, har vi til Gengæld saa meget mere bevaret fra Hardsyssel. Foruden den gamle Jordebog fra 1655 (udnyttet af Severinsen i Hardsyssels Aarvog III, S. 49 ff.) findes en senere fra ca. 1670—80 (Ribe Kapitels Arkiv, R.A.), og denne er indbundet sammen med Sysselprovstens Registratur over de i hans Arkiv liggende Adkomstbreve dels paa Provstens, dels paa Sognekirkernes Jordegods m. m. Da næsten alle de originale Dokumenter er gaaet tabt, faar denne Brevbogs desværre ofte kortfattede Udtog derved primær Værdi (Udtogene 1450—1513 er udgivet i Repertoriets 2. Rk., men langt den største Del, som er fra Tiden 1513 til ca. 1620, er hidtil ikke benyttet i Forskningen, jfr. dog Esbern Jespersen: Kirker, Præster og Degne i Vinding-Vind, 1934). De eksisterende Kilder fortæller os endvidere lidt om, hvad der nu er gaaet tabt, saaledes har der været en »Stiftsbog« fra 1554—55 (ofte nævnt i Herredsbøgerne; Dateringen er fra Hjerm Herredsbog 1649, Bure Sogn, Landsarkivet i Viborg), men ogsaa i Senmiddelalderen maa der have været Jordebøger over Provstiet, idet vi endnu har et beskedent Brud-

stykke af en saadan fra ca. 1512—13 (herom nedenfor). Til nærværende Undersøgelse er endvidere benyttet Ribe Lensregnskab fra 1537, som indeholder et udførligt Regnskab over Bispetiende og Præstegæsteri m. m. fra Aarene lige omkring Reformationen.

Vigtigst i denne Sammenhæng er dog et lille Papirshefte fra Topografisk Samling paa Papir (R.A.) bestaaende af to enkelte og eet dobbelt sammenfoldet Blad (ca. 11 × 29 cm), ialt 14 Sider, som indeholder en næsten fuldstændig Fortegnelse over Hardsyssels Kirker i Senmiddelalderen. Desværre kan denne Liste paa ingen Maade maale sig med Ærkedegnens Bog i fyldige Redegørelser for Kirkernes økonomiske Status, Inventar etc.; men foruden at den bevidner den aarlige Regnskabsaflæggelse for Provsten i endnu et Syssel og dermed sandsynliggør denne Administrationspraxis i hele Ribe Stift (og vel i ethvert Stift, hvor der fandtes Sysselprovster, jfr. ovenfor om Assens Kirkeregnskaber), kan den ved nøjere Undersøgelse give ikke faa Bidrag til danske Kirkeforhold i Almindelighed og til Hardsyssels kirkelige Topografi i Særdeleshed.

I Bilag 1 er denne Liste bogstavret gengivet med Opløsning af alle kendte Forkortelser, saa vidt muligt er dens egen Opstilling bevaret, medens alle Kirker er betegnede ved et af mig tilføjet Løbenummer (anvendt i Kortene), og til Slut er en Oversættelse tilføjet. Paa dens første 13 Sider er 105 hardsysselske Kirker opført, først kommer Sognets Navn, og umiddelbart derefter eller lige under følger med samme Haand en Bemærkning som for Exempel følgende typiske (Vedersø Nr. 11): *dominica proxima post Briccii facta fuit computacio anno domini 1512*, dvs. at Søndagen umiddelbart efter St. Briccius' Dag har der været holdt Regnskabsrevision det Herrens Aar 1512, og da St. Briccius' Dag, 13. November, det Aar faldt paa en Lørdag, er Regnskabet altsaa blevet revideret Dagen efter, dvs. 14. November. Paa denne Maade gennemgaar Listen Syslets Sognekirker med ret faa Variationer, for Exempel kan det selvføl-

gelige »har aflagt Regnskab« underforstaas, eller det fastslaas udtrykkeligt, at Revisionen skete paa Stedet (*ibi* = der) og ikke ved, at Kirkeværgerne for samtlige Kirker rejste til Ribe eller andetsteds med Regnskaberne, ja flere Steder gøres der opmærksom paa, at Visitationen foregik i selve Kirken (*in ea* = i den, dvs. Kirken).

Det ser ud til, at Skriveren har fulgt den nærliggende Vej først at opføre samtlige Sognavne med god Plads imellem og derefter at udfylde disse Rubrikker med Revisionsbemærkningerne. Saaledes forklares i hvert Fald bedst, at enkelte Kirker kun anføres ved Navn uden Regnskabsdato. Som Listen er anlagt, blev der normalt et Mellemrum mellem den ene Kirkes Revisionsbemærkning og det næste Sognavn, hvorfor Skriveren er begyndt at benytte denne Plads til tilsvarende Bemærkninger for 1513. Skønt disse Tilføjelser er sket med langt mørkere Blæk og en anden, mere spids Penneføring end i 1512, forekommer det mig dog, at det alt taget i Betragtning er samme Haand, der har ført Listen for begge Aar, hvorfor Forskellene naturligvis forklares ved, at der er et Aar mellem Indførelserne.

Var 1512-Notaterne summariske, gælder dette i endnu højere Grad 1513-Tilføjelserne. Ikke blot findes disse kun ved godt Halvdelen af Kirkerne, men ofte bestaar de alene af en udateret Bemærkning som følgende (Lem Nr. 33): *β:t computacionem anno 1513*, og da jeg formoder, at den hyppigt forekommende Forkortelse *β:t* skal dække over et *soluit* (dvs. har betalt), meddeler Notatet altsaa blot, at Lem har betalt Regnskabsrevision for Aaret 1513. — Eventuelt kan Tilføjelsen have denne Form (Ferring Nr. 71): *R:t Færing cum computacione 1513*, og idet jeg gaar ud fra, at Forkortelsen *r:t* skal betyde *restat* (dvs. er i Restance), faar vi altsaa her omvendt at vide, at Ferring var bagud med sin Regnskabsaflæggelse. For flere Kirker er Skriveren begyndt med i 1513 at anføre et saadant *β:t* eller *r:t*, men har saa senere tilføjet et udførligere Notat som foranstaaende (Ulbjerg Nr. 14, Nøvling Nr. 87).

Nederst paa Listens Side 13 (Bilag I) er indført en Bemærkning om en ulydig Fæster, og Bagsiden (Pag. /14/) er fyldt med talrige, løst henkastede Sognavne. Medens Listen i sig selv kan være temmelig vanskelig at læse, hvorfor der ikke mindst for Opløsningen af Forkortelserne maa tages et vist Forbehold, er Bagsiden ved første Øjekast næsten uforstaaelig; men en nøje Gennemgang og Sammenstilling med de Resultater, der kan naas ud fra Hovedlisten, lader os se et System, der nøje korresponderer med denne, hvorved ikke blot de fleste af denne Sides Notater kan læses, men til og med give Oplysninger til Supplering af Hovedlisten.

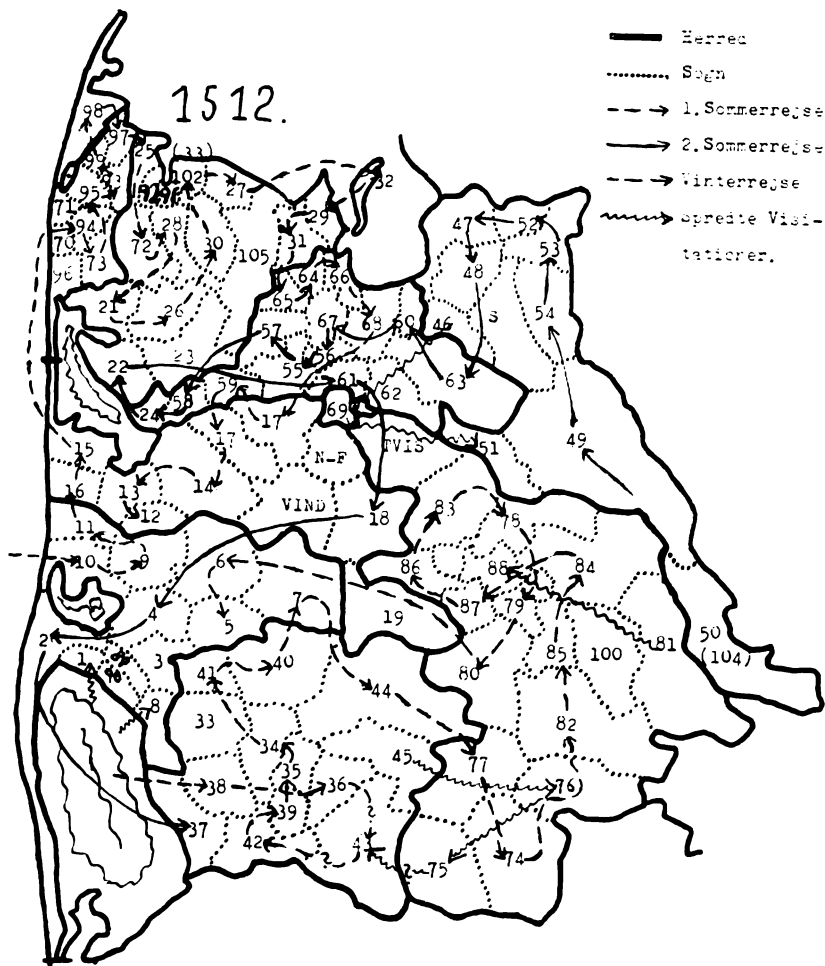
Ved en flygtig Gennemlæsning synes Listen paa ret planløs Maade at opremse Syslets Kirker, og navnlig Regnskabsdatoerne kan forekomme at følge ganske tilfældigt efter hinanden. Skønt man selvfølgelig ikke med fuld Vished kan fastslaa, hvilke Principper Skriveren har haft, giver en Fordybelse i Listen dog Indtryk af den Plan, han har fulgt, ja paa enkelte Punkter kan vi ligefrem gribe Forfatteren i at begaa Fejl mod sit eget System. Listens første 11 Sogne omfatter alle Bølling Herreds Landsogne med Undtagelse af Rindum, som allerede før Reformationen var lagt sammen med Købstaden Ringkøbing til eet Pastorat (Acta 4396). De følgende 9 Sogne dækker Ulfborg Herred (uden Nørre Felding og Vind, herom nedenfor), og med Nr. 21 gaar Skriveren i Gang med Skodborg Herred, hvortil han synes at henregne Gjørding (ellers Hjerm Herred). Men idet han naar til den 33. Kirke, Lem, dvs. Nørlem, springer han uden videre Herredets resterende 3 Sogne over og fortsætter nu med Bølling Herred. Forklaringen herpaa er den nærliggende Forveksling af (Nør)Lem i Skodborg Herred med (Sønder)Lem i Bølling Herred, muligvis foraarsaget af, at Skriveren efter en Pause i Arbejdet har glemt, hvilket af de to Sogne han da var naaet til. Senere maa han dog være blevet klar over sin Fejltagelse og opfører derfor Nørlem bagest i et Slags Supplement (som Nr. 102); men den dertil hørende Plads staar tom, idet Rubrikken ved Nr. 33

er benyttet til at indføre Nørlems Revisionsdato med det Resultat, at Sønder Lem ikke omtales i Visitationslisten (men nok i Bagsidens Notater, herom nedenfor).

Derefter gøres Bølling Herred færdigt (Nr. 33-45), saa Ginding Herred (Nr. 46-54), dog uden Sevel Sogn, og Hjerm Herred samt Holstebro Købstad (Nr. 55-69). Ret umotiveret kommer derpaa to af Vandfuld Herreds, een af de manglende af Skodborg Herreds, endnu een af Vandfuld Herreds Kirker (Nr. 70-73), hvorefter hele Hamrum Herred opføres (Nr. 74-88), dog uden Gjellerup, som først kommer med i Supplementet (Nr. 100), og omsider Købstadspastoraterne Rindum-Ringkøbing og Lemvig-Heldum (Nr. 89-92), de manglende 7 Kirker i Vandfuld Herred (Nr. 93-99) og til sidst det omtalte Supplement, der foruden Nørlem og Gjellerup omfatter tre Sogne, som allerede een Gang tidligere er indført paa deres rette Plads, og som det sidste Gudum (Nr. 105) i Skodborg Herred.

Det er ganske givet, at Skriveren med denne summariske Fortegnelse ikke har haft til Hensigt at skabe en Parallel til Ærkedegnens detailrige Bog, der anlagt 1514 for flere Sognes Vedkommende brugtes endnu i 1543. Først og fremmest er der simpelthen ikke Plads til Notater for flere Aar end 1512 og 1513, og dernæst er Oplysningerne saa kortfattede, at man paa ingen Maade har kunnet undvære egentlige Regnskabsbøger (en saadan fra 1499 er omtalt ovenfor og S. 107). Det forekommer mig derfor sandsynligt, at denne Liste i Stedet for at beskæftige sig med Sognekirkernes Økonomi har til Hensigt at varetage Sysselprovstens. Det hyppigt forekommende *β:t* eller *r:t* minder os jo stadig om, at Provstens særlige Interesse for Regnskabskontrollen i ikke ringe Grad stimuleredes derved, at han indenfor sit Syssel modtog Gæsteri (*procuratio*) af hver enkelt Kirke som Vederlag for sit Hverv (om det gejstlige Gæsteri se Kh. Saml. 7. Rk. III, S. 1 ff).

Om Listen saa er tænkt som et Regnskabsbilag for Provstens Skriver eller blot en Erindringsliste over dem, der end-

nu ikke havde gjort deres Skyldighed med Hensyn til Gæstetriet, kan vi selvfølgelig ikke med fuld Vished afgøre; men hvad dens oprindelige Formaal end har været, er den givet anlagt til Brug for Aaret 1512 (der næsten er fuldført). Det er saa nærliggende at tænke sig, at da man siden har opdaget dens Fejl og Inkonsekvenser, har Skriveren kasseret den til officielt Brug og er i Stedet begyndt at bruge den til Kladde for 1513. Herved forklares baade, hvorfor Notarterne for dette Aar er saa kortfattede (ofte alene et *β:t* eller *r:t*), og hvorfor de synes indført med mere løst henkastet Skrift.

Vender vi os dernæst til Listens Revisionsdatoer, fremgaar det straks, at de udpeger Visitators Rejseruter (se Kortene; de der angivne Sogne- og Herredsgrenser tilsigter selvfølgelig ikke streng geografisk Nøjagtighed). Af en os ukendt Grund har Ikast og Sinding Kirker (Nr. 81 og 88) aflagt deres Regnskab for 1512 først paa Aaret, midt i Maj følger Velling (Nr. 8) umiddelbart Syd for Ringkøbing; men kort efter Pinse begynder den første af de egentlige Visitationsrejser, paa hvilken mindst 23 af Syslets sydøstligst liggende Sogne (overvejende i Bølling-Hamrum Herreder) fra 5. til 15. Juni har faaet deres Regnskaber reviderede. Dertil kommer maaske Borris (Nr. 43), om hvilken vi kun ved, at den besøgte en Lørdag, mon Lørdagen før Trinitatis (5. Juni), paa hvilken Dag dens Nabo FASTER Kirke (Nr. 36) aflagde Regnskab (jfr. dog følgende), og eventuelt Sønder Lem (Nr. 33), der som før nævnt ikke findes i Listen. I Følge Sognets Beliggenhed vilde det være naturligt, at det visiteredes sammen med de andre Kirker i Bølling Herred, og da vi ved, at Degnebolet her i ældre Tid var Provstens »aabne kilder« (Jordebog 1670-80), dvs. var afgiftsfrit mod at give ham eller hans Bud Husly (jfr. f. Ex. Eline Gøyes Jordebog, udg. A. Thiset 1892, S. 337), maa vi antage, at Visitator ogsaa nok har været her.

Denne første Rejse slutter 15. Juni i Hover (Nr. 5). Men dermed giver Revisoren sig ikke Ro, ganske faa Dage efter maa han atter være taget afsted, idet vi 20. Juni genfinder ham i Syslets nordøstligste Hjørne, i Ginding Herred, hvor han indtil 12. Juli i tre Tempi faar besøgt mindst 19 Kirker her og i Hjerm Herred. Hvor han ind imellem har holdt Rast, kan der ikke være Tvivl om; thi hver Gang Rejsen nærmer sig Holstebro (Nr. 69), optræder der en Pause. Her var Syslets egentlige Midtpunkt, hvor Sysseltinget holdtes, og det er maaske ingen Tilfældighed, at der ikke fandt Visitation Sted Onsdagene 30. Juni og 7. Juli, idet Onsdag var Tingdag (anf. Værk, S. 385 og 496, Note 11, samt O. Nielsen: Sysselinddelingen i Danmark, S. 33, 65 og 97). Saa-

vel Bisp som Provst havde følgelig hver en større Gaard her, hvis Opgave foruden at være Administrationscentrum vel især var at afgive et bekvemt Ophold under Visitatser i Syslets nordlige Del (J. Aldal: Holstebro Historie, 1939, S. 9, 26 og 228 f.). 12. Juli slutter Rejsen i Stauning (Nr. 37) ved Ringkøbing Fjord. Men maaske har Sysseltinget Onsdag 21. Juli pludseligt krævet Visitators Tilstedeværelse, i hvert Fald besøgte han 18.—24. Juli selve Bykirken i Holstebro samt to Nabokirker.

Derefter faar Revisoren dog Fred til henpaa Slutningen af Aaret, da tredje og sidste Visitationsrejse finder Sted. Midt i November begynder han med Sognene Nord for Ringkøbing og gaar langs Kysten op gennem Vandfuld Herred til Harboøre (Nr. 98), videre gennem Skodborg Herred til de manglende Kirker i Hjerm Herred, og maaske efter at have holdt Rast i Holstebro 2. December tilbage gennem Hing-Ulborg Herreder. Maaske afsluttes Rejsen 6. December i Staby-Madum (Nr. 12-13), men da disse Sognes Regnskabsdato ogsaa kan læses som 11. November (eller evt. som 29. September, jfr. Bilag I Nr. 12-13, Noten), er det muligt, at Rejsen er begyndt i disse Sogne.

I denne Omgang er mindst 33 Kirker blevet visiteret, hvortil kommer Fjaltring (Nr. 96), som blot er betegnet ved et *β:t*, samt Ferring (Nr. 71), hvor Dateringen er ufuldstændig. Faa Dage senere (9.—10. December) besøges tre endnu manglende Kirker i Bølling-Hamrum Herred (og maaske Borris Lørdag 11. December, se ovenfor), og efter 19. December at have været i Gammelsogns Kirke (Nr. 1) kan Visitator da med god Samvittighed nyde Julefreden.

Naturligvis er de paa Kortene angivne Rejseruter kun omtrentlige; naar for Exempel to eller flere Kirker visiteredes paa samme Dag, kan vi ikke afgøre, hvilken der toges først, og der foreligger den Mulighed, at to Nabokirker nu og da er blevet visiteret under eet derved, at den ene Kirkes Værger medbragte Regnskabet til den anden Kirke, hvor Revisionen foregik, selvom som nævnt Udtrykkene *ibi* og

in ea (jfr. ovenfor) tyder paa, at Visitationen normalt foregik paa Stedet, som Tilfældet var i Ærkedegnens Distrikt. Hvor Revisoren har haft sit faste Udgangspunkt, fremgaar ganske klart af Rejseruterne, der alle slutter i Nærheden af Ringkøbing, i hvis Nabolag da ogsaa baade første og tredje Rejse tager deres Begyndelse; naturligvis fordi Provstiets Hovedsæde var Holmslandssognene, der var annekterede til det, og hvor den egentlige Provstegaard laa (Rep. 2. Rk. IV 6632 = HSPR, S. 7).

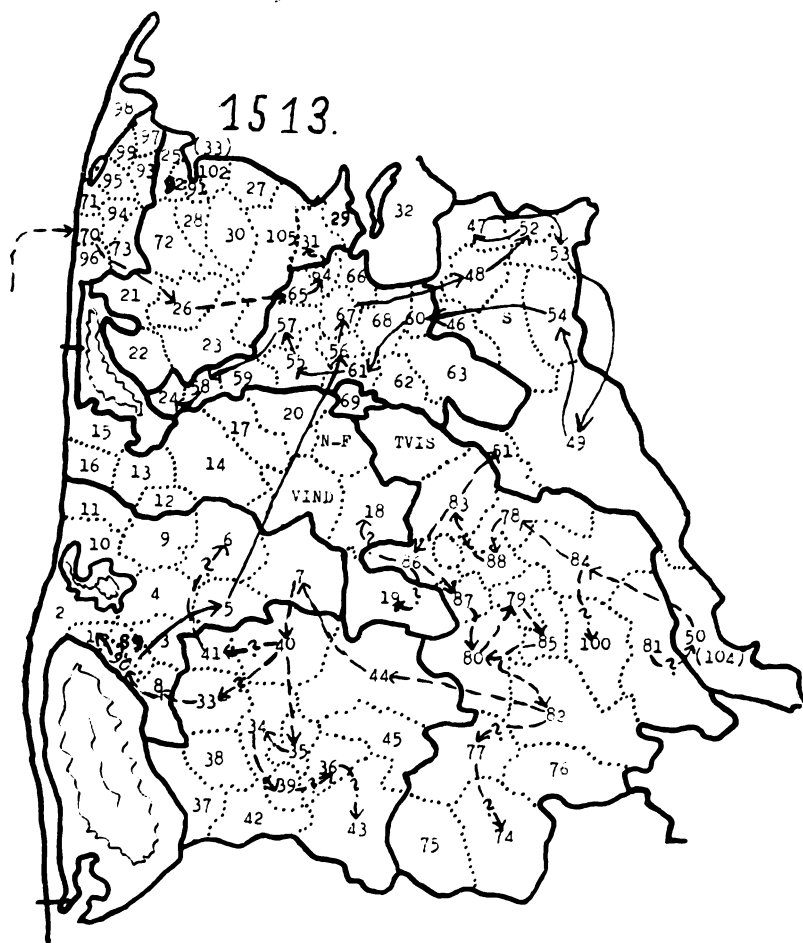
1513-Notaterne tillader paa Grund af deres Faatallighed og Kortfatteteth ikke en saa detailleret Rekonstruktion af Rejseruterne. Men der kan ikke herske Tvivl om, at Visitationen ogsaa dette Aar er forløbet som i det foregaaende, ja om den første Sommerrejse i dette Aar er vi endog bedre underrettet, idet det viser sig, at den kan belyses yderligere ved Hjælp af de paa Listens Bagside skødesløst nedskrevne Sognavne (Pag. /14/). Den første Halvdel af disse viser sig nemlig ved nærmere Undersøgelse og stadig Jævnføring med Hovedlistens Revisionsdatoer at give en detailleret Rejsebeskrivelse, et »Itineraryum«, formentlig over den Rute, der skulde følges. I det store og hele er der god Overensstemmelse mellem de to Listers Opgivelser, og det fremgaar, at det maa være berettiget at opfatte de angivne Datoer som Led i en Rejserute. (De paa Kortet angivne Rejser bygger principielt paa Visitationslisten, men første Sommerrejse i 1513 er suppleret med Itinariets Oplysninger, der især har Betydning ved at angive, i hvilken Rækkefølge de Kirker, der besøgte paa een og samme Dato, er blevet visiteret).

Medens Visitationslisten begynder med Ikast og som Nr. 2 har Sunds, starter Itinariet dog med sidstnævnte. Fra 10/5 til 27/5 besøges i Følge Visitationslisten 26 Kirker, ligesom i 1512 overvejende i Bølling-Hamrum Herreder, hvortil kommer 6 kun i Itinariet nævnte Kirker. Paa eet Punkt synes dette endog at have større Værdi end Hovedlisten, idet denne lader Ølstrup (Nr. 41) aflægge Regnskab 19/5,

en Dato, der alene ikke lader sig bringe i Overensstemmelse med Rejseruten. Efter Itinearieret visiteredes den sammen med Torsted (Nr. 6) kort efter, at Brejning (22/5) var blevet besøgt. — Som normalt for 1512 slutter ogsaa denne Rejse paa Holmsland, maaske dog efter et Besøg paa Bregning Bispegaard, der synes at have været Udgangspunkt for Visitationen af Bølling Herred?

Ligesom foregaaende Aar under Revisoren sig kun faa Dages Ro, inden han tager ud paa anden Sommerrejse, og atter er det overvejende Hjerm-Ginding Herreder, der visiteredes. Formentlig er Rejsen gaaet gennem Hing-Ulborg Herreder, 31/5 visiteredes saaledes Hover (Nr. 5), maaske har han holdt Rast i Holstebro Onsdag 1. Juni, hvorefter mindst 15 Kirker besøges. Efter 9/6 at være endt i Hjerm Herreds vestlige Del, Gjørding Sogn (Nr. 24) skulde Visitator da efter Hovedlisten skyndsomst være rejst til Syslets sydøstligste Del for der Lørdagen efter Pave Bonifacius' Dag (11/6) at have visiteret Skarrild og Assing (Nr. 74 og 77). Rent bortset fra det lidet sandsynlige i et saadant Spring paa Tværs af de normale Rejseruter kontrasterer disse Opgivelser undtagelsesvis med Itineariets, efter hvilke de to Sogne synes at være besøgt paa Vejen fra Rind (Nr. 82) (19/5) til Vorgod (Nr. 44) (20/5). Hvis ikke her foreligger en simpel Misforstaaelse (eventuelt en Forveksling af den i Kronologien almindeligt brugte Pave Bonifacius med den mindre kendte Martyr af samme Navn, hvilket vilde give en antagelig Revisionsdag som 21/5), kan Forklaringen være den, at Kirkerne ved det første Besøg ikke havde Regnskabet i fuldgyldig Orden, og derfor maatte lade Værgerne bringe det til Revisoren, for Exempel paa Provste-gaarden i Holmsland, hvortil denne nok kunde være naaet 11/6 fra Gjørding Sogn.

Endelig foretager Visitator sin tredje Rejse sidst paa Efteraaret, formentlig igen langs Vestkysten til Skodborg-Vandfuld Herreder; men ud over at han 2/11 var i Trans (Nr. 70), 10/11 i Flynder (Nr. 26) og 11.-12/11 i Ølby,

Fausing og Resen (Nr. 64, 65 og 31), ved vi intet nøjere om hans Rute, idet de fleste Kirker her (ialt 20) blot er forsynede med udaterede Bemærkninger om, hvorvidt de havde betalt eller var i Restance. Vi faar dog Indtryk af, ikke blot at der var System i den enkelte Visitatsrejse, men ogsaa at der fandtes en i Hovedtrækkene fastsat Orden, i hvilken Kirkerne aflagde Regnskab. En tidlig Sommerrejse begyndte omkring Pinse, hvorved Hamrum-Bølling Herreder besøgte, umiddelbart herefter kom endnu en Sommerrejse til Hjerm-Ginding Herreder, og endelig en Rejse sidst paa Aaret til Skodborg-Vandfuld Herreder, medens de centralt beliggende Hing-Ulborg Herreder besøgte paa Vejen til

eller fra de fjernere liggende Egne. Endelig kunde Visitator af forskellig Aarsag nu og da have et presserende Ærinde til en eller anden Kirke, som da kunde aflægge sit Regnskab udenfor Tur, hvorved Arbejdet paa de sikkert anstrengende Rejser lettedes, og naturligvis kunde enkelte Kirker have været bagud med deres Regnskaber og derfor faaet Hensstand, hvorfor Revisionen nu og da kunde ske udenfor den normale Turnus.

Hvad kan vi nu lære om Hardsyssel i Senmiddelalderen gennem disse Fortegnelser? Til en Begyndelse vil det sikkert være nyttigt at foretage en Sammenligning med de to andre kendte middelalderlige Kirkelister, Avias fra 1320erne (tidsfæstet af Severinsen i HS. Aarb. III, S. 20) og Skattelisten fra 1524/26 (D. Mag. 4 II, S. 45 f., de to Lister er sammenstillede af Severinsen i anf. Afh., S. 23 f.). Avias Liste er efter sit Formaal utvivlsomt beslægtet med Visitationslisterne, idet den opregner de Kirker, der ydede Sysselprovsten Gæsteri (jfr. Kh. Saml. 7 III, S. 5). Derved forklarer dens Udgiver Oluf Nielsen, at saavel Ny- som Gammelsogns Kirker (Nr. 1 og 2) mangler, da disse tilhørte Provsten, som næppe skulde betale Gæsteri til sig selv. At Avia desuden undlader at opføre Rindum Kirke (Nr. 89), har Severinsen forklaret derved, at det skulde være denne Kirke, der anføres med Betegnelsen Ringkøbing (Nr. 90). Købstaden skulde da oprindeligt have hørt under Rindum Sogn og først i Senmiddelalderen have faaet sin egen Kirke, der dog maa have været ældre end 1512, eftersom Visitationslisterne nævner begge. Meget tyder paa, at Severinsens Opfattelse er rigtig, i hvert Fald synes Kirkerne allerede i 1470erne at have haft fælles Præst (Rep. 2. Rk. II 3904 jævnført med 3335, Nyrop: Gildes- og Lavsskraer I, S. 346 og Æ. A. Reg. V, S. 754), og i 1513—14, hvor Annekeringen er ganske sikker, var Rindum Hovedsognet, Købstaden kun Anneks (Acta 4396, 4411 og 4454).

Desuden mangler Venø (Nr. 32) i Avia, formentlig fordi den lille tyndt befolkede Ø ikke havde egen Sognekirke eller

i hvert Fald højst et Kapel. Men som saa mange andre Smaa-øer fik ogsaa den i Senmiddelalderen en Kirke, og skønt den nuværende Bygning antages først at være fra Midten af 16. Aarh., maa Øen i Følge Visitationslisten have været Sogn før 1512. Egen Præst har den dog næppe haft, maaske betjentes den sammen med Resen-Humlum (Nr. 31 og 29), med hvilke den 1512 aflagde Regnskab?

Ellers udmærker Avia sig ved at anføre adskilligt flere Kirker end de senere Fortegnelser, men 14. Aarh.s økonomiske Krise ramte ogsaa Hardsyssel, 5 Kirker er der betegnede med et *desolata*, dvs. øde, og følgelig savnes de fire af dem i 1512/13 og 1524/26, naturligvis fordi de forlængst var revet ned. Den femte Kirke, som i Avia kaldes øde, No Kirke (Nr. 3), maa det dog saa nogenlunde være lykkedes at holde ved Magt, den opføres saavel 1512/13 som 1524/26 og endnu i Stiftets Tienderegister 1537. Af det ganske ubetydelige Tiendebeløb fremgaar det dog, at det dyrkede Areal i Sognet maa have været ringe, og da Kirken i Skattemlisten opføres med den lavest forekommende Sats, har den næppe heller haft andre Midler af Betydning. Rent undtagelsesvis har den i Visitationslisten derfor ikke faaet egen Revisionsrubrik, men opføres sammen med He (Nr. 4), med hvilket Sogn den formentlig delte Præst, og hvorunder Sognet ved Kirkens endelige Nedlæggelse kort efter Reformationen henlagdes (om jyske Kirkenedlæggelser se »Fra Viborg Amt« 1956, S. 5 f.).

Sevel Kirke (S) er Avia derimod ene om at anføre, men da Sognet har eksisteret i hele Perioden, maa vi her lede efter de specielle Grunde til, at de senmiddelalderlige Kilder ikke medtager den. Af Sogne med særlige Tilhørsforhold var der ikke mange i Hardsyssel, saaledes havde Kapitlet ud over Domprovstens to Sogne paa Holmsland overhovedet ingen Patronatsinteresser her. Derimod fandtes i Syslet tre Klostre, Cisterciensermunkeklostret Tvis og de to Nonneklostre Stubber og Gudum, begge vist af Benediktinerordenen, hvilke alle havde Patronatsrettigheder at gøre gældende.

Det har hidtil været almindeligt antaget, at Tvis ganske imod, hvad der var Regelen for Cistercienserklostre, paa een Gang skulde have været Kloster- og Sognekirke, eventuelt fordi det 1163 grundlagte Kloster kunde være oprettet med en tidligere Sognekirke som Basis (om Tvis jfr. HS Aarb. IX, S. 1 f.). Vi ved, at det havde Patronatsret til de omliggende Sogne Aulum (Nr. 83), Mejrup (Nr. 62) og Nørre Felding (N-F), og samtidig oppebar det Bispetienden her (1537). Da Klostergodset 1547 solgtes til den tidligere Lensmand, fortsatte denne med at udøve Patronatsretten, indtil Kronen blev opmærksom derpaa og 1554 fratog ham Aulum og Mejrup, men tillod ham at beholde Tvis og Nørre Felding, som laa i selve Birket.

Den Forskel, der hermed gjordes paa Klosterets Kirker, falder ganske i Traad med, hvad de senmiddelalderlige Kilder ellers viser os. At Tvis aldrig forekommer i vore Sognefortegnelser er ganske selvfølgelig, saafremt Kirken udelukkende benyttedes af Munkene; thi i saa Fald sorterede den alene under Abbeden, der hverken stod Bisp eller Provst til Regnskab, men udelukkende Ordenens Ledelse. Medens saavel Mejrup som Aulum er opført i samtlige Lister, glimrer Nørre Felding ved sin Fraværelse, og det ser saaledes ud til, at Klosterets Kirker falder i forskellige Kategorier. Vender vi os til Stiftets modsatte Ende, finder vi der ganske samme Forhold. Naturligvis visiteredes heller ikke Cistercienserklosteret Løgum af Ærkedegnen, og det opføres derfor ikke i dennes Regnskabsbog, og vi ser, at kun de tre af Klosterets fire Kirker Aar efter Aar revideredes, medens den fjerde nærmest Klosteret liggende Nørre Løgum Kirke aldrig modtog Besøg.

Da vi finder ganske samme Forhold i Udlandet (jfr. Dominikus Lindner: Die Lehre der Inkorporation, München 1951, S. 19, 22 og 79), er det unægteligt fristende at søge en Udredning efter følgende Linier: Idet Lægfolk normalt ikke søgte til Cistercienserkirker, maatte Beboerne af de nuværende Klostersogne sendes til nærmeste almindelige Sogne-

kirke, dvs. Nørre Løgum (ogsaa kaldet Sogn Kirke!), respektive Nørre Felding, hvilke begge laa indenfor de paa-gældende Klosterbirker. Medens Nørre Felding synes at have været knyttet til Tvis fra dets Grundlæggelse, kom Nørre Løgum til Løgumkloster ca. 1200 ved Overenskomst mellem Kloster og Sogn (Dipl. Dan. 1 Rk. IV, Nr. 46 f.), dvs. fra et Tidspunkt, hvor Sysselprovstiinstitutionen var i sin Vorden. Dette kan være en Del af Forklaringen paa, hvorfor Provsten ingen Rettigheder havde her i Modsætning til Kirker, der i Senmiddelalderen overdroges Klostrene. I de Tilladelser, hvorved Kirker lagdes under Klostre, ser vi nemlig Gang paa Gang indskærpet, at der ikke derved maatte ske nogen Formindskelse af Provstens Ret (jfr. f. Ex. Æ.A. Reg, III, S. 210).

Den Ret, Klosteret saaledes normalt havde til sine Kirker, vilde efter dette alene bestaa i en Kaldsret samt Tilladelse til at udnytte Præsteembedets Indkomster, og at Opførelsen i Provstens Bøger medførte, at Klosteret ikke havde Dispositionsret over selve Kirkens Ejendomme, er vi i Stand til effektivt at bevise. Med Hensyn til Aulum Kirke ser vi ikke blot, at dens Regnskaber 1512 og 1513 revideredes, men Kirkens Adkomstbreve opbevaredes siden i Sysselprovstens Arkiv, ikke i Klosterets. Af disse Dokumenter fremgaar, at Kirken ikke blot havde selvstændig Formue (Rep. 2. Rk. I 1390), men ogsaa at to navngivne Mænd (vel Værgerne) 1485 kun kunde bortfæste dens Jord med Provstens Tilladelse (ibid. III 5805), og forudsat at Kirkens Klokke altid har hængt her, oplyser den os om, at 1506 var Nis Mikkelsen Kirkeværge her og vel den, der havde Ansvar for Købet af den nye Klokke (Uldall, S. 234 f.).

Ligesaa lidt som Løgums Abbeder i Følge Ærkedegnens Bog har blandet sig i Forvaltningen af de der nævnte Kirker, lige saa lidt synes Tvis at beskæftige sig med Aulums, og da Mejrup ligeledes nævnes i alle vore Kirkefortegnelser, maa man formode, at den stod paa Linie med Aulum, med hvilken den 1554 delte Skæbne. Skønt nævnt i Visita-

tionslisten har Mejrup dog hverken faaet sin Rubrik udfyldt med Revisionspaategning eller Restancebemærkning, saa muligvis har Abbederne søgt at hævde samme Rettigheder her som over Nørre Felding. Maaske er det et Tilfælde, men den ellers saa omhyggelige HSPR anfører ingen Breve paa disse to Kirkers Gods.

Da Tvis' Ejer som nævnt 1554 fik Tilladelse til at beholde selve Tvis Kirke sammen med Nørre Felding, fik han desuden Lov til at nedrive begge og opføre en ny Kirke, hvilket unægtelig tyder paa, at der tidligere kun havde været een egentlig Sognekirke for Birkets Omraade. Da begge blev staaende, og Tvis til og med »opbyggedes« (Kancelliets Brevbøger 1558 11/3), det vil formentlig sige ombyggedes, har den hurtigt faaet Søgning fra den nærmeste Omegn, hvorved Nørre Felding efterhaanden indskrænkedes til den mindre, vestlige Del. Da Birke- og Kirkeejer var samme Person, og da Sysselprovsten intet havde at sige her, skulde der følgelig intet være til Hinder for en Omlægning af de ellers saa konstante Sognegrænser.

Stubber Kloster (jfr. HS Aarb. V, S. 37 f.) havde under sig Haderup, Sevel og Trandum Kirker (Nr. 49, Litra S og Nr. 54) og modtog 1537 Bispetienden af de to sidstnævnte. Sevel er alene anført i Avia, men mangler saavel 1512/13 som 1524/26, og da Stubber Kloster laa her, har Sognets Stilling vel været som Nørre Feldings. De to andre er derimod opført i samtlige Kirkefortegnelser, og medens Trandums Historie er lidet kendt, da den før 1558 blev nedrevet, ved vi om Haderup, at Sognet havde egne Kirkeværger og stod under Provstens Tilsyn (Rep. 2. Rk. III 4413 og IV 6843).

Det tredje og mindst betydende Kloster Gudum havde i Senmiddelalderen opnaaet Patronatsret til saavel Gudum som Fabjerg og Nørre Nisum Sogne (Nr. 105, 30 og 27). Men alle tre er opført i de middelalderlige Fortegnelser, og hvilke Rettigheder Klosteret havde, fremgaar af Registraturen over dets Dokumenter. Saaledes hedder det i et af

Bispen udstedt Gavebrev, at saavel dennes som Provstens Rettigheder forbeholdtes, herunder først og fremmest Gæsteriet, og hvad Klosteret derfor erhvervede sig, kan udelukkende have været Kaldsret og Disposition over Præstembedets Indtægter (Æ.A. Reg. III, S. 209 f.). Baade Fabjerg og Nørre Nisum visiteredes 1512, og i 1513 betalte de for Revision; alene Gudum Sogn har Anmærkningen *rit duobus annis* (resterer for to Aar), saa muligvis har Klosteret i Modstrid med Gavebrevets klare Ord søgt at hævde samme Fritagelse for Provstetilsyn af selve Klostersognet som de to andre hardsysselske Klostre. Saavel Nørre Nisum som Fabjerg Kirkes Stilling fremgaar tydeligt deraf, at begge Kirkers Adkomstbreve er registrerede i HSPR, og paa Fabjergs Kirkeklokke fra 1504 møder vi Kirkeværgernes Navne (Uldall, S. 234).

Desuden havde et udenstifts Kloster, Mariager i Aarhus Stift, Staby Kirke (Nr. 13), hvilken det 1459/60 havde tilmaageskiftet sig fra Ribebispen. Staby nævnes i alle de middelalderlige Fortegnelser og ses at have lydt under Sysselprovsten. Denne kunde da ogsaa 1505 pantsætte to Kirken tilhørende Gaarde. 1512 visiterede han den, og 1532 tog han Lovhævd paa al dens Gods (HSPR, S. 18, jfr. Rep. 2. Rk. 10525). Den Mads Mikkelsen Kjærgaard, som 1519 fik sit eget Navn paa Kirkeklokken, maa vel have været dens Værge (P. Storgaard Pedersen: Ulfborg Herred, S. 103). Senere ændredes Kirkens Forhold til saavel Provsts som Kirkes Ugunst.

Endnu Frederik I var Sysselprovsterne venligt stemt og udstedte Befaling til Syslets Værger, at de skulde aflægge deres Regnskaber for Provsten.¹⁾ Efter Reformationen blev Indstillingen en anden, idet Klostergodset blev Krongods, hvorved Kronen overtog Klosterets Interesser. Medens

¹⁾ Overarkivar C. Rise Hansen har venligst gjort mig opmærksom paa, at der i det Krag-ske Familiearkiv (tidligere »Stensballegaards Arkiv«, R. A.) ligger en Jordebog fra 17. Aarh. over Varde Sysselprovsti. Heri findes dels under de enkelte Sogne en Del Udtog af Kirkernes Adkomstbreve, dels til sidst en Række Kopier af Kongebreve m. m. til Sysselprovsten, bl. a. en tilsvarende Befaling til Kirkeværgerne 1524ⁿ s. jfr. nedenfor S. 123.

Provst Iver Juel sin Tid ud hævdede sin Stilling og endog opnaaede Christian III's Dom paa Retten til at høre Kirkeregnskab af Staby, oppebære Gæsteri (i Henhold til Aftale med Bispen i Anledning af Mageskiftet skulde Provsten have en lybsk Mark aarlig) og bortfæste Kirkens Tiende og Jord, fik hans Efterfølgere Vanskeligheder med de kongelige Lensmænd paa Klosteret, især fordi nævnte Dom ved Iver Juels Død 1556 var blevet liggende hos hans Arvinger. 1574 maatte Provsten indskærpe, at ingen uden hans Tilladelse havde Lov til at bruge Kirkens Enge (HSPR, S. 26), og 1589 gik det helt galt, indstævnet for Viborg Landsting mødte Provsten uden sin vigtigste Adkomst, Christian III's Dom, hvorfor hans Modpart, Mariagers Lensmand, vandt Sagen om Kirken mod alene at udrede den ene Mark lybsk. Provsten gav dog ikke op hermed, men fandt virkelig Dommen frem hos Iver Juels Arvinger, og da heri stod, at Klosteret blot havde Kaldsret, Bispetiende og Herlighed over Præstegaarden, førte han Sagen frem for det kongelige Retterting. Her fældedes dog 1594 den ham mest ugunstige Dom, idet man afviste hans Beviser som for sent fremkomne, og Landstingsdommen fra 1589 blev fuldstændigt stadfæstet (Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme IV, Side 406 f.).

For Staby Kirke fik dette sørgelige Følger, da Lensmanden først og fremmest ansaa Kirken som en Indkomstkilde, hvis Udgifter skulde holdes nede paa det nødvendigeste, ja efter de Syn, der senere toges over Kirkens Tilstand, næppe engang det. Til sidst maatte selve Kongens Bistand paakaldes, idet et Syn fra 1613 viste, at Tag og Vinduer var i saa ynkelig Forfatning, at det regnede ind i Kirken, hvis Inventar var sønderslidt, og hvis Kirkegaard var Samlingsplads for Svin, hvorfor man antog, at det vilde kræve mindst 400 Daler at bringe den paa anstændig Fod (D. Mag. 3. Rk. VI 83 f., jfr. desuden Storgaard Pedersen: Ulfborg Herred, S. 97 f.).

I 1512/13 Listerne savnes endelig Vind Kirke, der nævnedes allerede i Avia. En Tradition fra 17. Aarhundrede (Jy. Saml., 1. Rk. VII, S. 163 f.) meddeler, at Kirken i Senmiddelalderen var blevet øde, men da Nabopræsten Ib Jensen i Vinding (1513—63) i et Syn havde faaet Tilskyndelse til at genrejse den, skulde det være lykkedes ham ca. 1520 at genopføre den og faa Sognet genoprettet. Da Vind Kirke nævnes saavel 1524/26 som 1537 og senere, taler meget for, at vi her staar over for en i Hovedsagen paalidelig Overlevering.

II

SYSSELPROVST OG KIRKEVÆRGER

Omend Overtilsynet med Sognekirkernes Administration saaledes paahvilede Sysselprovsterne, kunde de selvfølgelig ikke deltage i de løbende Forretninger, i det mindste ikke i et saa stort Omraade som Hardsyssel med over 100 Kirker. Den daglige Forvaltning laa derfor siden Slutningen af 13. Aarhundrede i Hænderne paa to af Sognets egne Indbyggere, Kirkeværgerne (paa Latin *tutores ecclesiae*, et Udtryk, der vist er specielt for Norden).

Formentlig er de blevet udpegede af og blandt Sognemændene paa det i Sognets almindelige Liv saa vigtige Sognestævne, der under Præstens Forsæde holdtes om Søndagen efter Gudstjenesten. Først saa sent som fra 1552 har vi en detailleret Redegørelse for Valg af Kirkeværger (Rørdam: Kirkelove I, S. 335 f.), men desværre fra Viborg Stift, hvor Sysselprovstierne forlængst var nedlagt. Her skulde de udpeges af Lensmandens Fuldmægtig, Herredsprovst, Sognepræst og to Sognemænd, hvilken talrige Valgforsamling vel ogsaa skulde bivaane de afgaaede Værgers Regnskabsaflæggelse. I alt Fald er Kilderne, saa langt tilbage vor

Viden om Værger rækker, enige om at sætte Nyvalg og Regnskabsafslutning i Forbindelse med hinanden (Aarhusstatutter ca. 1312, se nedenfor; Christiern II's Udkast til Lov for Landet § 12 og Reces 1537 § 20, begge i Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Love IV, S. 7 og 183), hvilket vil sige, at Sysselprovsten var tilstede og i Stand til at gøre sin Indflydelse gældende.

Saaledes ser vi da ogsaa den myndige Provst Iver Juel 1555 meddele Sognepræsten i Sønder-Felding, at han ikke vilde have Hartvig Skram til Kirkeværge der (HSPR S. 147), hvad der er ganske naturligt i Betragtning af, at en af Værgernes fornemste Pligter i Tiden efter Reformationen var at hindre Adelen i at inddrage Kirkens Ejendomme; jfr. at Kongen 1590 paa Opfordring indskærpede, at ingen kunde blive Kirkeværge uden i Overensstemmelse med Domprovsten (Secher: Forordninger II, S. 561). Lovgivningen søgte at faa Værgerne udskiftet hvert Aar; men dette synes dog langt fra at være gennemført i Praksis (jfr. bl. a. Klitgaard i Vendsysselske Aarbøger 1937, S. 139 f. og 145 f.).

Hvad Værgernes Pligter bestod i, oplyses vi om saa tidligt som fra Begyndelsen af 14. Aarhundrede, idet Synodalstatutter fra Aarhus (ca. 1312, Dipl. Dan. 2. Rk. VI, Nr. 495) paalægger dem at have Tilsyn med Inventar m. m. og Kirkegaardens Tilstand samt at føre Regnskab og indkræve Kirkens udestaaende Fordringer, dvs. netop Omraader, der krævede et konstant Tilsyn. Saaledes har jo Sysselprovsten umuligt kunnet følge i Detailler, om Vin og Brød hver Søndag var tilstede, om Kirken var forsvarligt rengjort, at Inventaret ikke led Overlast eller bortkom osv. Ogsaa preserende Reparationer har Værgerne maattet tage sig af; men her har vi et Punkt, der viser os stadige Kompetencestridigheder mellem dem og deres Overtilsyn. Allerede Aarhusbispens Ulrik Stygges Statuter (1424-49, Thorkelin S. 51 f.) og senere Christiern II's Lovarbejder (se ovenfor) forbød dem at iværksætte større Byggearbejder uden Tilladelse fra oven, og at tilsvarende Problemer fandtes langt senere i

Hardsyssel ses af, at Provsten i 1655, Jørgen Rosenkrantz, lod et tilsvarende Forbud udstede (Esbern Jespersen anf. Værk S. 15 f.).

Ikke mindst i Hardsyssel var 15. og 16. Aarhundrede en Periode med omfattende Kirkebyggeri, Udvidelser og Inventarfornyelse, og paa et enkelt Punkt af en Art, der kaster Lys over specielt Kirkeværgernes Indsats. Skønt Eftertiden i høj Grad har vanrøgtet de gamle Kirkeklokker, ikke mindst Kronen, der paa Reformationstiden og under Christian IV indkrævede dem til Kanonstøbning m. m., har dog henved 20 af Hardsyssels Kirker endnu bevaret Klokker fra Senmiddelalderen, hvorfor vi vel tør formode, at talrige Kirker i denne Tid havde faaet nye Klokker. De fleste bærer Navnene paa dem, man i den Anledning vilde mindes, i tre Tilfælde er det Tvisabbederne (Uldall S. 198, 120, 127; NB disse Klokker kan dog være støbt til Brug for Klosteret og siden — vel efter Reformationen — afhændet til Kirker, der manglede Klokker), i mindst fire (maaske seks) bærer de Kirkeværgernes Navne (ibid. S. 108, 234 (bis), 237 og maaske 224 og 236), i eet Tilfælde Holstebrorgmesterens, denne har vel ogsaa været Værg (ibid. S. 296), og den Mester Claus, som anføres paa samme Klokke, kan være Sysselprovsten, omend Uldall formoder, at det er Klokkestøberen (andre Klokker i Hardsyssel ibid. S. 106, 107, 122(?), 160, 161, 198, 234, 247).

En simpel Gennemgang af Trap viser os, i hvilken Grad man i Hardsyssel tog Byggeopgaver op i Senmiddelalder og Reformationstid (jfr. ogsaa Severinsen i HS Aarb. III, S. 49 ff.). Vind og Venø, maaske ogsaa Ølstrup og Harboøre Kirker ombyggedes helt, utallige fik nye Taarne, Vaabenhuse, Sakristier og Hvælvinger, og omend der i dette Syssel nu kun er faa Rester af Kalkmalerier fra denne Tid bevaret, har man vel ogsaa paa dette Punkt fulgt med den almindelige Udvikling. Heller ikke Inventaret undgik Fornyelse, saaledes skal Estvads Alterkalk være fra 1512. Ganske vist har vi næsten intet bevaret om Sysselprovstens Virk-

somhed i denne Retning, det skulde da være et Tingsvidne af 1490, hvoraf fremgaar, at han kvitterede en Mand for 10 mk. for Bygningshjælp til Kirkegaarden (Rep. 2. Rk. IV 6843 = HSPR S. 136). Til Gengæld ser vi af den Bog, hans Kollega Ærkedegnen lod føre, at Kontrollen med saadanne Udgifter i allerhøjeste Grad laa en Sysselprovst paa Sinde (Sønderjyske Aarbøger 1941, især S. 6 f.).

Men efter Reformationen har vi talrige Vidnesbyrd herom i HSPR, saaledes »1585 Bevis paa Kobber til Nissum Klokke« (S. 77), »Peder Murmesters Kvittering vedr. Bøvling Kirke« (S. 84), »Breve om Kalk, Bly etc. til Maabjerg Kirke« (S. 81), »1609 Kvittering for Bly, som Holstebro Kirke solgte til Hjerm« (S. 121), samt »1584 et Tingsvidne om Egefjæle« (S. 170). Ogsaa om Inventaret giver HSPR os nu Besked, saaledes skænkede Hr. Peder i Staby 1528 sin Kirke et Sjæpel (S. 17), dvs. en Brudekrone (jfr. Sønderjyske Aarb. 1941, S. 3), 1590 var en Alterkalk, der var leveret til Guldsmeden i Holstebro, bortkommet (HSPR, S. 175), og 1612 omdannedes Borbjerg Kirkes gamle Messehagel til et Alterklæde (S. 121). Hvad alt dette angaar, har vi dog langt rigere Kilder i de endnu bevarede Kirke-regnskabsbøger, af hvilke ca. Halvdelen begynder 1584 (Exempler paa Udnyttelsen af disse Kilder i Vendsyssels Aarb. 1937, S. 138 ff., og HS Aarb. XXXVI, S. 115 f., samt Esbern Jespersen anf. Værk).

Nok saa byrdefuld maa dog den økonomiske Administration have været, at indkræve Landgilde af Kirkejorderne, Renter og Afdrag af udestaaende Fordringer og ikke mindst at opkræve Kirketienden, der i Ribe Stift udgik af saavel Korn som Kvæg (Om Kirkernes Ejendomme, Tiender m. m. se Severinsens Udtog af Provstijordebogen 1655, HS Aarb. III, S. 45 ff.). Navnlig ejede de fleste Kirker mange Køer og Faar, som var udlejede mod mindre Pengeafgifter. Talrige Vidnesbyrd fortæller os, at de som Regel repræsenterede Dødslegaver, som Afdødes Arvinger tit og ofte beholdt mod i Stedet at svare den aarlige Afgift (det

kunde ogsaa være Husgeraad eller Klæder, jfr. Sønderjyske Aarb. 1941, S. 3 f.). Naar efter lang Tids Forløb den oprindelige Aarsag til Afgiften fortonede sig, har det sikkert ikke hørt til Værgernes letteste Opgaver at inddrive saadanne Beløb (Om Kirkekøer se Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden, 3. Udg., Bd. XIV, S. 262 ff.).

Blev en Fæstegaard pludseligt ledig, har Værgerne vel selv maattet bortfæste den, men i saa Fald sikkert kun paa Provstens forventede Tilladelse. Ganske vist indeholder HSPR enkelte kortfattede Brevuddrag, hvori lakonisk anføres, at Værgerne havde bortfæstet noget Jord (S. 36 = 1524), mageskiftet med andre (S. 39 = Rep. 2. Rk. IV 7033 = 1491), eller forbudt uvedkommende at befatte sig med Kirkejord, ikke mindst saadanne, der var i Restance med deres Afgifter (S. 119 og 165 = 1532 og 1534), ja et bevaret Originalbrev fra 1479 lader os se Værgerne med Sognemænds Samtykke oppebære og kvittere for Indløsningssummen for en pantsat Gaard, som Ejeren nu indløste (Rep. 2. Rk. III 4413; Brevet stammer fra Modtagerens Arkiv og er derfor ikke at finde i HSPR). Men at de ovennævnte Breve er indført i Provstens Brevbog tyder paa, at det var med hans udtrykkelige eller forventede Billigelse, at Værgerne handlede, og i et mere udførligt Brev udtog af 1485 (om Aulum Kirke) hedder det, at to Mænd (vel Værgerne) bortfæstede Jord efter Provstens Befaling, og at denne alene traf Afgørelsen fremgaar af talrige Udtog i HSPR (S. 35 = Rep. 2. Rk. II 4358, S. 34, 38 o.m.a.).

At Værgerne i den Grad stod under Provsternes Tilsyn, at man mere ansaa dem for disses end for Sognefolkets Repræsentanter, fremgaar af, at Kongen 1549 og atter 1553 paa det strengeste maatte forbyde Sognemændene i Vardesysse udenom Sysselprovst (Ribe Kapitels Dekan) og Kirkeværger at blande sig i Kirkernes økonomiske Forvaltning (Kh. Saml., 2. Rk. III, S. 35 f. og 295 f.; begge er indført i

Varde Sysselprovstis Jordebog (Se ovenfor S. 97, Noten) sammen med tilsvarende Breve af 1549, 1578, 1580 o.m.a.).

Allerede 1474 fastslog et Tingsvidne af Viborg Landsting, at alene Hardsyssels Provst havde Ret til at ind- og afsætte Fæstere paa Kirkernes Jord (Rep. 2. Rk. II 3479, vel = HSPR S. 133 = Rep. 2. Rk. II 3565, 66), dog indskrænket paa et ikke uvæsentligt Punkt, idet Gods, som var skænket Kirken, skulde have Giverens Arvinger som Forsvarer. Tilsvarende fastslog Frederik I's Reces af 22. Aug. 1527 (Fr. I's Reg., S. 136), at Agre skænkede af Selvejrbønder til Kirken fortsat skulde bruges til den Gaard, de var kommet fra, for at Selvejergodset ikke skulde formindskes eller adspilttes. Hermed begrænsedes Kirkens Adkomst med Hensyn til disse to Kategorier af Besiddelse til nærmest at være en Godset paahvilende Prioritet, hvilket utvivlsomt har vanskeliggjort Provsts og Værgers Arbejde, da de dels maatte savne Jorddrottens almindelige Autoritet overfor uvillige Landgildebetalere, dels maatte føre nøje Kontrol med Adkomsterne til Kirkejorden og eventuelle Arvekravs Berettigelse.

Hvor nemt det kunde gaa galt, naar Tilsynet ikke slog til, ses af en Herredagsdom af 1537 om noget Tørring Kirke tilhørende Gods (Rettertingsdomme I, S. 12 f.) En Bonde mødte op med saavel Provsts som Kirkeværgers Skøde derpaa, hvilket han havde opnaaet ved bl. a. at paastaa at være Givernes Arving. Men Provsten kom personligt til Stede og berettede, at dengang Skødet udstedtes, havde Bonden selv været Kirkeværge og misbrugt sin Stilling til at gemme Akomstbrevene paa det nu omstridte Gods og afgive falsk Forklaring, idet de nu fremkomne Breve klart viste, at det var hans Modpart, der repræsenterede Givernes Arvinger og havde lovlig Ret dertil.

Følgelig maatte ogsaa Hardsysselprovsten skærpe Kontrollen, 1527 kom et for Hjerm Herred gældende Forbud mod uvedkommendes Brug af Kirkejord (HSPR S. 111), 1535 et Paabud om, at alle Kirketjenere skulde staa Provsten alene til Ansvar (ibid. S. 116), baade 1541 og 1553 fore-

toges eller truedes med generel Udvisning af ulydige Fæstere (ibid. S. 150 og 36), 1552 og 1554 gentoges og fornyedes Paabudene (ibid. S. 30 og 45), og som før nævnt udsendte ogsaa Kirkeværgerne tilsvarende Erklæringer, men endnu 1568 klagede Provsten dog over, at Kirkejord brugtes uden hans Minde (ibid. S. 145).

Kontakten mellem Provst og Værger skabtes gennem den aarlige Visitation i Sognepræsts og Sognefolks Nærværelse. Ved denne Lejlighed er vel fæsteledig Jord blevet udlejet, eventuelt er Kirkeværgernes Dispositioner i saa Henseende blevet godkendt, jfr. at Visitationslistens Bagside (se Bilag I) indeholder en Erindring om, at en Gaard i Snejbjerg nu var ledig. Det har dog formodentlig været en Del vanskeligere for en upersonlig Institution med enkelte spredtliggende Gaarde, Agre og Enge end for en privat Godsejer konstant at holde sine Ejendomme besat med vederhæftige Fæstere. Netop omkring 1500 begynder Fæstebreve saa smaat at afløse den mundtlige Kontrakt, ligesom Langtidsfæstemaal, paa Livstid eller endog paa Hustrus og Barns Levetid, trænger frem paa Krongodset (Aksel E. Christensen i Festskrift til Erik Arup, S. 134 f.). Det forekommer mig sandsynligt, at disse Fæsteformer i deres tidligste Udvikling hører hjemme paa det gejstlige Gods.

Gennem et endnu bevaret Dokument fra Provstiarkivet faar vi ogsaa Provstens Virksomhed som Godsadministrator belyst. Som Bilag II aftrykkes et Jordebogsbrudstykke, der er skrevet med samme Haand som Visitationslisten og følgelig maa være fra omtrent samme Tid som denne. Det bestaar af fire smaa sammenfoldede Blade, som er nøjagtig halvt saa store som Visitationslistens (dvs. ca. $11 \times 14\frac{1}{2}$ cm), og af de 16 Sider er kun de 10 første beskrevne. Det omfatter blot Herrederne Hjerm, Hamrum og Skodborg og synes som Visitationslisten at være blevet til paa den Maade, at Skriveren først lavede Rubrikker med et Sognavn i Spidsen og derefter helt eller delvis udfyldte disse. Kun derved forklares, at over Halvdelen af Rubrikkerne (26 af

49) er tomme, og kun i 21 Tilfælde faar vi helt eller delvis Besked om Provstiets Interesser.

Som naturligt er, falder disse i to helt forskellige Kategorier, dels Provstiets eget Gods, hvilket Provsten besad som Jorddrot med Ret til baade Herlighed og Landgilde, dels de enkelte Sognekirkers Gods, som Provsten skulde føre Tilsyn med. Paa Grund af Jordebogens brudstykmæssige Karakter er den vanskelig at jævnføre med for Exempel den udførlige Jordebog fra 1655, men her skal dog anføres et Par Resultater af en Sammenligning. Om Aulum Kirkes Enge hedder det 1655, at de er fravendt Kirken; men da de kaldes de Enge, som Gabriel har, hvilken Gabriel formentlig er den Fæster, der besad dem ca. 1513, ledes vi til at antage, at Kirken har mistet dem allerede omkring Reformationstiden og i sine Jordebøger og Regnskaber fortsat har benævnt dem efter deres sidste lovlige af Provsten indsatte Fæster. Ca. 1513 havde Anders Skeel Forsvaret til en Gaard i Gimsing, dvs. var i Stand til at hindre et effektivt Provstetilsyn (jfr. ovenfor). 1655 siges Albret Skeel at have Forsvaret, men Gaarden har Provsten overhovedet ikke kunnet faa til at yde, hvad den skulde, idet den opføres i Gruppen af Ejendomme, som er fravendt Kirken.

Skulde Provsten være i Stand til at føre blot den mest overfladiske Kontrol med Kirkegodset, var Nødvendigheden af en saadan Jordebog jo ganske indlysende. Hans Embedsiver er nok ikke mindst blevet ansporet af, at ligesom han i sin Egenskab af Kirkevisitor modtog Kirkegæsteri, oppebar han tilsvarende Gæsteriet af Sognekirkerne Fæstere. Samtidig med at Fæstebreve og Livsfæste begynder at trænge frem, lærer vi endnu en Fæsteafgift at kende, nemlig Stedsmaalet, der een Gang for alle betaltes til den Person, der havde Herligheden af Godset, og som derfor havde Ret til at bortfæste det. Forbindelsen mellem Stedsmaal og Langtidsfæstemaal kommer til Orde i en Herredagsdom af 1542 (Herredagsdom Nr. 4 fol 22v), efter hvilken en udvist Fæster faar sit Stedsmaal tilbagebetalt med den Be-

grundelse, at han kun havde besiddet Gaarden i ganske faa (3) Aar. At Provsten stod saa stejlt paa sin Ret til at ind- og afsætte Fæstere i Hardsyssel skal utvivlsomt ses paa Baggrund af de Herlighedsafgifter, der paa denne Maade tilflød ham.

Et ganske vist negativt Exempel paa Betydningen af, at Provsten havde et paalideligt Arkiv, har vi i en Retssag fra 1499, hvor Sognepræsten i He var kommet i Strid med Kirkeværgerne. Sagen angik det altid kildne Emne, hvorvidt nogle Ejendomme tilhørte Kirke eller Præst. Det var nemlig en udbredt Skik, at Kirkeværger betalte Præst og Degn for deres forskellige Opgaver (at fremskaffe Vin og Brød, at renholde Kirken og dens Inventar etc.) ved at give dem Kirkejord i Fæste; efter nogen Tids Forløb kunde det oprindelige Forhold let gaa i Glemme og Lejeren finde paa at kræve Ejendomsret for Embedet til den paagældende Jord. I dette Tilfælde kom Sysselprovsten til Stede, og da han maatte vedgaa, at den omstridte Ejendom ikke var indført i »Regnskabsbogen« (Provstens eller Kirkens?), tildømte Biskoppen Præsteembedet Ejendommen (Rep. 2. Rk. V 8836). Tilsvarende blev en Sag fra 1532 mellem Sysselprovsten og en Bonde i Sørvad udskudt, indtil Vinding Kirkebog m. fl. Adkomster fremlagdes for Kongens Retterting (Fr. I's Reg., S. 431, jfr. 411 f.; maaske = HSPR S. 20 f.).

Nu var Herligheden over Kirkegodset ikke alene indtægtsgivende; men i dette at have Gods i Forsvar laa den reelle og ofte byrdefulde Opgave at være ikke blot økonomisk Administrator, men ogsaa juridisk Raadgiver for de undergivne. Følgelig er HSPR især fyldt med Brevudtog om de Retssager, som Provsten eller hans Befuldmægtigede maatte føre paa Sognekirkernes Vegne. Ikke mindst paa Reformationstiden var Kirkegodset i Fare, og her har vi en lang Række Vidnesbyrd om den daværende Provst Iver Juels nidkære Kamp for de hardsysselske Kirkers Rettigheder. Dels lod han optage talrige Lovhævder paa deres Ejendomsret (HSPR, S. 19, 63, 76, 137 f. o.m.a.), dels førte

han ofte langvarige Processer (ibid. S. 23, 28, 29, 61, 93, 105 o.m.a.); ja i en Sag, der 1537 kom for Rettertinget (Rettertingsdomme I, S. 7 f.), mod den ca. 1513 nævnte Fæster i Sir Markvard Andersen (se Bilag II), begynder Dokumenterne i HSPR (S. 102) med en Lovhævd af 1513 og slutter først i 1539 (ibid. S. 115). Den ovenfor nævnte Sag fra 1532 angaaende Vinding Kirke afsluttedes først for Rettertinget 1542 (Herredagsdombog Nr. 4 fol 26r), og de i HSPR anførte Dokumenter herom strækker sig fra 1530 til 1540 (S. 20-23 jfr. 30 f.).

Umiddelbart efter Grevefejdens Afslutning, ved Paasketid 1537, tog Christian III og Rigsraadet ud paa en Rettertingsrejse, der fra Varde til Lemvig førte Rigets øverste Domstol lige igennem Hardsyssel. Paa selveste Langfredag og Paaskelørdag paadømtes fire Sager om Sognekirkernes Gods. Her møder vi Provsten baade som Stævner og Indstævnt, endnu en Sag afgøres i Henhold til »Domprovsts og Landstings Dom«, og i en fjerde Sag, hvori han ikke direkte anføres som Part (den S. 104 nævnte Sag), kommer han dog til Stede og afgiver det Vidnesbyrd, der afgør Sagen (Rettertingsdomme I, S. 7 f., 12 f., 96 f. og 114 f.).

Ogsaa naar Retten sattes fjernt fra Hardsyssel, maatte Provsten møde op, saaledes 1539 i Odense, da han fik Udvisningsdom over en vrangvillig Fæster (ibid. S. 538 f.) samt 1542 i Ribe (Herredagsdombog Nr. 4 fol 22v). Skønt vi af og til kan se Kirkeværger selv føre en Sag og det helt op til Rettertinget (Rettertingsdomme I, S. 26 og 44 f.; begge Exempler er dog fra Børglum Stift), har det ganske givet været til Gavn for Sognekirkerne, at deres juridiske Interesser under eet varetoges af en Sagkyndig, der saavel i Kraft af Uddannelse som af Byrd med langt større Myndighed end de bondefødte Værger kunde træde op mod dem, der forgreb sig paa Kirkernes Ejendom, om det saa var Adelsmænd og Rigsraader.

At Sysselprovsten eller hans Repræsentant een Gang aarligt kom til Sognene fremgaar med al ønskelig Tydelighed

af Visitationslisterne. Men hvad Visitationen bestod af i Detailler, maa vi gaa til andre Kilder for at erfare. Fra Udlandet findes et stort Materiale af saavel teoretiske Regler for Visitation som Redegørelser for afholdte Visitationer. Sammenholdt med vor righoldigste Kilde, Ærkedegnens Bog, samt med de talrige, men spredte Dokumenter kan vi fastslaa, at man herhjemme i Hovedtrækkene ogsaa paa dette Punkt var i Overensstemmelse med almindelig europæisk Praxis.

Til Stede kom ikke blot Sognets egen Gejstlighed, men ofte ogsaa Nabopræster, og Lægfolket mødte talstærkt op, hvorfor det kunde være en gunstig Lejlighed til at erhverve sig Sognevidner, enten om rent private Anliggender (Rep. 2. Rk. IV 8014), eller, hvad der var naturligt, om Kirkens (ibid. II 3515), Herredagsdombog Nr. 4 fol 48r) eller Præstens (Rep. 2. Rk. III 5288, Æ.A. Reg. V, S. 1085) Forhold, herunder især de økonomiske. Sandsynligvis er først Kirkebygning og Inventar inspiceret, hvorefter man har vendt sig til Hovedsagen »at høre Kirkeregnskab« (HSPR S. 29 nævner et Ulborg Herreds Stokkenævn af 1529 om Kirkeregnskab med Mester Iver Juel). Indtægterne er blevet kontrolleret, Udgifterne billiget eller eventuelt kritiseret (jfr. Sønderjyske Aarb. 1941, S. 6 f.), Kassebeholdningens Størrelse konstateret og Formuens mest betryggende Placering diskuteret.

Et stadig tilbagevendende Punkt har de udestaaende Fordringer været, og Provsten har paamindet Restanter og om fornødent begyndt kirkelig Retsfølgelse mod daarlige Betalere (jfr. Kh. Saml., 1. Rk. I, S. 47 f.). Som Sognets eneste Kapitalinstitut ses mange Kirker at have drevet udstrakte Laaneforretninger, omend mest i Form af Smaabeløb. Skønt Kirken i Princippet paa det strengeste fordømte enhver Rentetagen som Aager, ser vi, at den almindelige, af Sysselprovsterne godkendte Rentefod ved saadanne Laan var $6\frac{1}{4}$ 0/0. Denne Sats møder vi allerede i 1370erne i de af Provsten i Tofte reviderede Regnskaber for Assens

Kirke og det endog i Tilfælde, hvor Debitor satte Pant. Periodevis kan vi finde en endnu højere Rente, saaledes tog Svendborg Kirke 1470 $6\frac{2}{3}$ ‰, 1505 $8\frac{3}{4}$ ‰ (Æ.A. Reg. V, S. 1039 og 1042), 1462 endog 10 ‰ (to Laan, Rep. 2. Rk. I 1405 og Aktstk. udg. af Fyns Selsk. I, S. 103), men da disse Exempler omhandler Pantsættelser af Købstadsejendomme, er de maaske maskeret derved, at Debitor antoges at betale i alt Fald en Del i Form af Husleje?

I Ribe Stift sluttede Ærkedegnen ligefrem Overenskomst med Sognemændene om Rentefoden, saaledes i Lilletønder og 1518 i Højer, hvor man enedes om den gamle Sats paa $6\frac{1}{4}$ ‰, og ved denne Lejlighed faar vi Forklaringen paa det efter vor Opfattelse brudne Tal, idet Aftalen lød paa, at der af hver god Mark skulde gives een god Skilling, af hver »ond« (dvs. undervægtig) Mark een »ond« Skilling, dvs. $\frac{1}{16} = 6\frac{1}{4}$ ‰. Skønt de lutherske Konger førte en meget debitorvenlig Politik og paa det kraftigste søgte at holde Rentefoden nede, maatte dog Christian III 1547, 18. Febr., tillade netop 1 β pr. Mark (D. Mag. 4 Rk. I, S. 274), og endnu i Christian IV's sidste Aar ser vi, at Mand og Mand imellem var den almindelige Rentesats paa Landet stadig $6\frac{1}{4}$ ‰ (Skast Herreds Tingbog, udg. af Poul Rasmussen, 1637 Nr. 138, Aasum Herreds Tingbog 1645-48 fol 19v = 23. Okt. 1645; om Rentefoden i Alm. se Axel Rubow: Rente-forhold i Danmark, 1914).

Men vi kan maaske opnaa endnu flere Oplysninger fra Kirkeregnskabsaflæggelsen til den økonomiske Historie. Efter Reformationen var det almindeligt, at Tiender m. fl. Naturalafgifter bortfæstedes, ikke mindst fordi Domkannikerne nødigt selv vilde operere med Korn og Kvæg, og som et bekvemt Omregningsforhold opstod Kapitelstaksten.

I Udlandet havde den begyndende Pengeøkonomi dog allerede i Højmiddelalderen tvunget Paverne til under visse Forudsætninger at tillade Afgiftsfixering og Pengeafløsning af Naturalafgifterne, og fra 14. Aarhundrede kan vi møde saadanne i Nordtyskland. Her hjemme var man dog til-

syneladende mere konservativ, idet de slesvigske Synodalstatuter fra 15. Aarhundrede dels indskærpede, at Tienden skulde ydes i Korn (Quell. VI, S. 47 f.), dels i Lighed med de aarhusianske direkte forbød Præsterne at slutte Kontrakter med deres Sognebørn om Embedsindtægterne (Thorkekin, S. 67, 88 og 94 f.). Man tør vel formode, at disse Bestemmelser har været rettet mod konkrete Overtrædelser.

I hvert Fald kan vi nu og da inden Reformationen møde Omregningstakster, saaledes tillod Sysselprovsterne 1495—97, at der i Vissenbjerg Sogn betaltes 10 β pr. Ørte Landgilde (Æ.A. Reg. V, S. 1010). I Ribe Ærkedegns Bog møder vi ofte, ja i Ballum Sogn (hvis hele Tiende tilhørte Domkapitlet) i Tiden 1521—30 hele fem Gange Oplysninger om, hvad en *solidus annone* (dvs. en Ørte Korn) ansloges til i lybsk Mønt. Taksten varierede fra 10 til 21 β , hvilket saa nogenlunde er i Overensstemmelse med den almindelige Takstansættelse i Tiden 1490—1550 til ca. 1 Mark, dvs. 16 β (Nordisk Kultur »Maal og Vægt«, ved Svend Aakjær, S. 248 f. og 268). Desuden faar vi at vide, at i 1523, som var et dyrt Aar, var Taksten 20 β for udensogns, men kun 19 β for indensogns Folk. Om disse Beløb saa skal opfattes som en Tiendeafløsningstakst eller eventuelt en Kornpris, kan foreløbig ikke fastslaaes med Sikkerhed; men med Hensyn til den lavere Sats for Sognets egne Indbyggere kan man paapege, at efter Reformationen havde Sognets egne Indbyggere altid Fortrinsret til at fæste deres egen Tiende. Saaledes maatte Sysselprovsten 1584 tage Tingsvidne paa, at Resen Sognemænd ikke vilde have den, naturligvis som Hjemmel for, at han derefter fæstede den til udenforstaaende (HSPR S. 107).

Til Gengæld for sine ofte byrdefulde Hverv havde Hardsyssels Provst betydelige Embedsindtægter, rent bortset fra at han i Egenskab af Kannik, siden 1508 Domprovst i Ribe Kapitel normalt havde Præbende der. Foruden Gæsteri af Kirkerne havde han som ovennævnt Forsvaret over deres Fæstere med Gæsteri, Sagefald og Stedsmaal. Fra gammel

Tid var han desuden Sognepræst til Gammel og Ny Sogn paa Holmsland, dvs. han oppebar Præsteembedets Indtægter og tilmed hele Bispetienden (Tienderegisteret 1537 og HSPR S. 6), men maatte i Stedet leje en Vikar til at udføre Sognepræstens Funktioner. Ikke blot fandtes der Provstegaarde paa Holmsland og i Holstebro, men spredt over hele Syslet laa et Dusin Ejendomme, der tilhørte Provstiet (Jordebog 1655).

III

SYSSELPROVST OG BISKOP

Da i 12. Aarhundrede Sysselprovstisystemet indførtes i Danmark, synes det at have været Mening, at Bispen derved skulde lettes i sine administrative Funktioner — ikke mindst hvad de juridiske angaar. Desværre giver Kilderne os ikke meget at vide om Ribe Stift, hvad den kirkelige Retspleje angaar, og til en vis Grad maa vi holde os til Sammenligninger med Forholdene i Stifter, hvor Oplysningerne flyder rigeligere. Saaledes ved vi med fuld Sikkerhed, at i Roskilde og Slesvig Stifter (Arhning. S. 25 f., 47 f. og især 58 f. samt Quell. VI, S. 98 f. og 126 f.) var Udøvelse af Domsmyndighed en af Provsternes vigtigste og samtidig mest lukrative Forretninger, hvorfor i Senmiddelalderen Bisperne i stadig Kamp mod Prælaterne søgte at indskrænke disses Jurisdiction til egen Fordel, ikke mindst ved at reservere bestemte Grupper af Forseelser for den biskoppelige Domstol (Thorkelin, S. 69 f., 71, 96, 117, Kh. Saml., 2. Rk. III, S. 277 f.).

At der ogsaa i Ribe Stift ret tidligt havde været Konflikter om Provstjurisdictionen, synes at fremgaa af den gamle Bispeed, en veritabel Valghaandfæstning fra ca. 1273, fornyet 1298 (Dipl. Dan., 2. Rk. IV, Nr. 292 f.), hvilken Kannikerne paa Forhaand maatte underskrive og love at overholde, i Fald de blev valgt til Biskop. Edens § 21 ind-

skærper visse Regler, som gik helt tilbage til Ærkebiskop Anders Sunesen, hvorved Provsternes Domsmagt blev reguleret. Endnu klarere er den senmiddelalderlige Bispeed (jfr. Avia, S. 49), som Iver Munk 1499 maatte underskrive (D. Mag., 4. Rk. II, S. 306), i hvilken han lovede hverken personligt eller ved sine Embedsmænd at blande sig i Provsternes Jurisdiction med Undtagelse af Manddrabsager (jfr. at i Ellum og Barvid Sysler var Manddrab ligeledes et biskoppeligt Reservat, Quell. VI, S. 126 f.).

Almindeligvis var ellers Ægteskabssager, familieretslige Problemer og Sexualforbrydelser forbeholdt Bisperne, og Interessen derfor fremmedes utvivlsomt ved de ikke helt ringe Bødebeløb, som disse Sager kunde afstedkomme. I Tienderegisteret af 1537 opføres saaledes en Horsagsbøde paa $4\frac{1}{2}$ Mark og en Manddrabsbøde paa hele 20 Mark. En Kancellioptegnelse fra ca. 1521, der ganske vist synes Bisperne fjendtligt stemt, paastaar, at Drabsbøderne til Ærkebispens nu var presset op fra ca. $4\frac{1}{2}$ til hen mod 100 Mark (D. Mag., 1. Rk. VI, S. 359), og fra 1530erne gaves der paa Bornholm virkelig over 100 Mark i Horbøde (Hübertz' Aktstykker Nr. 160-61; jfr. desuden den interessante Bødeliste fra Falster i D. Mag., 5. Rk. VI, S. 299).

Da Ribebispen 1321 overdrog Domkantoren et »Sysseprovsti« over Frøs-Kalslund Herreder (Dipl. Dan, 2. Rk. VIII, Nr. 340), fastsloges det udtrykkeligt, at det var med selvstændig Jurisdiction og uden Regnskabspligt, og tydeligere er et Brev, hvorved ogsaa Almind Sysse 1330 tillagdes Kantoren (ibid. X, Nr. 261), idet denne fik *invisdictio ordinaria*, dvs. at Bispen derved inden for Syslet overdrog Kantoren hele sin egen biskoppelige Domsmagt og ikke blot en underordnet eller midlertidig delegeret Myndighed. Provsterne var derfor ikke ansvarlige overfor Bisperne i deres almindelige Embedsførelse, og deres Domme kunde normalt ikke appelleres til disse, men kun til Ærkebisp eller Pave.

Hvor stor Rolle Bøderne spillede i Datiden, ser vi af Breve, ved hvilke Bisperne skænkede Provstier Besiddelse af Sognekald, for Exempel det Dokument, hvorved Jerne Kirke 1306 overdroges til Vardesyssels Provst (Dipl. Dan., 2. Rk. VI, Nr. 36). Det hedder nemlig, at Indtægtsforøgelsen var ønskelig, for at ikke Provsten af Fattigdom skulde fristes til at misbruge sin Stilling, herunder Domsmagten, finansielt.

Gav Bispen saaledes andre Del i sin Doms- og Forvaltningsmagt, betød det dog ikke, at han selv helt havde mistet disse Beføjelser. Tværtimod beholdt han foruden sine specielt biskoppelige Arbejdsomraader (for Exempel Eneretten til at foretage Indvielser) stadigvæk sin Jurisdictionret og fortsatte til Besvær for Provsterne med at udøve den, dvs. vi finder ogsaa her i Ribe Stift dette i vore Øjne saa besynderlige, men for Middelalderens kirkelige Retspleje saa typiske Begreb »den konkurrerende Jurisdiction«, efter hvilken den, der først fik Sagen for sin Domstol, beholdt, hvad der kunde falde af Bøder, Gebyrer og Salærer (beskrevet hos Arhning, S. 25 f., uden at Fænomenets almen-europæiske Karakter er anført).

Ved første Øjekast skulde man tro, at den i Ribe residerende Biskop maatte være alvorligt handicappet i Forhold til Sysselprovsterne, som maatte formodes at have mere Lokalkendskab. Men her kom den gamle Anders Sunesen-Forordning Bispen til Hjælp, idet den krævede, at Provsterne personligt skulde udøve deres Myndighed. Omend vi nu og da træffer paa Provstefuldmægtige (Dipl. Dan., 2. Rk. IV, Nr. 117 = 1293, VI, Nr. 293 = 1310, VIII, Nr. 93 = 1319), ser det stærkt ud til, at Provsterne i Senmiddelalderen har savnet en virkelig udbygget Administration, med hvilken de kunde tage Kampen op mod Bispen. Thi denne var kommet dem i Forkøbet og havde indsat sine egne Officialer, normalt een i hvert Herred, hvilke efter Reformationen blev til Herredsprovsterne. Til Exempel finder vi en Bispeofficial i Lemvig (HS. Dipl., S. 75), formentlig for Skodborg-

Vandfuld Herreder, een paa Bispegaarden Volstrup (ibid. S. 71), der vel havde Hjerm-Ginding Herreder under sig, een i Holstebro (Lindbæk og Stemann: Helligaandsklostre, Dipl. S. 144, samt Gl. jy. Tv., S. 3), der synes at have haft Hing-Ulborg Herreder under sig, og endelig een i Hamrum Herred (ibid. S. 24).

Som vi ser Sysselprovsterne først og fremmest tage sig af Kirkeforvaltningen og derfor har mest at gøre med Værgerne, opdager vi, at Officialerne (paa Bispens Vegne) især har med Præsterne og disses Gods at bestille (HS Dipl., S. 71 og 78, Gl. jy. Tv., S. 24, Rep. 2. Rk. V 8441 samt flere af ovenanførte Exempler), og som Provsten modtog Kirkegæsteri, fik Biskoppen tilsvarende Gæsteriet af Præsterne (Tienderegisteret 1537, jfr. Kh. Saml., 7. Rk. III, S. 1 f.).

Officialen udpegede Bispen blandt Herredets Præsteskab efter eget Forgodtbefindende, han var i eet og alt ansvarlig over for sin Herre, havde Regnskabspligt over, hvad han oppebar af Bøder og Gæsteri, og kunde til enhver Tid afsættes. Herimod havde Provsterne kun deres egen Indsats at stille samt evt. en personlig Stedfortræder. Først efter Reformationen møder vi Provstiskrivere eller -forvaltere, i Senmiddelalder og paa Reformationstiden synes Stedfortræderen ofte at have været Vicaren ved Provstens egen Sognekirke. Saaledes nævnes 1552 Dekanens »Kapellan til Jerne Kirke og Underprovst i Vardesyssel«, ogsaa kaldet hans Regnskabsprovst, hvilket han vist havde været i adskillige Aar, maaske siden 1514 (jfr. Varde Sysselprovstis Jordebog og Ribe Kapitels Arkiv, Papir, 1552 13/2, R.A.).

Det er følgelig intet Under, at Provsterne havde svært ved at hamle op med Biskoppen i Jurisdictionskonkurrencen, og at vi derfor har saa faa Vidnesbyrd om deres Retshaandhævelse. Endnu 1499 tvang de som nævnt Iver Munk til at love ikke at blande sig i Jurisdictionen, men det ser dog stærkt ud til, at den har spillet mindre og mindre Rolle, indtil den ved Reformationen helt gik af Brug, saa at Deltagelse i Kapitelsretten blev den eneste Domsudøvelse,

Provsterne da havde tilbage. Det er betegnende nok i Bispens Regnskaber, at vi finder de ovennævnte Bøder fra 1537 indført, og det eneste Vidnesbyrd om eventuel Provstiretspleje, der nævnes i HSPR, er et Vidne fra 1527 om Slagsmaal paa en Kirkegaard (S. 176).

Provstiets Personalhistorie er tidligere i store Træk skildret af Severinsen i denne Aarbog (III S. 31 f., samt paa Grundlag af Lindbæk i IV, S. 230 f.), ikke mindst hvad Forholdet til Pavestolen angaar. Men ved Hjælp af de bevarede Dokumenter og især HSPR kan vi gøre et Forsøg paa at trække Linierne op i Forholdet til Ribebispen og Domkapitlet.

Fra tidligste Tid synes Sysselprovsterne at have været Medlemmer af Kapitlet, eller rettere, det var som Regel fra Kannikernes Kreds, at Provsterne hentedes. Medens Danmarks Kontakt med Pavestolen — som Følge af Skismaet og Konciliebevægelsen — endnu var temmelig løs, havde man 1455 i Ribe ophøjet Varde Sysselprovsti til et Domdekanat; det gjordes til det næstførnemste Prælatur i Kapitlet, og da Forbindelsen med Rom atter var knyttet, opnaaedes 1462 pavelig Stadfæstelse derpaa (Acta 2251 og Kinck, S. 335 og 351). Noget tyder paa, at man paa denne Tid ogsaa havde haft til Hensigt at forfremme Hardsysselprovsten, idet der 1458, 1467, 1471 og 1474 (Acta 2153, 2452, 2581 og Dipl. d. Lund IV, S. 92, alle fire Exempler stammer fra Pavebreve) omtales et Provsti ved Ribe Kirke (1458 tilføjet »i Hardsyssel«!).

1467—1505 var Skaaningen Claus Jensen Provst i Hardsyssel. Han havde formodentlig opnaaet sin Stilling ved i Tide at mærke, hvad Vej Vinden blæste, og derfor knyttet sig til den pavelige Kurie i Rom, hvor han endnu 1469 opholdt sig (Acta 2430). Han synes fra Begyndelsen at have været ganske uden personlig Tilknytning til Vestjylland, hvad der nok har været medvirkende til, at hele hans Funktions-tid fremtræder som een lang Krise for Provstiet. Næppe havde han forladt Rom og var rejst hjem til sit nyrhver-

vede Embede, før to af hans Medbejlere dernede 1471 skaffede sig Pavebrev paa Stillingen, og i alt Fald den ene skulde købes ud ved at modtage Pension af Provstiets Indtægter.

Nok saa væsentligt maatte Forholdet til Kollegerne være, og her er det helt besynderligt at se, i hvilken Grad Domkannikerne synes at have undgaaet den pavelige Protegé. Ganske vist har vi kun bevaret en Brøkdel af de middelalderlige Dokumenter; men i intet Tilfælde ser vi Claus Jensen deltage i Kapitlets Forhandlinger eller medbesegle de Breve, dets Medlemmer udstedte, og meget tyder derfor paa, at man simpelthen har søgt at holde ham udenfor Kapitlet. Det er maaske netop derfor, at han paa sin Side har lagt Vægt paa i Pavebrevene at blive tituleret »Provst ved Ribe Kirke«?

Værst af alt var i det lange Løb, at Claus Jensen i Lighed med de øvrige Sysselprovster blev inddraget i de uendelige Stridigheder med Ribebispen, men uden som disse at have Rygstød i Kapitlet. I første Instans gik Bispens Politik ud paa at indskrænke de indtægtsgivende Omraader af Provsternes Virkefelt, Bøderne og Kirkegæsteriet, til Fordel for sin egen Kasse. Men det kunde næppe ligge ham fjernt at søge at gaa i sine Kollegers Fodspor. Det var allerede længe siden, at Lunde- og Aarhusbisperne havde kvalt Sysselprovstierne i deres Stifter. Omkring 1400 nedlagde Viborgbispen Himmersyssels Provsti (Fra Viborg Amt 1956, S. 31), i 15. Aarhundredes første Halvdelen forsvandt Provstierne paa Lolland og Falster, og i 1450erne var der Krig paa Kniven mellem Bisp og Prælater i Roskilde Stift (Københavns Diplomatarium IV, S. 62 f., jfr. Ahrnung anf. Værk).

Den mest brutale Form for Indgriben var vel den, Odensebispen Jens Andersen Beldenak præsterede. 1504 lod han uden videre Provstiet i Odense ophæve. Efter paa denne Maade at have vundet Kontrol over de nordfynske Sognekirker fik han 1511 ved Embedsledighed Indpas i Administrationen af Provstiet i Tofte, hvorunder laa Vestfyn, og da den nyudnævnte Indehaver 1514 var rejst til Rom i Kon-

gens Ærinde, benyttede Bispen denne nyopstaaede »Vakance« til paa ny at lade Kirkeregnskaberne høre ved sin egen Repræsentant (Lindbæk, S. 230. Assens Kirkeregnskaber).

1470 tog Vardesyssels Provst et Sognevidne paa sin Ret til at have noget Kirkegods i Forsvar (Rep., 2. Rk. II 2851), og fire Aar senere afgav Viborg Landsting Vidne om, at alene Hardsyssels Provst havde Retten til at ind- og afsætte Fæstere paa Kirkens Gods, samt, at de, der nu gjorde Indgreb heri, begik Uret (Rep., 2. Rk. II 3479, jfr. 3565 = HSPR, S. 133). Sammenholdt med Udviklingen i de øvrige danske Stifter og især med Forholdene i Ribe Stift i de følgende Aartier kan der næppe være Tvivl om, at den konkrete Anledning til, at disse Vidnesbyrd optoges, var den, at ogsaa Ribebispen søgte at drage Sognekirkernes Forvaltning under sig. (Om de kirkelige Stridigheder i Almindelighed se Skyum-Nielsen i Scandia XXIII, især S. 28 f. og 71 f.).

Hvordan Forholdet mellem Bisp og Kapitel var i Marts Maaned 1474 fremgaar af det berømte og ofte citerede Skandalebrev, hvori Domkannikerne truede med at klage til højere Myndigheder, i Fald Bispen ikke ophørte med sine uhørte Udskejelser, Skørlevned, Simoni, Rovgriskhed, uretfærdig Retspleje, Udplyndring af afdøde Præsters Bo, Opkrævning af ulovligt Gæsteri etc. etc. (trykt i Kh. Saml. 1. Rk. I, S. 257 f.: dansk Udtog i »Ribe Bispesæde«, S. 53 f.). I Betragtning af, at Ribe Bispekrønike kalder Peder Nielsen en saare værdig Biskop og en lærd og klog Mand, er det mærkeligt at se, hvor mange af dem, der især har beskæftiget sig med dette Brev (Daugaard i Kh. Saml., 1. Rk. I, Kinck, S. 370 f., Helge Haar og V. Hermansen i »Ribe Bispesæde«, S. 53 f. og 82 f.), der uden videre godtager dets Indhold som den hellige apostolske Sandhed uden at tænke paa, at Kapitlet langt fra at sidde til Doms over sin Biskop var indviklet i langvarige Stridigheder med ham og følgelig paa ingen Maade upartisk.

Afgørende for Tolkningen af dette Brev er, at det den Dag i Dag ligger i Kapitlets eget Arkiv og ikke i Biskoppens, dvs. at det ikke kan bevises at have været afsendt, hvad Grunden saa kan have været. Skal vi kunne give en plausibel Forklaring paa det, maa det først og fremmest ses i Relation til, hvad vi ved om Stiftets aktuelle Situation. Brevets retoriske Detailudformning er i og for sig mindre væsentlig; en Sammenstilling med de kendte Bispeedsformularer (1273/98 i Dipl. Dan., 2. Rk. IV, S. 292 f., 15. Aarh. i Avia, S. 49, 1499 i D. Mag., 4. Rk. II, S. 306) viser med al ønskelig Tydelighed, at det springende Punkt er Brevets gentagne Beskyldning, at Bispen har misligholdt sin Tiltrædelsesed, og de mere konkret udformede Punkter, Bispens moralske Mangler og slette Administration, synes i Hovedtrækkene inspireret af og kommer til dels i samme Rækkefølge som i selve Edsformularerne.

Saa lidet vi end har bevaret fra denne Tid, vil jeg alligevel vove en anden og forhaabentlig mere tilfredsstillende Tolkning. Vi forudsætter en Krise, hvor Bispen staar skarpt over for sit Kapitel, hvis handlekraftigste Mand da var den fromme og fremragende Dekan, Vardesysselprovsten Thomes Nielsen Lange. Som før nævnt søgte denne allerede 1470 at sikre Dekanatets Rettigheder, ligesom Landstinget 1474 bekræftede Hardsysselprovstens. Derimod optræder Claus Jensen ikke selv, hverken ved Landstinget eller som Underskriver af Kapitlets Skandskrift, og da han paa Hing Herredsting i April samme Aar alene tituleres »Præst« i Hardsyssel, kan han tænkes suspenderet af sin Biskop (Rep., 2. Rk. II 3457, Brevet er dog kun bevaret i to omtrent 200 Aar yngre Afskrifter).

Endnu et Dokument, som nok kun med Sikkerhed kan dateres til Biskop Peder Niensens Tid, men som maaske hører til i netop denne Situation, er et i Kapitelsarkivet liggende Koncept, hvis ene Del beretter, at Hr. Thomes (dvs. Dekanen) efter Overenskomst mellem Bisp og Kapitel skulde opbære en Ørtug Korn af hver Kirke i Hard-

syssel til Gengæld for den Umage, han havde med at faa Provstiet tilbage til Domkirken (Rep., 2. Rk. 7 12994-95). Da Konzeptets første Del er Udkast til Kwittering for en af Aarhusbispen indstiftet Sjælemesse, om hvilken denne i Juni 1474 tilskrev Ribe Kapitel (Missiver II, S. 88 f.), er det saaledes ikke usandsynligt, at ogsaa Konzeptets anden Del skal henlægges til denne Tid.

Kapitlets vigtigste Retsgrundlag i en Strid med sin Biskop maatte være dennes egen Ed. Vi har al mulig Grund til at antage, at den i Lighed med de bevarede Eder har indeholdt kraftige Garantier om, at Bispen ikke vilde blande sig i Sysselprovsternes Forvaltning. Ud fra den da almindelige teologiske Anskuelse, at den, der brød eet af Budene, havde brudt dem alle (Jacobs Brev 2: 10), har Kapitellet da affattet den højstemte Svada, der paa alle Punkter skulde vise Bispens Mened. Peder Nielsen synes dog til Slut at have givet efter, maaske underhaanden gjort bekendt med, ad hvilke Veje Kapitellets Propaganda vilde gaa, hvorfor Afsendelse af Brevet ikke blev nødvendig, og i det sluttelige finansielle Opgør ser vi Hr. Thomas Nielsen (paa Kapitellets Vegne?) oppebære en rundelig Erstatning fra de Kirker, der hørte under den ganske passive Claus Jensen.

I denne Omgang havde Hardsysselprovsten redet Stormen af; i 1476 var det følgelig til Claus Jensen, at to af Ærkebispens udpegede Dommere henvendte sig, da nogle verdslige, som havde forurettet Ribe Kapitel, skulde stævnes for deres Domstol (Rep., 2. Rk. II 3904). 1478 var det Provsten, der bortfæstede Hove Kirkes Jord (ibid. 4358 = HSPR, S. 35), men Fæsteren, Kirkens Præst, har maaske haft sine Tvivl om dennes Autoritet, hvorfor han Aaret efter tog kongelig Stadfæstelse derpaa (ibid. III 4546 = HSPR, S. 38). Og netop nu i 1479 ser vi Bispen direkte blande sig i Administrationen af Sognekirkerne, idet han bortfæstede en Hygum Kirke tilhørende Halvgaard (ibid. III 4547 = HSPR., S. 41, og maaske 1480 i HS Dipl., S. 63 f.).

At Peder Niensens Efterfølger som Biskop Hartvig Juel (1483—99) til en Begyndelse synes at have respekteret Sysselprovstens Rettigheder, var dog kun en stakket Frist for denne. I det Brev, hvormed Bispen overdrog Gudum Kloster nogle Sognekirker, fremhæves ganske vist Provstens Ret jævnsides med Bispens (*Æ.A. Reg. III, S. 210 = 1484*), men 1483—85 laa Claus Jensen i Proces med den berygtede Embedsjæger Jens Pedersen Hostrup, og næppe havde han afværget dennes Krav, før Hartvig Juel bekendte Kulør og 1488 fik pavelig Tilladelse til ligefrem at forene Sysselprovstiet med Bispestolen (*Acta 3133*).

Trods alt maa den stakkels Provst have holdt sig i Sadlen, i hvert Fald var han i Funktion i 1490 (*Rep. 2. Rk. IV 6843 og 6854 = HSPR, S. 136 og S. 21*). Men Bispen havde ogsaa andre Maader at genere sine Kanniker paa. I Følge Bispekronikken fik han Kapitlets Tilladelse til tre Aar i Træk at opkræve en Gylden af hver af Stiftets Kirker, men ikke tilfreds hermed synes han at ville gøre sine Skattepaalæg konstante. I hans sidste Aar (ca. 1495—98) forbandt Kapitlets Medlemmer sig (stadig uden Claus Jensens Deltagelse!) om ikke fortsat at ville tolerere hans ulovlige Ekstraudskrivninger eller hans Indblanding i Provsternes Forvaltning og Jurisdiction (*Rep. 2. Rk. VII 12997, Kinch, S. 406*), og belært af bitter Erfaring tvang man derfor hans Efterfølger Iver Munk til 1499 at underskrive en Valghaandfæstning med netop disse Punkter som de vigtigste (*D. Mag., 4. Rk. II, S. 306, oversat hos Kinch, S. 411*). Længe har det næppe hjulpet, saaledes figurerer *Subsidium* (Extraskat) i Stiftsregnskaberne fra 1537, og at Kongen, der nu overtog Bispeindtægterne, ikke var mindre interesseret heri, fremgaar af, at ogsaa i 17. Aarhundredes Provstijordebøger opføres Kirkeskat og *Subsidium* til kgl. Majestæt (Om Bispens Beskatningsforsøg se Skyum-Nielsen anf. Værk og *Kh. Saml., 7. Rk. III, S. 3 f.*).

Endnu 1505 var Claus Jensen i Virksomhed (*Rep. 2. Rk. VI 10525 = HSPR, S. 17*), men træt af et langt Livs opslit-

dende Kampe for at bevare Provstiets soleklare Ret trak han sig samme Aar tilbage fra sit Embede til Fordel for den i Rom bosatte Hans Skovgaard, der formentlig udelukkende interesserede sig for Indtægterne og lod sin aldrende Førgænger blive boende paa Provstegaarden i Holmsland og vel fungere for sig (jfr. Rep., 2. Rk. VI 11226 = 1509). Hans eneste Indsats var, at han ved sine gode Forbindelser ved Pavehoffet 1508 fik Sysselprovstiet endeligt ophøjet til et virkeligt Prælatur, Domprovstiet, med Rang efter Ærkedegn og Dekan (Terpager: Ripæ Cimbricæ, S. 153, jfr. Kinch, S. 432). Da han Aaret efter døde, gik det rent galt, Embedet tilfaldt da hans Chef, en Kardinal, der virkede som en Slags dansk Ambassadør i Rom, og som mod en betydelig Pension afstod det først til Hamburgeren Ditlev Langebek, og ved dennes Død efter Kongens Opfordring til Dronning Christines Kansler Hans Reff. Denne tog selv til Rom, hvor 1512 Paven ordnede Pensionsforholdet, og betalte personligt sine Tiltrædelsesgebyrer Acta 4280 f., 4286 f.).

Enhver kan let tænke sig, hvad disse Embedsbesættelser kom til at betyde for Hardsyssel. Klog af Skade tog Varde-syssels Provst allerede 1503 Tingsvidne paa sin Eneret til Kirkeforvaltningen i Øster Horne Herred. Muligvis samme Aar, i hvert Fald 1512 tiltog Ribebispen sig Forsvaret med Gæsteri og Skat af Flynder Kirke og med Kapitlets Samtykke bortmageskiftede Kirkejord (Rep. 2. Rk. V 9983, jfr. VII 12362—64, 12375, MDIII er muligvis Fejl for MDXII). Muligvis har Bispens Retsgrundlag været i Orden, da de talrige Vakancer jo maatte nødvendiggøre en styrende Haand, men ogsaa andre Sysler fik paa denne Tid hans Expansionstrang at føle. 1500 blandede han sig i Ærke-diaconatets Kirkestyre (ibid. V 9012, muligvis var Embedet dog vacant), og i en Række Processer, der efter Reformationen kom for det kgl. Retterting, fremlægges Dokumenter, som klart viser Iver Munks Forsøg paa at trænge sig ind i Varde og Jelling Sysselprovsters Omraade ved at bortfæste Kirkejord (Rettertingsdomme I, S. 88 f., 690 f., 728

805? og Rigens Dombog Litra A, S. 60 f. og Vardesyssels Jordebog (se S. 97) anfører da ogsaa under Varde St. Ibs Kirke: tvende Bispebreve paa Kirkens Ejendom). I Hardsyssel ser vi Bispens Indblanding 1511 ved Møborg (Rettertingsdomme I, S. 743 f.), 1512 i Flynder (se ovenfor og HSPR, S. 60), 1515 i Aulum (ibid. S. 157) og 1519 i Gimsing (ibid. S. 104. Desuden adskillige udaterede Dokumenter fra Iver Munks Tid, f. Ex. ibid. S. 80).

Medens Kongerne normalt havde støttet Prælaterne i Kampen mod Bisperne, saa de efter Reformationen pludselig Sagen fra den anden Side, da Bispegodset og dermed Bispernes Krav om flere Indtægter tilfaldt Kronen. En interessant Herredagsdom fra 1542 (Herredagsdombog Nr. 4 fol 18r) viser os, hvorledes Iver Munk havde benyttet sig af Christiern II's gejstlige Tilhængeres Bortrejse (ca. 1523?) til at lægge Øster Snede Kirkes Administration ind under sin Hovedgaard Hvolgaard, hvorfor Kirken nu i Mangel af andet Bevis fradømtes Provsten og bevaredes under Stiftsgodset, dvs. Kronen (1537 ydedes Tienden til Hvolgaard). Som ovennævnt faldt dog mange Domme i 1537 ud til Provsternes Fordel, især naar det gjaldt ulydige Fæstere.

Medens Hardsysselprovsten ikke ses i større Stil at have deltaget i Forvaltningen i denne Tid (1516 et Fæstebrev = HSPR, S. 38, og maaske udaterede?), sker der tilsyneladende et Omslag under Frederik I. Som før nævnt befalede denne Syslets Kirkeværger at aflægge Regnskab for Provsten (se ovenfor S. 97, Aar 1524, maaske HSPR S. 20 = 1530), og da den aldrende Biskop 1531 havde taget sin Brodersøn Oluf Munk, selv tidligere Sysseprovst, til Medhjælper og Efterfølger, gik hans Politik nu først og fremmest ud paa at opnaa Kapitlets Anerkendelse heraf, hvilket omsider lykkedes 1534. Formentlig af denne Grund gav han derfor 1531 Ordre til, at Hardsyssels Provst Mester Iver Juel skulde opbevare sine Kirkers Adkomstbreve, og i de følgende Aar kendes nu atter adskillige Breve udstedt af Prov-

sten, som efter Reformationen kun havde lokal Modstand at bekæmpe (jfr. ovenfor S. 104 f. og HSPR, S. 71).

Vi staar nu overfor Problemet, hvorledes Visitationslisten og Jordebogsbrudstykket, begge fra ca. 1512/13, skal indpasses i den almindelige Udvikling. Da den nyudnævnte Provst Hans Reff omkring 1. Juni 1512 befandt sig i Rom (Acta 4280 f., 4286 f.), kan han følgelig ikke personligt have visiteret. Er Revisionen da sket ved hans eller ved Bispens Befuldmægtigede? Vi er i den heldige Omstændighed med fuld Sikkerhed at kunne besvare dette Spørgsmaal, idet Jordebogen, som jo er skrevet med samme Haand som Visitationslisten, den Dag i Dag befinder sig i Dronning Christines Regnskabsbog som et denne ganske uvedkommende Bilag (udgivet af W. Christensen, se der S. II og S. 337, Noter). Grunden hertil er, at Hans Reff ved sin Udnævnelse til Provst var Dronningens Kansler og Regnskabsfører, ja det var saa givet denne Stilling, der skaffede ham den nødvendige diplomatiske Støtte til at udkonkurrere Medbejlere til Embedet (jfr. Acta 4219 og Missiver I, Nr. 269, 270, II 190, 227).

Begge de nedenfor udgivne Aktstykker viser sig at være skrevet med den Haand, der har ført Dronningens Regnskaber ca. 1504—13. Det er sket i Hans Reffs Navn, men den kyndige Udgiver Dr. W. Christensen gør dog udtrykkeligt opmærksom paa, at dette ikke er noget Bevis for, at denne selv har ført Pennen. Da han som nævnt var i Rom, da Visitationen 1512 tog sin Begyndelse, maa han altsaa have sendt sin mest betroede Skriver til Hardsyssel for i Provstens Navn at overtage Administrationen; men selvom Skriveren ogsaa har affattet 1513-Listen, ser det dog ud til, at den hjemvendte Hans Reff nu var begyndt at tage Del i Forretningerne (jfr. Gjellerup, Nr. 100 og Pag. /14/). Listens Formaal har vel i saa Fald været at skulle tjene som Regnskabsbilag til Gæsteriindbetalingerne; men Skriveren har desuden faaet Tid til at indsamle Oplysninger om Jordegodset, og under et Besøg i Odense, hvor Dronningens

Regnskaber har skullet afsluttes, er da ved en Fejltagelse Jordebogskladden blevet liggende i Regnskabsbogen.

Ligger det saaledes udenfor enhver Tvivl, at Syslets Kirkeforvaltning paa denne Tid laa i Provstens Haand, fik Hans Reff selv ikke megen Glæde deraf. I April 1514 udnævnte Paven en Holstener til Domprovst, da der var kommet Efterretning til Rom om Hans Reffs Død, og i de følgende Maaneder fordeltes hans Embeder til forskellige Ansøgere, ligesom de udviklede Pensionsforhold til Kardinalen ordnedes (Acta 4424, 28, 39, 47, 52, 96, 4518). Efterfølgeren blev Sønderjyden Claus Gjordsen, senere en Tid Frederik I's Kansler, men som ovennævnt synes han ikke at have gjort sig særligt bemærket i Syslet. Først da han 1526 afstod det til Mester Iver Juel, fik Provstiet en nidkær og myndig Leder.

BILAG I
ORIGINALTEKST
I HE XX

- 1/ Gamble kircke fuit facta computatio dominica ante Thome apostoli (1512 19/12). Facta computatio feria sexta proxima post festum corporis Christi 1513 (27/5).
- 2/ Nykyrcke — dominica proxima post Kanuti regis et martiris anno domini 1512 (11/7).
- 3/ Nokiercke.
- 4/ Hee kircke — die Kanuti regis facta fuit computatio v paulum¹⁾ 1512 (10/7).
- 5/ Hoffuer — feria tertia proxima post festum corporis Christi anno 1512 (15/6). Facta computatio feria tertia . . . infra²⁾ octauam corporis Christi 1513 (31/5).
- 6/ Torstede — feria tertia proxima post festum corporis Christi anno domini 1512 (15/6).
- 7/ Omme — feria tertia proxima post dominicam trinitatis (1512 8/6). Dominica trinitatis facta computatio 1513 (22/5).
- 8/ Vellingh — ipso die Nerei et Achilei martiris facta est computatio 1512 (12/5). Feria sexta proxima post corporis Christi computatio 1513 (27/5).
- 9/ Tym die Briccii episcopi facta est computatio in ea 1512 (13/11).
- 10/ Stadell — in crastino Martini facta est ibi computatio anno domini 1512 (12/11).
- 11/ Vedersøø — dominica proxima post Briccii facta fuit computacio anno domini 1512 (14/11).
- 12/ Madwm die sancti Nicolai³⁾ facta fuit computatio 1512 (6/12).
- 13/ Sttabby — die beati Nicolai³⁾ facta computatio 1512 6/12).
- 14/ Wldberg — dominica secunda aduentus fuit in ea facta computatio 1512 (5/12). R:t β:t computacionem suam 1513.
- 15/ Søndernisswm — feria secunda proxima post Briccii episcopi 1512 (15·12).

¹⁾ Uforstaaeligt, v skal givet, paulum formentligt anses for udvisket.

²⁾ Tilsyneladende er der rettet i Order.

³⁾ Ukendt Forkortelse; kan maaske ogsaa læses *Martini* (11/11) eller evt. *Michaelis* (29.6)?

- /16/ Hwsby — feria secunda infra octauam Martini 1512 (15/11).
- /17/ Rostet — die beate Barbare virginis anno 12¹⁾ 1512 facta est computatio (4/12).
- /18/ Winningh²⁾ — facta fuit ibi computatio quinta feria proxima post festum visitacionis Marie anno 1512 (8/7). Facta computatio feria tertia pentecostes anno domini 1513 (17/5).
- /19/ Temeringh — facta computatio feria tertia pentecostes anno domini 1513 (17/5).
- /20/ Ydwm — in profesto Barbare virginis facta est ibi computatio 1512 (3/12).
- /21/ Boglingh — die Crisogoni martiris anno domini 1512 (24/11).
R:t cum computacione sua 1513.
- /22/ Nees — sabbato proximo post festum visitationis Marie 1512 (3/7).
- /23/ R:t. Miobierg³⁾.
- /24/ Giordingh — die visitationis beate Marie virginis facta est ibi computatio 1512 (2/7). Feria quinta proxima post festum Bonifacii pape et martiris (1513 9/6).
- /25/ Tiøringh — die beate Cecilie virginis anno domini 1512 (22/11).
β:t Tøring computacionem 1513.
- /26/ Flundher — die Katherine virginis facta est ibi computatio 1512 (25/11). In profesto st.⁴⁾ Martini episcopi 1513 (10/11).
- /27/ Norreniswm — sabbato proximo post festum Katherine virginis fuit ibi computatio anno domini 1512 (27/11).
β:t de computacione sua 1513.
- /28/ Romme — die beate Clementis pape anno domini 1512 erat ibi computatio (1512 23/11).
β:t Romme de computacione sua 1513.
- 29/ Hwmlum — vigilia beate Andree apostoli anno domini 1512 (29/11).
β:t Hwmlum de computacione 1513.
- 30/ Faberg — feria sexta proxima post festum Katherine 1512 (26/11).
β:t computacionem 1513.
- /31/ Resen — fuit facta computatio vigilia Andree apostoli anno domini 1512 (29/11). Facta est computatio anno domini 1513 altera die Martini (12/11).
- /32/ Vinninghøø⁵⁾ — vigilia beate Andree apostoli anno domini 1512 (29/11).
- 33/ Leem — sabbato proximo post festum Katharine virginis anno domini 1512 (27/11). β:t computacionem anno 1513.

1) Atter udstreget.

2) Rettet, vist fra *Wenningb.*

3) Eller *Mioburg.*

4) Tilsyneladende er der rettet i Ordet; maaske har Skriveren først villet skrive *Katherine?*

5) Er vist nok rettet fra *Wenningbøø.*

- /34/ Herningh — feria secunda proxima post festum trinitatis anno domini 1512 (7/6). Facta est ibi computatio feria secunda post dominicam trinitatis (1513 23/5).
- /35/ Syttingh — feria secunda proxima post festum trinitatis fuit ibi facta computatio 1512 (7/6). Facta est ibi computatio feria secunda proxima post dominicam trinitatis 1513 (23/5).
- /36/ FASTER — sabbato trinitatis fuit ibi facta computatio 1512 (5/6).
- /37/ Staffninghe — feria secunda proxima post festum Ketilli confessoris facta est ibi computatio 1512 (12/7).
- /38/ Døddbergh — sabbato trinitatis facta est ibi computatio 1512 (5/6).
- /39/ Bøllingh — dominica trinitatis est ibi facta computatio anno domini 1512 (6/6). Facta fuit ibi computatio feria secunda post dominicam trinitatis anno 1513 (23/5).
- /40/ Breningh feria tertia proxima post dominicam trinitatis est ibi facta computatio anno domini 1512 (8/6). Facta est computatio dominica trinitatis anno domini 1513 (22/5).
- /41/ Olstrup — feria tertia proxima post dominicam trinitatis est ibi facta computatio 1512 (8/6). Facta est ibi computatio quinta feria pentecostes 1513 (19/5).
- /42/ Skerne — dominica trinitatis erat ibi computatio anno domini 1512 (6/6).
- /43/ Borrish — sabbato proxima [uafsluttet].
- /44/ Wordegoed — feria quarta proxima post festum trinitatis erat ibi computatio 1512 (9/6). Facta fuit ibi computatio feria sexta pentecostes 1513 (20/5).
- /45/ Wium — die sancte Anne erat ibi computatio anno domini 1512 (9/12).
- /46/ Ryde — dominica proxima post festum divisionis apostolorum 1512 (18/7).
- /47/ Øxingh — feria secunda proxima post festum Botulphi abbatis anno domini 1512 (21/6). Sabbato proximo post Erasmi 1513 (4/6).
- /48/ Sale — secunda feria proxima post festum Bothulphi abbatis erat ibi computatio 1512 (21/6). Feria sexta videlicet die Erasmi facta computatio 1513 (3/6).
- /49/ Haderup — dominica proxima post festum Botulphi abbatis ibi erat computatio anno domini 1512 (20/6). Feria secunda¹⁾ proxima post Bonifacii 1513 (6/6).
- /50/ Borrum — facta computatio proxima octava die ascensionis domini anno ejusdem 1513 (12/5).

¹⁾ Vistnok rettet fra *tertia* (7^a)

- /51/ Holdzagher — in vigilia beate Jacobi apostoli erat ibi computatio anno domini 1512 (24/7). Facta computatio vigilia pentecostes 1513 (14/5).
- /52/ Renbergh — dominica proxima post Botulphi abbatis anno domini 1512 (20/6). Feria sexta videlicet die Erasmi 1513 (3/6).
- /53/ Estwadt — dominica proxima post Botulphi abbatis anno domini 1512 (20/6). Feria secunda proxima post festum Bonifacii anno 1513 (6/6).
- /54/ Trandvm dominica post Botulphi abbatis anno 1512 (20/6). Feria tertia post Bonifacii anno 1513 (7/6).
- /55/ Nagher secunda feria proxima post festum Iohannis baptiste 1512 (28/6). Feria quarta proxima post Bonifacii anno 1513 (8/6).
- /56/ Styræ [!] — secunda feria proxima post Iohannis baptiste anno domini 1512 (28/6). Feria quinta ante Erasmi anno domini 1513 (2/6).
- /57/ Aspe — in profesto visitationis Marie erat ibi computatio anno 1512 (1/7). Feria quarta¹⁾ proxima post festum Bonifacii (1513 8/6).
- /58/ Weem — ipso die visitationis Marie anno domini 1512 (2/7). Feria quinta proxima ante festum Barnabe apostoli 1513 (9/6).
- /59/ Bure — die beate Barbare virginis anno domini 1512 (4/12).
- /60/ Handbergh — vigilia Iohannis erat ibi computatio anno domini 1512 (23/6). Feria tertia²⁾ proxima post festum Bonifacii episcopi (1513 7/6).
- /61/ Mobergh — quinta feria proxima post festum visitationis Marie (1512 8/7). Feria quarta proxima post festum Bonifacii (1513 8/6).
- /62/ Meropp³⁾.
- /63/ R:t. Borddbergh — vigilia Iohannis baptiste anno domini 1512 ibi erat computatio (23/6).
- /64/ Ølby — die beate Andree apostoli facta erat ibi computatio anno domini 1512 (30/11). β :ta est computatio die beate Martini 1513 (11/11).
- /65/ Faxsingh — die beate Andree apostoli anno domini 1512 (30/11). Die Martini 1513 (11/11).
- /66/ Gympsingh⁴⁾ — feria quarta proxima ante festum Barbare anno domini 1512 (1/12). β :t Gimpsing⁴⁾ de computacione sua 1513. 1512 (26/6). Feria⁵⁾ quinta proxima ante⁶⁾ festum Erasmi 1513
- /67/ Vetrom — sabbato proximo post Iohannis baptiste anno domini (2/6).

¹⁾ Rettet fra *secunda* (⁶⁾a).

²⁾ Herefter et ulæseligt Ord, vistnok et udstreget *infra*.

³⁾ Rubrikken her under er ikke udfyldt.

⁴⁾ Kan ogsaa læses: *Gimpsing*.

⁵⁾ I Stedet for udstreget *sabbato*.

⁶⁾ I Stedet for udstreget *post* (dvs. rettet fra ⁴⁾ a).

- /68/ Hierm — feria quarta infra octauam beate Andree apostoli anno domini 1512 (1/12). R:t.
- /69/ Holstebro — vigilia beate Iacobi apostoli anno domini 1512 (24/7). R:t.
- /70/ Transse — β :t ipso die altera omnium sanctorum¹⁾ 1513 (2/11).
- /71/ Færingh — feria quarta proxima post [*aaben Plads*]²⁾ 1512. R:t Færing cum computacione 1513.
- /72/ Longbiergh — die beate Clementis martiris anno domini 1512 (23/11). R:t Longhberg cum computacione 1513.
- /73/ Ramme — ipso octaua die sancti Martini 1512 (18/11). β :ta est computatio 1513.
- /74/ Scharild — die corporis Christi 1512 (10/6). Sabbato proximo post festum Bonifacii pape anno domini 1513 (11/6)³⁾.
- /75/ Fallingh — feria sexta proxima post festum sancte Anne matris Marie anno domini 1512 (10/12).
- /76/ Arnbergh — feria sexta proxima post festum Anne 1512 (10/12).
- /77/ Assingh — ipso die corporis Christi 1512 (10/6). Sabbato proximo post Bonifacii 1513 (11/6)³⁾.
- /78/ Ørit — feria secunda proxima post festum corporis Christi 1512 (14/6). Feria sexta proxima ante festum pentecostes 1513 (13/5).
- /79/ Tøringh — Feria secunda proxima post festum corporis Christi 1512 (14/6). Facta est computatio feria quarta pentecostes 1513 (18/5).
- /80/ Snedbergh — secunda feria post corporis Christi anno domini 1512 (14/6). Facta computatio feria quarta pentecostes (1513 18/5).
- /81/ Ycast — feria quinta proxima post festum Iuliane virginis 1512 (19/2). Item feria tertia infra octauam ascensionis domini 1513 computatio facta fuit (10/5).
- /82/ Rynd — sexta feria proxima post corporis Christi 1512 (11/6). Facta computatio feria quinta pentecostes 1513 (19/5).
- /83/ Awlum — secunda feria post corporis Christi 1512 (14/6). Vigilia pentecostes facta fuit computatio 1513 (14/5).
- /84/ Suntze — sabbato proximo post corporis Christi anno 1512 (12/6). Ipso octaua die ascensionis domini anno 1513 (12/5).
- /85/ Horningh — sexta feria post corporis Christi 1512 (11/6). Facta computatio feria quinta pentecostes 1513 (19/5).
- /86/ Vilbergh — dominica post corporis Christi anno 1512 (13/6). Facta computatio feria tertia pentecostes 1513 (17/5).

¹⁾ Dateringen er meget utydelig, *altera* er tilføjet over Linien.

²⁾ Formentlig udeladt *Briccii*, dvs. ¹¹ ligesom Nabokirken Dybe (94).

³⁾ Jfr. dog S. 90.

- /87/ Nøfflingh — dominica proxima post festum trinitatis anno domini 1512 (13/6). Facta computatio est feria tertia pentecostes 1513 (17/5)¹.
- /88/ R:t². Sønningh³) — tertia sexta post Iuliane virginis 1512 (20/2). Facta computatio feria sexta proxima ante festum pentecostes anno (15)13 (13/5).
- /89/ R:t Ryndom⁴).
- /90/ Ringkopingh feria sexta proxima post festum corporis Christi 1513 fuit ibi computatio (27/5).
- /91/ R:t Leemvigh.
- /92/ Helddwm r:t cum computatione sua 1513.
- 93/ Hoffue — die Elizabet vindue erat ibi computatio anno domini 1512 (19/11). β:t computacionem suam 1513.
- 94/ Dybe — feria quarta infra octauam Martini erat ibi computatio 1512 (17/11). R:t.
- /95/ Wandborgh — die Elizabet vidue erat ibi computatio anno domini 1512 (19/11). β:t computacionem de anno 1513. Pens ejus de Hagell⁵).
- /96/ Fielltringh — facta est ibi computatio. β:t computacionem suam 1513.
- /97/ Hyom — die presentationis Marie anno domini 1512 facta erat sua [?] computatio (21/11). β:t computacionem suam 1513. Pens ejus 1 Hagell⁵).
- /98/ Hardboøre — fuit facta computatio die presentationis Marie anno domini 1512 (21/11). β:t computacionem de anno 1513.
- /99/ Enggberg — in profesto presentacionis Marie facta est ibi computatio anno domini 1512 (20/11). β:t computacionem de anno 1513.
- /100/ Gellerrop — facta computacio presente [?] Iohanne Reff ipso octava die ascensionis domini anno ejusdem 1513 (12/5).
- /101/ Hagenberg.
- /102/ Norlem.
- /103/ Gyrtingh.
- /104/ Børningh.
- /105/ Gwdwm — r:t duobus annis.

Eyler Haffre i Gimpsingh⁶) gardh oc sidder oc ey yder syn skyld till kircken.

¹) I Margin et udstreget β:t.

²) Vist rettet til et Kryds.

³) I Stedet for udstreget *Sønningh*.

⁴) Herfra og ud er de første (1512) Notater stadig med 1512 Blæktype; men Skriften er tyndere som i 1513-indførslerne.

⁵) Baade Læsning og Forstaaelse er tvivlsom.

⁶) I Stedet for udstreget *Faxingh*?

[Pag. 14] Vacat vna curia curia in Snebergh.

β:t Suntze

β:t Boring till [S]wntze

β:t Ørit

β:t Syndynghe primo fra Ørit Tuis

β:t till Aawlum Twils closther β:t Aulum

β:t aff Hostagher fraa Aawlum Bordbergh

β:t till Vilbergh p . . st . .¹⁾

β:t: Nøfflingh fraa Vilberg

Temmeringh

β:t till Snebergh

β:t Toringh soghen fraa Sneberg

till Reff

β:t till Hørningh till Snebergh

Fraa Sneberg till Rynd, saa

oc Asingh

primo till Scharildt

Fra Rynd till Vordegoed, fra Vordegod

β:t Omme

β:t Breiningh Torstede β:t Herning Sedyng

β:t Ylstrop Bøllingh

β:t Ryndkopingh FASTER oc BORRIS

R:t Vellingh

β:t oc Lem

Herningh

β:t Sydingh

Bøllingh

β:t Velling oc Leem β:t

β:t Handbergh

R:t Borddberg prostegord(?)

β:t Moberg²⁾ R:t till Holstebro β:t Ryde

. . . .³⁾

β:t Aspe

β:t Trandom til

β:t Nagher

β:t Haddrup Stubrop

β:t Syre Exingh closter

β:t Veiirom

R:t Nes Myøberg

till Sale

β:t Weem

Estvad

β:t Giørdingh

Rønbergh

¹⁾ Mon: prowsten?

²⁾ For udstreget: *Møberg*.

³⁾ Udstreget, nu ulæseligt, mon *Weem*?

OVERSÆTTELSE:

(BILAG I)

- 1/ Gamle Kirke, Revisionen er sket Søndagen før Apostlen Thomas. Revisionen sket Fredagen lige efter Christi Legemsfest 1513.
- 2/ Nykirke — Søndagen lige efter Knud Konge og Martyr det Herrens Aar 1512.
- 3/ No Kirke.
- 4/ Hee Kirke — Revisionen er sket Knud Konges Dag . . . 1512.
- 5/ Hover — Tirsdagen lige efter Christi Legemsfest Aar 1512. Revisionen sket Tirsdagen i Ugen efter Christi Legem 1513.
- 6/ Torsted — Tirsdagen lige efter Christi Legemsfest det Herrens Aar 1512.
- 7/ Nørre Omme — Tirsdagen lige efter Trinitatis Søndag. Revisionen sket Trinitatis Søndag 1513.
- 8/ Velling — Revisionen er sket selve Dagen for Martyrerne Nereus og Achilleus 1512. Revision Fredagen lige efter Christi Legem 1513.
- 9/ Tim — Revisionen er sket i den paa Biskop Briccius' Dag 1512.
- 10/ Stadil — Revisionen er sket der Dagen efter Mortensdag det Herrens Aar 1512.
- 11/ Vedersø — Revisionen er sket Søndagen lige efter Briccius det Herrens Aar 1512.
- 12/ Madum, Revisionen er sket St. Nicolaus' Dag 1512 (evt. Mortens eller Mikkelsdag?).
- 13/ Staby — Revisionen sket den hellige Nicolaus' Dag 1512 (evt. Mortens eller Mikkelsdag?).
- 14/ Ulfborg — Revisionen er sket anden Adventssøndag i den 1512. — Resterer — Har betalt sin Revision 1513.
- 15/ Sønder Nisum — Mandagen lige efter Biskop Briccius 1512.
- 16/ Husby — Mandagen i Ugen efter Mortensdag 1512.
- 17/ Raasted — Revisionen er sket den hellige Jomfru Barbaras Dag Aar 1512.
- 18/ Vinding — Revisionen er sket der Torsdagen lige efter Marie Besøgelsesfest Aar 1512. Revisionen sket Pinsetirsdag det Herrens Aar 1513.

- /19/ Timring — Revisionen sket Pinsetirsdag det Herrens Aar 1513.
- /20/ Idum — Revisionen er sket der Dagen før Jomfru Barbara 1512.
- /21/ Bøvling — Martyren Chrysogonius' Dag det Herrens Aar 1512.
Resterer med sin Revision 1513.
- /22/ Nees — Lørdagen lige efter Marie Besøgelsesfest 1512.
- /23/ Møborg — Resterer.
- /24/ Gørding — Revisionen er sket der den hellige Jomfru Marie Besøgelsesdag 1512. Torsdagen lige efter Pave og Martyr Bonifacius' Fest.
- /25/ Tørring — Den hellige Jomfru Cecilies Dag det Herrens Aar 1512.
Tørring har betalt Revisionen 1513.
- /26/ Flynder — Revisionen er sket der Jomfru Katharinas Dag 1512.
Dagen før Biskop st. Mortensdag 1513.
- /27/ Nørre Nissum — Revisionen var der Lørdagen lige efter Jomfru Katharinas Fest det Herrens Aar 1512.
Har betalt for sin Revision 1513.
- /28/ Rom — Revisionen var der den hellige Pave Clemen's Dag det Herrens Aar 1512.
Rom har betalt for sin Revision 1513.
- /29/ Humlum — Den hellige Apostel Andreas' Aften det Herrens Aar 1512. — Humlum har betalt for Revisionen 1513.
- /30/ Fabjerg — Fredagen lige efter Katharinas Fest 1512.
Har betalt Revisionen 1513.
- /31/ Resen — Revisionen er sket Apostlen Andreas' Aften det Herrens Aar 1512. Revisionen er sket det Herrens Aar 1513 Dagen efter Mortensdag.
- /32/ Venø — Den hellige Apostel Andreas' Aften det Herrens Aar 1512.
- /33/ Lem — Lørdagen lige efter Jomfru Katharinas Fest det Herrens Aar 1512. Har betalt Revisionen Aar 1513.
- /34/ Hanning — Mandagen lige efter Trinitatis Fest det Herrens Aar 1512. Revisionen er sket der Mandagen efter Trinitatis Søndag.
- /35/ Sædding — Revisionen er sket der Mandagen lige efter Trinitatis Fest 1512. Revisionen er sket der Mandagen lige efter Trinitatis Søndag 1513.
- /36/ FASTER — Revisionen er sket der Trinitatis Lørdag 1512.
- /37/ Stavning — Revisionen er sket der Mandagen lige efter Beken-
deren Ketils Fest 1512.
- /38/ Dejbjerg — Revisionen er sket der Trinitatis Lørdag 1512.
- /39/ Bølling — Revisionen er sket der Trinitatis Søndag det Herrens Aar 1512. Revisionen er sket der Mandagen efter Trinitatis Søndag Aar 1513.

- /40/ Bregning — Revisionen er sket der Tirsdagen lige efter Trinitatis Søndag det Herrens Aar 1512. Revisionen er sket der Trinitatis Søndag det Herrens Aar 1513.
- /41/ Ølstrup — Revisionen er sket der Tirsdagen lige efter Trinitatis Søndag 1512. Revisionen er sket der Pinsetorsdag 1513.
- /42/ Skjern — Revisionen var der Trinitatis Søndag det Herrens Aar 1512.
- /43/ Borris — Lørdagen lige . . .
- /44/ Vorgod — Revisionen var der Onsdagen lige efter Trinitatis Fest 1512. Revisionen er sket der Pinsefredag 1513.
- /45/ Vium — Revisionen var der st. Anne Dag det Herrens Aar 1512.
- /46/ Ryde — Søndagen lige efter Festen for Apostlenes Udsendelse 1512.
- /47/ Ejsing — Mandagen lige efter Abbed Botulfs Fest det Herrens Aar 1512. Lørdagen lige efter Erasmus 1513.
- /48/ Sahl — Revisionen var der Mandagen lige efter Abbed Botulfs Fest 1512. Revisionen sket Fredagen nemlig Erasmus' Dag 1513.
- /49/ Haderup — Revisionen var der Søndagen lige efter Abbed Botulfs Fest det Herrens Aar 1512. Mandagen lige efter Bonifacius 1513.
- /50/ Bording — Revisionen sket Ottendedagen efter Herrens Opstandelse i den sommer (= Herrens) Aar 1513.
- /51/ Hodsager — Revisionen var der paa den hellige Apostel Jacobs Aften det Herrens Aar 1512. Revisionen sket Pinseaften 1513.
- /52/ Rønbjerg — Søndagen lige efter Abbed Botulf det Herrens Aar 1512. Fredagen nemlig Erasmus' Dag 1513.
- /53/ Estvad — Søndagen lige efter Abbed Botulf det Herrens Aar 1512. Mandagen lige efter Bonifacius' Fest Aar 1513.
- /54/ Trandum, Søndagen efter Abbed Botulf Aar 1512. Tirsdagen efter Bonifacius Aar 1513.
- /55/ Navr, Mandagen lige efter Johannes Døberens Fest 1512. Onsdagen lige efter Bonifacius Aar 1513.
- /56/ Siir — Mandagen lige efter Johannes Døberen det Herrens Aar 1512. Torsdagen før Erasmus det Herrens Aar 1513.
- /57/ Asp — Revisionen var der Marie Besøgelses Aften Aar 1512. Onsdagen lige efter Bonifacius' Fest.
- /58/ Vemb — Selve Marie Besøgelses Dag det Herrens Aar 1512. Torsdagen lige før Apostlen Barnabas' Fest 1513.
- /59/ Buur — Den hellige Jomfru Barbaras Dag det Herrens Aar 1512.
- /60/ Handbjerg — Revisionen var der st. Hansaften det Herrens Aar 1512. Tirsdagen lige efter Biskop Bonifacius' Fest.
- /61/ Maabjerg — Torsdagen lige efter Marie Besøgelses Fest. Onsdagen lige efter Bonifacius' Fest.

- 62/ Mejrup.
- 63/ Resterer — Borbjerg — Revisionen var der st. Hansaften det Herrens Aar 1512.
- 64/ Ølby — Revisionen var der den hellige Apostel Andreas' Dag det Herrens Aar 1512. Revisionen er betalt den hellige Mortensdag 1513.
- 65/ Favsing — Den hellige Apostel Andreas' Dag det Herrens Aar 1512. Mortensdag 1513.
- 66/ Gimsing — Onsdagen lige før Barbaras Fest det Herrens Aar 1512. Gimsing har betalt for sin Revision 1513.
- 67/ Vejrum — Lørdagen lige efter Johannes Døberen det Herrens Aar 1512. Torsdagen lige før Erasmus' Fest 1513.
- 68/ Hjerm — Onsdagen i Ugen efter den hellige Apostel Andreas det Herrens Aar 1512. — Resterer.
- 69/ Holstebro — Den hellige Apostel Jacobs Aften det Herrens Aar 1512. — Resterer.
- 70/ Trans — Har betalt selve Dagen efter Allehelgen (?) 1513.
- 71/ Ferring — Onsdagen lige efter (Briccius?) 1512. Ferring resterer med Revisionen 1513.
- 72/ Lomborg — Den hellige Martyr Clemens' Dag det Herrens Aar 1512. Lomborg resterer med Revisionen 1513.
- 73/ Ramme — Selve Ugedagen efter den hellige Mortensdag 1512. Revisionen er betalt 1513.
- 74/ Skarrild — Christi Legemsdag 1512. Lørdagen lige efter Pave Bonifacius' Fest det Herrens Aar 1513.
- 75/ (Sønder) Felding — Fredagen lige efter st. Annas, Marias Moders, Fest det Herrens Aar 1512.
- 76/ Arnborg — Fredagen lige efter Annas Fest 1512.
- 77/ Assing — Selve Christi Legemsdag 1512. Lørdagen lige efter Bonifacius 1513.
- 78/ Ørre — Mandagen lige efter Christi Legemsfest 1512. Fredagen lige før Pinsefesten 1513.
- 79/ Tjørring — Mandagen lige efter Christi Legemsfest 1512. Revisionen er sket Pinseonsdag 1513.
- 80/ Snebjerg — Mandagen efter Christi Legem det Herrens Aar 1512. Revisionen er sket Pinseonsdag.
- 81/ Ikast — Torsdagen lige efter Jomfru Julianes Fest 1512. Revisionen er ligeledes sket Tirsdagen i Ugen efter Herrens Himmelfart 1513.
- 82/ Rind — Fredagen lige efter Christi Legem 1512. Revisionen sket Pinsetorsdag 1513.
- 83/ Avlum — Mandagen efter Christi Legem 1512. Revisionen er sket Pinseaften 1513.

- 84/ Sunds — Lørdagen lige efter Christi Legem Aar 1512.
Selve Ugedagen efter Herrens Himmelfart Aar 1513.
- 85/ Herning — Fredagen efter Christi Legem 1512.
Revisionen sket Pinsetorsdag 1513.
- 86/ Vildbjerg — Søndagen efter Christi Legem Aar 1512.
Revisionen sket Pinsetirsdag 1513.
- 87/ Nøvling — Søndagen lige efter Trinitatis Fest det Herrens Aar 1512. Revisionen er sket Pinsetirsdag 1513.
- /88/ Resterer — Sinding — Fredagen efter Jomfru Juliane 1512. Revisionen sket Fredagen lige før Pinsefesten Aar 1513.
- /89/ Resterer — Rindum.
- /90/ Ringkøbing, Revisionen var der Fredagen lige efter Christi Legemsfest 1513.
- /91/ Resterer — Lemvig.
- /92/ Heldum resterer med sin Revision 1513.
- /93/ Hove — Revisionen var der Enken Elisabeths Dag det Herrens Aar 1512. Har betalt sin Revision 1513.
- /94/ Dybe — Revisionen var der Onsdagen i Ugen efter Mortensdag 1512. Resterer.
- /95/ Vandborg — Revisionen var der Enken Elisabeths Dag det Herrens Aar 1512. Har betalt Revisionen for Aar 1513. Dens Pension af Hagel (?).
- /96/ Fjaltring — Revisionen er sket der» Har betalt sin Revision 1513.
- /97/ Hygum — Dens Revision skete Dagen for Marie Ofring det Herrens Aar 1512. Har betalt sin Revision 1513. Dens Pension 1 Hagel?
- /98/ Harboøre — Revisionen er sket Dagen for Marie Ofring det Herrens Aar 1512. Har betalt Revisionen for Aar 1513.
- /99/ Engbjerg — Revisionen er sket der Dagen før Marie Ofring det Herrens Aar 1512. Har betalt Revisionen for Aar 1513.
- /100/ Gellerup — Revisionen sket i Hans Reffs Nærværelse (?) selve Ottendedagen efter Herrens Himmelfart i hans Aar 1513.
- /101/ Handbjerg.
- /102/ Nørlem.
- /103/ Gørding.
- /104/ Bording.
- /105/ Gudum — Resterer for to Aar.

BILAG II

- /1/ Vdi Hiermherret ære swa mange soghne
 Gymgsing soghen, ther ligger en gardt, Niels Clementsen, haffuer
 prouestiet ilt boell ibid., heder Erick vdi boer, en gardt ibid., An-
 ders Skeel haffuer forswaret.
 Handbergh
 Ther haffuer prouestiet 1 gardh.
 Hierm soghen
 Bordberg soghen
 haffuer kircken 2 gaardde vdi, Iesper vdi en gardt, Iess Smedt i
 then anden.
- /2/ Merop soghen
 som Twitscloster ligger.
 Mobergh
 prouestiet haffuer 1 gardt, som vdi boer Per Iensen.
 Syræ
 prouestiet haffuer en gardt, som Marquard Andersen i boer.
 Naagher
 prouestiet haffuer 3 gaardde, Peder Iensen, Ienss Crestiernsen,
 /3/ Crestiern Iensen vdi itt boell.
 Bure soghen
 Weem soghen
 proues[*afbrudi*]
 Gøringh soghen
 prouestiet haffuer 1 gardt, itt boell.
 Aspe soghen
 haffuer prouestiet it boell, Per Iensen vdi boer.
- /4/ Føxingh soghen
 Ølby soghen
 Crestiern boer vdi.
 Vethrom soghen
- /5/ Hamrwmheret er swa mange soghne vdi, først
 Vilbergh soghen
 Awlum soghen
 1 gaardt, kalles Solegardt, Crestiern Keldsen haffue skall. Item
 ænge ther samesteds, Gabriell haffuer.
 Holdzaagher soghen

UDTOG AF NAVNE OG EMNER

til

Hardsyssels Provsti i Senmiddelalderen

- Aabne kilder, 87
- Almind Sysselprovsti, 113
- Appel fra Sysselprovst, 113
- Arkiv for Ribebispen, 79, 82, 119
- for Ribe Kapitel, 119
- for Hardsyssels Provst, 80 f., 95, 103, 105, 107, 123
- for Vardesyssels Provst, 97, 103, 115
- se *Ærkedegnens Bog*
- Assens Kirkeregnskab, 80, 82, 109, 118
- Bispeed, 112 f., 115, 119 f., 121
- Bøder, 111, 113-17
- Claus Jensen, Provst i Hardsyssel, 101, 116-22
- Dødslejgaver, 102 f.
- Forsvar for Kirkerne (se ogsaa Klostersogne), hos Sysselprovst, 103-11, 118, 125
- , Bispens Indblanding i, 117-23
- , Kongens Indblanding i, 97, 123
- Fæste, se Kirkejord
- Fæstere, ulydige, 84, 103-08, 123
- Gjordsen, Claus, Provst i Hardsyssel, 125
- Gudum Kloster, 93, 96 f., 121
- Gæsteri af Kirker, 85 f., 92, 97 f., 106, 111, 115, 117, 122, 124
- af Kirkejord, 106, 111
- af Præster, 115
- , ulovligt, 118
- Hardsyssels Provst, passim
- Provstegaard paa Holmsland, 89 f., 112, 122
- Provstegaard i Holstebro, 88, 112
- Hardsyssels Provstegods, 106 f., 111 f.
- Provstis Kirker, 89, 92 f., 111 f.
- Provsti som Domprovsti i Ribe, 111, 116 f., 122
- Herredsprovster se *Officialer*
- Horsag, 113
- Hostrup, Jens Pedersen, Kannik, 121
- Incorporation, se *Klostersogne*
- Jellingsyssels Provsti, 81, 122 f.
- Jens Andersen (Beldenak) Odensebisp, 117 f.
- Jordebog for Hardsyssels Provsti, ca. 1512/13 (trykt i Bilag II), 81 f., 105 f., 124 f.
- Juel, Hartvig, Ribebisp, 121
- Iver, Provst i Hardsyssel, 98, 100, 107, 109, 123-25
- Jurisdiction, gejstlig, 80, 107, 111-16, 118, 121
- Kaldsret 93-98
- Kapitelstakst, 110 f.
- Kirkebyggeri, 92 f., 99-102
- Kirkeinventar, 81 f., 98, 101 f.
- Kirkejord (se ogsaa Forsvar) og Adel, 100, 104, 106, 108
- og Præster, 107, 120
- og Selvejere, 104
- Afhændelse af, 97, 103 f., 122
- Fæste af, 95, 103-07, 120-23
- Kirkekøer, 102 f.
- Kirkeregnskabsaflæggelse og Revision (se ogsaa Visitation), 80-83, 92, 94, 97 f., 99 f., 109 f., 118, 123
- Kirkeregnskabsbøger (se ogsaa *Ærkedegnens Bog*), 80 f., 82, 85, 102, 107
- Kirkeværger, 80 f., 83, 88, 90, 95 ff., 99-112, 115, 123
- , deres Pligter, 100 f.
- , Valg af, 99 f.
- Klokker, 95, 97, 101

- Klostersogne, 93 ff.
 — under Gudum Kloster, 96 f., 121
 — under Mariager Kloster, 97 f.
 — under Stubber Kloster, 96
 — under Tvis Kloster, 94-96
 Konkurrerende Jurisdiction, 114 f.
 Lange, Thomes Nielsen, Provst i Vardesyssel, 119 f.
 Langebek, Ditlev, Provst i Hardsyssel, 122
 Livsfæste, 105 f.
 Logum Kloster, 94 f.
 Manddrab, 113
 Mariager Kloster, 97 ff.
 Munk, Iver, Ribebisp, 113, 121-23
 Munk, Oluf, Ribebisp, 123
 Odense Stifts Provster, 117 f.
 Officialer, 114 f.
 Patronatsret, se Kaldsret
 Peder Nielsen (Lodehat), Ribebisp, 118-21
 Provstiforvaltere og -skrivere, 85, 114 f., 124
 Reff, Hans, Provst i Hardsyssel 122-25
 Rentefod ved Kirkers Udlaan, 109 f.
 Ribe Stift, 79 f., 110
 — Biskop, 79, 114, 117-23
 — Kapitel, 79, 112 f. 116-23
 — —, Dekan, se Vardesyssels Provst; Domprovst, se Hardsyssels Provst; Kantor, se Almindsyssels Provst; se ogsaa Ærkedegnen
 Ribe Oldemoder (Avia Ripensis), 79, 92 f., 96, 99
 Roskilde Stifts Sysselprovster, 79, 112, 117
 Sægefald, se Bøder
 Skat (Subsidium) af Kirker til Bisp, 119-22
 — til Kongen, 92
 Skovgaard, Hans, Provst i Hardsyssel, 122
 Slesvig Stift, 80, 112
 Sognestævne, 99
 Stedsmaal, 106, 111
 Stiftsbogen 1554-55, 81
 Stubber Kloster, 93, 96
 Subsidium, se Skat
 Sysselprovsti i Almindelighed, 79 f., 99 ff., 112 f.
 Sysselting i Hardsyssel, 87 f.
 Tiende til Bisp, 93 f., 96, 98, 112, 123
 — til Kirken, 98, 102, 110 f.
 —, Afløsning og Omregning af, 110 f.
 Tofte (Fyn), Provst i, 79-81, 109, 117 f.
 Tvis Kloster, 93-96
 Vacancer, 118, 122
 Vardesyssels Provsti, 97, 103, 114-16, 118 f., 122 f.
 Viborg Stift, 99, 117
 Vendsyssels Provsti, 79
 Visitation (se ogsaa Kirkeregnskabsaflæggelse; Visitationslisten trykt i Bilag I), 79-99, 105 f., 108 f., 124
 —, Rejsen 1512, 87-89
 —, Rejsen 1513, 89-91
 Ærkedegnen i Ribe, 80 ff, 89, 94 f., 102, 110, 122
 Ærkedegnens Bog, 80 ff, 85, 94, 102, 109
 Øde Kirker, 93, 99

ØVRIGE STOF

- v. Albertin på Brejninggård 43
Andreasen, A. Bøgebjerg, Hoven 19
- Berg-mødet i Holstebro 1885 s. 72 f.
Bollerup, overlærer i Silkeborg 51
- Dejbjerg 48 ff.
Dejbjerg, ildebrande 70 f.
Dejbjerg Kro 52
- Hans List 5 f.
Hansen, Th. Kr., Hoven 5 ff.
Hedens kultivering 66 f.
Holst, dr. i Ringkøbing 48 f.
- Jernbaneanlæg gennem Dejbjerg 54
Jættestue* udgravet 28 f.
- Kristensen i Hoven 10
Kvembjerg, familien 60 ff.
Kasper Hoddes drab 64 f.
- Lerkarskår* 32
Lem st. 48 ff.
Lem st, forretningslivet 57 ff.
- Mørke, Rasmus, forbryder 23
- Nymark* Brandhøj 31
- Offersen*, Niels 22
Offersen, Else Marie 25
- Pedersdal på Amager 24
Politiske Stridigheder 72 f.
Portstolpesten*, Vinding 37
Postvogn i gamle dage 53
- Rabjerg i Dejbjerg Sogn 58
Rakkere i Dejbjerg 59
Rosenvinge, Sv. V. 42
- Torsted Sogn 28 f.
- Udstillingen 1888 13 f.
- Videbæk 67 f.
Vievandskar*, Vinding 39
Vievandssten*, Vind 36
Vievandskar*, Karup 35
Videbrev, Sædding 42
Vinding 21 ff.
Vækkelse 22
- Ølskier, eng 43

BOGANMELDELSER

H. P. Hansen:

Natmændsfolk og kjæltringer I.

Rosenkilde og Baggers forlag.

*

Dette digre værk af H. P. Hansen udkom første gang for næsten 40 år siden (1921) og har i mange år været udsolgt; antikvarisk har det også været vanskeligt at fremskaffe, og når en mulighed har vist sig, har det været til en høj pris. Det er derfor et virkeligt savn, der er afhjulpet, når værket nu fremkommer i ny udgave. Foreløbig er første del udkommen, men 2. del kommer inden årets udgang.

Den foreliggende 1. del består af 2 afsnit. De første 114 sider omhandler natmændsfolkene almindelige historie, medens resten, 145 sider, har forskellige rakker- og kæltringslægters historie.

Disse folk — for man kan ikke tale om *dette* folk, da de ikke, hvad H. P. Hansen overbevisende fastslår, slægtsmæssigt udgør en enhed — har gennem mange tider tiltrukket sig forskeres opmærksomhed, og alt, hvad der tidligere er skrevet om dem, har H. P. Hansen grundigt studeret, siden han for over 50 år siden fattede interesse for dem under sine første arkivstudier. Der er de større arbejder som adjunkt N. V. Dorphs ordbog over kjæltringsproget fra 1824 og Dyrlands doktordisputats fra 1872 og desuden en række mindre arbejder. Så er der den digteriske behandling, som disse folk har været genstand for, bl. a. hos Steen Blicher, M. A. Goldschmidt og Carit Etlar. Disse forfattere har dog, som det påvises her, gjort sig skyldig i fundamentale fejltagelser, således deri, at de har regnet natmændsfolkene for et særligt folkeslag, væsensforskelligt fra landets øvrige befolkning.

Det ovenfor nævnte arbejde af adjunkt Dorph i Viborg »Rotvelsk Lexicon« er dog så righoldigt, at en stor del af de anførte gloser slet ikke kendes af almindelige kjæltringer. Hans kilde var en mand, som på den tid var »pensionær« i Viborg Tugthus, den såkaldte »professor« Hartvig Lunding. Denne havde dog oplevet mere end de fleste af sine standsfæller. Han havde strejft om i Tyskland, Italien og Frankrig og havde levet i naturligt ægteskab med flere zigøjnerinder og været soldat ved flere udenlandske regimente. Det er derfor naturligt, at han efterhånden havde erhvervet sig et rigt ordforråd. Da han nu røbede sprogets hemmeligheder over for adjunkten, pådrog han sig sine standsfællers voldsomme vrede, og de svor, at det skulle koste ham livet. Det menes da også, at han blev dræbt, efter at han var kommen ud af Viborg Tugthus, endnu inden han nåede sit hjem ved Kolding, så han er, som Aakjær siger, »en af de få professorer, der med deres blod har beseglet deres kærlighed til videnskaben«.

Man får et uhyggeligt indblik i, hvorledes »pæne« folk søgte at holde sig disse folk på afstand. Når rakkerens børn kom i tjeneste, ville de øvrige tjenestefolk ikke spise af fad sammen med dem, sådan som skikken ellers var dengang med det fælles fad. Ja, selv om præstefruen i Bryndum for at vise et godt eksempel spiste af fad sammen med natmandens datter, kunne det dog ikke bevæge de øvrige tjenestefolk til at følge eksemplet. Ligeledes varede det længe, inden de unge mænd af natmandsslægterne kunne blive optaget i hæren. Degnen Daniel Pedersen i Dejbjerg ville ikke undervise rakkernes børn, og sognets beboere ville heller ikke have deres børn undervist sammen med rakkerbørnene. I kirkerne, således bl. a. i Dejbjerg og Skjern, havde de deres egne »rakkerstole«, og ved uddelingen af nadveren ville man ikke drikke af samme alterbæger, så der blev nogle steder anskaffet særlige tinbægre til rakkerne, eller man lod dem drikke sidst. Ved børnenes dåb kunne man ikke altid finde faddere, så man måtte lade hele menigheden indskrive som sådan.

Det er ikke så underligt, om disse folk er kommen til at føle sig som udskud, når de selv i Guds hus har følt en så oprørende tilsidesættelse.

Bogens andet afsnit er, som anført, enkelte rakkeres og rakkerslægters historie, og her glæder man sig til at få kendskab til endnu flere i værkets 2. del. Man får indblik i mange ejendommelige livsskæbner. Fremstillingen af disse skæbner har en sådan form, så læsningen bliver spændende som nogen roman. Der er Sunds-Amerikaneren, som var en rigtig kæltring, ikke efter den oprindelige betydning af ordet, hvor »keltre« betyder at tigge, men efter nutidig opfattelse af ordet. Man kan mene, at der er gået en digter tabt i ham, og desværre kan man ikke som Hostrup trøste sig med: Gik der en smule digter tabt, et menneske blev dog bevaret. Ja, det kunne være fristende at fremføre andre eksempler, men pladsen tillader det ikke. Det ville måske også være at tage »morgenduggens friskhed« af forfatterens fremstilling. Jeg behøver ikke at slutte med et ønske om, at bogen må få mange læsere, for det er den selvskreven til.

J. Søndergaard Jacobsen.

P. Christensen:

Ølby, Asp og Fousing sogne.

*

Det er et enestående arbejde, den 85-årige forsker nåede at få fuldført, inden han i november 1959 lukkede sine øjne og blev stedt til hvile på Idum kirkegård. Få uger senere udkom bogen fra Christensens Bogtrykkeri i Struer.

Bogen gør straks et tiltalende indtryk, gedigent bogtrykkerarbejde som det er. Som omslagsbillede er anvendt et billede af den idylliske Kær-

gårds Mølle, beliggende i den tunneldal, som er en fortsættelse af Kilen og danner grænsen mellem Ølby og Resen sogne. Omslagsbilledet er fotograferet af Hans Laumann, som også har skrevet forordet og har hjulpet med korrekturen under forfatterens sygdom.

Værket er resultatet af et enestående samlerarbejde. Hvert af de mange hjem i sognene har forfatteren besøgt, og han har derved på fyldestgørende måde fået suppleret den viden, som arkivstudier kunne give. I sin ungdom havde han tjent i pastoratet, og indtryk og oplevelser fra den tid, som han med sine enestående evner havde bevaret, har han her fået udnyttet. De blev særlig levende for ham, da hans broder, Chr. Christensen, tidligere mangeårig missionær i Kina, i 1932 blev præst i sognene der, og han gennem kirkebøgerne, som broderen »ikke kunne have i fred for ham«, fik nyt indblik i slægternes forhold. Derefter tog han fat på et systematisk arbejde med sognenes historie, vel nok særlig efter at han i 1952 var bleven færdig med det statelige værk om hjemsoget Idum.

Bogen begynder med en topografisk oversigt og forklaring på stednavnene samt lidt om befolkningens kår og de åndelige rørelser gennem tiderne. Om de 3 kirker er der 20 sider og derefter et afsnit om præstegårde og præster i Asp og Ølby. Asp var til 1688 et selvstændigt sognekald. Man får gennem præstehistorien indblik i mange ejendommelige livsskæbner. Når forfatteren mener, at den præst, som blev ansat i Ølby 1534, kan være en søn af forgængeren, er det jo en beskyldning for umoralitet, eftersom præsterne i den katholske tid skulle leve i ugift stand, men helt umulig kan tanken ikke være. Stiftets biskop på den tid, Iver Munk, levede sammen med en kvinde som man kaldte Maren Bispes og havde desuden 2 børn med Ide Pogwisch. Vi stifter bekendtskab med den skrækkelige præst Jacob Schive, hvis meriter jævnlig har været omtalt, mest udførligt i en artikel i Hardsyssels Aarvog 1924. I sagen mod denne ondsindede og til sidst sindssyge præst fik provsten, Jens Hiermiin i Hjerm, befolkningen her imod sig, da man fandt hans dom over Jacob Schive alt for lemfældig. — Der omtales også den tragiske drukneulykke på Kilen 1888, da 3 unge mænd omkom. Man havde da den sportstrængede Laur. Ussing som præst. Han udtalte senere sin bekymring over, at der ikke var bleven sendt bud efter ham i kirken, da han mente at kunne have afværget tragedien. Præstens søn, Børge Thorlacius-Ussing omtaler udførligt den samme sag i sin erindringsbog »Pilefløjten ved Mindedammen«, og han beklager også, at hans far på det kritiske tidspunkt var i Asp kirke. — En af de betydeligste præster var vel nok Thomas Møller fra Vejbjerggård i Humlum, som blev ansat her 1889 og 2 år senere, 33 år gl., blev provst for Hjerm-Ginding Herreder. Han flyttede 1911 til Blichers gamle sogn Spentrup, men glemte ikke forbindelsen med sin gamle egn. Han har bl. a. skrevet flere artikler i Hardsyssels Aarvog og var 1922-43 formand for Nr. Nissum Seminarium.

Den største del af bogen, 308 sider, optages dog af en beskrivelse af de enkelte hjem i sognene. Disse beskrivelser har kostet et enormt arbejde, stort arkivstudium og mange rejser og samtaler, men der er da også kommet et sådant resultat ud af det, så det for den stedkendte må være en sand guldgrube. Også for den, som kun har et mere overfladisk kendskab til sognene, er der meget af interesse, og de fleste vil kunne træffe på personer og forhold, som de har kendskab til. Disse sogne har gennem årene været kendt som et godt grosted for de åndelige livsrørelser, og vi stifter her bekendtskab med adskillige, som i den henseende har haft betydning, også uden for det lokale område, således boede missionær Anders Stubkjær i 24 år i Fousing, til han 1892 flyttede til Holstebro. Han var landskendt for sin djærve forkyndelse og for sit særprægede jyske lune. Endnu — næsten 60 år efter hans død — er hans minde levende, og mange af hans rammende replikker hører man jævnlig fremført. I sine erindringer beretter han om en mand, som 1844-58 boede i Fædamgård(Gade) i Fousing. Stubkjær kalder ham Søren Naskov, men Johs. Gøtzsche påviser i sin bog »Livsrørelser«, at det skal være Nordskov, udt. Narskov, og under det navn omtales han også i bogen her. Når han var flyttet hertil fra Salling, var det sikkert for, at han her kunne få den i de vakte kredse skattede A. H. Blume til sognepræst. Om Søren Narskov fortælles der adskillige historier, både hos Stubkjær, Gøtzsche og J. Abildtrup, men P. Christensen har nogle, som de andre ikke har med. Således fortæller han om, at Søren engang i Fousing fik besøg af P. K. Algreen. Denne havde i sin tid været lærer ved seminariet i Snedsted, men var 1838 blevet afskediget, fordi han havde deltaget i De gudelige Forsamlinger, således i 1837 i et meget omtalt møde i V. Ølbygård. Nu studerede han teologi og blev senere en kendt grundtvigsk forkynder. Under besøget her blev de to enige om at gå en tur til Nr. Nissum. Desværre står der ikke noget om, hvem de ville besøge der. Det kunne måske have givet et ønskeligt indblik i sognets liv fra en tid, hvor man ellers kun ved lidt om det. De to gik den lige vej gennem den lyngklædte Kloster Hede. Søren gik med bare fødder, og Algreen udtalte da sin forundring over, at han kunne tåle det. Søren stod da stille og sagde: Det har sig med det som med nåden og nådens erfaringer. Hvis vi slider på erfaringerne, bliver de tyndere og tyndere ligesom sålerne i jeres sko; men hvis det er selve nåden, vi slider på, så bliver den tykkere og tykkere, og på samme måde er det med huden under mine fødder.

Ja, sådan er den nøgterne gårdhistorie og beboernes tørre data forsynet med småtræk, som gør det hele til levende historie, som kan læses med udbytte, også af dem, som ikke har nogen særlig tilknytning til sognene.

Men hvor ville det — i alt fald for os, som ikke er fuldt fortrolige med sognenes geografi — have været en stor lettelse for orienteringen, om bogen havde været forsynet med et register over alle ejendommene.

Nu kan det føles ret besværligt at finde frem til den ejendom, man søger oplysning om. Ligeledes føles det som et savn, at det sydligste hjørne af Asp sogn, Linde, ikke er behandlet i bogen. Der henvises flere gange til »Lindebogen«. Men de mange læsere, som ikke har adgang til denne bog, ville sikkert have været glade for, om stoffet derfra havde været medtaget her.

J. Søndergaard Jacobsen.

Kultur- og åndsliv i Hjerm . . .

*

I 1945 udsendte P. Nørskov Lauritsen »Hjerm Sogn I«. Det var et imponerende arbejde på næsten 400 sider, kolumne 17×11, afsluttet med noteapparat (166 henvisninger), stedsregister, personregister og et målebordsblad af 1945. Bogens undertitel var »Jorden og dens dyrkere«. Til sognet hører Volstrup, og det var let at konstatere, hvor værdifuldt godsarkivet har været for den flittige arkivrotte. Ikke enhver lokalhistoriker er så heldig at have en gammel herregård i centrum eller i periferien, og kun de færreste sogne får en monografi af Nørskov Lauritsens format.

Men Nørskov Lauritsen var en syg mand, mens han arbejdede, og uden *Jesper Søndergaard Jacobsens* bistand var det nok ikke lykkedes ham at nyttiggøre sine omfattende forarbejder til den nævnte, hos Christensens Bogtrykkeri i Struer smukt trykte bog, hvori man trods størrelsen savnede oplysninger om kirker, skoler, præster, lærere samt gamle og unge kulturforhold.

»Hjerm Sogn II«, som nu er udkommet, bringer det savnede stof. Det er blevet en smuk bog, lidt mindre end dens forgænger, men af samme format, og som hin rigt illustreret. Manglende registre er erstattet med en fyldig indholdsfortegnelse, og der er givet oplysning om benyttede kilder; det med 1. bind ledsagende kort kan nyttiggøres under læsning af 2. bind.

Og går man så i lag med læsningen, bekræftes man i formodningen om, at nogen mere tiltalende historiograf II end lærer J. Søndergaard Jacobsen kunne et sogn ikke ønske sig. Det ses med det samme, at forfatteren nok har arvet Nørskov Lauritsens notater og således har været forskånet for adskilligt detektivarbejde på arkiverne, men han har nøje efterprøvet, hvad efterprøves kunne, og intet centralt eller tangerende materiale ladet være ubenyttet, stoffet er assimileret af Søndergaard Jacobsen, og frugten, »Hjerm Sogn II«, er skænket os af ham.

Bogen bringer oplysninger om, hvad man med rimelighed kan vente under hovedemnerne, således om de til kirkerne knyttede præster, hvoriblandt adskillige markante skikkelser er at finde. Det samme gælder om skolerne og lærerne; der gives oplysning om kirkelige partier og retnin-

ger, om tro og overtro, om pietisme, indre mission og grundtvigianisme; nogle af »de gamle« omtales; der blades i gamle kirkebøger, hvilket vækker til eftertanke. Der sluttes med Kristian Østergaards digt: Vi er fæstere her for en tid og må dyrke vor muldjord med flid, om vi skulle også bare strø sæden i mulde.

Man er under læsningen af »Hjerm Sogn II« i selskab med en mand, hvis ærbødighed for det overleverede nok dæmper, men ingenlunde undertrykker, humoren og smilet over det for moderne mennesker forældede. Der er hos Søndergaard Jacobsen *historiske stræk* i usædvanlig grad, hvilket er opnået ved den lille ting, at forfatteren lader læseren se f. eks. ikke alene kirken, som den står der på sin bakke, *men dens tilblivelse, dens vækst* . . .

Vi vil se lidt nærmere på, hvordan den kirke, som nu står, er blevet til. Kirken er jo her som de fleste andre steder bygget på en bakke, og vi vil prøve at tænke os, at vi en sommerdag for ca. 800 år siden går op til den gamle trækirke. Vi synes måske, den er ved at blive skrøbelig; men det synes de folk også, som her søger til gudstjeneste. De tænker måske her som Asser Rig: Ej sømmer det sig at bede til Gud i sligt brøstfældigt skur.

Og så har de måske hørt om, at man i et nabosogn har brudt den gamle trækirke ned for at bygge en ny af sten. Når sognemændene samles uden for kirken efter gudstjenesten, blev det drøftet, hvorledes man skulle lægge arbejdet til rette. — — En stensemester måtte man have . . .

De trolde, der her som andensteds ville rive ned om natten, hvad der byggedes op om dagen, mener forfatteren har været kristendommens modstandere, og det kan være rimeligt nok. Hjerm gamle kirkes relikvi, siger forfatteren, er forsvundet, men det betyder nu ikke så meget, da den nok ikke har været mere ægte end St. Søren's tand i Holmstrup kirke på Sjælland; den var af en gris.

Nej, der er adskillig skrøbelighed knyttet til kirken og skolen; tro og overtro, kæltringstreger og fromt bedrag, lidt uærlighed ind i mellem, må vi affinde os med, hvis vi vil være mennesker blandt mennesker, dengang som nu.

Der fandtes i kirkens hovedskib en lysekroner fra ældre tid, antagelig en gave fra en af slægterne på Volstrup. Den var forsynet med en rigdom af nedhængende glasprismer, men derimod ikke med manchetter til at opfange den nedløbende stearin fra de enkelte lys. Man kunne derfor se, når lysene var tændt f. eks. i julehøjtiden, hvorledes mænd tørrede sig fortvivlet i håret eller på den skaldede isse, når de i trængselen under udgangen ikke kunne undgå at komme ind under kronen. Glasprismer, der havde en umiskendelig

lighed med lysekronens, var i 90'erne et ikke ualmindeligt handelsobjekt blandt skoledrenge, da den overraskende lysbrydning, som kunne konstateres ved hjælp af et sådant prisme, kunne føles som en tilfredsstillende af ungdommens forskerglæde og vakte beundring, hvor et sådant klenodie vist frem. Efterhånden kom dog kronen til at virke noget afribbet . . . «

Ja, ja, men man fik andre lysekroner og andre drenge, som voksede til og gav sognet præg; man rejste en kirke mere i sognet. Den indviedes på sin bakke i Feldborg 11. december 1904, mens pastor Engberg var sognepræst; det skete under biskop Kocks medvirken. Han sluttede sin prædiken således: Gud velsigne så denne kirke, og gid mange må drage herfra og op til Guds lyse himmel til den himmelske kirkegang.

*Ja, vort liv det skal forme sig rigt
som et strålende, yndefuldt digt,
når vi pløje,
selv om høsten er skjult for vort øje.*

E. J.

Niels Age Nielsen:

De jyske dialekter.

163 sider. Gyldendal 1959.

August F. Schmidt:

Memoirer og breve.

110 sider. Eget forlag, Brande.

KENDER DE DHF?

19. oktober 1909 sluttede en række historiske foreninger og institutioner sig sammen i Dansk historisk Fællesforening. DHF's første opgave er at hjælpe alle, der arbejder med historie, og hvad er så udrettet på de 50 år?

Foreningen udgiver tidsskriftet *Fortid og Nutid*. Her finder man ikke afhandlinger om almindelige historiske emner, men for eksempel artikler om indholdet i de jyske bispearkiver og fortegnelse over, hvilke præsteindberetninger der findes i danske arkiver. Litteraturoversigter og en mængde anmeldelser holder Dem underrettet om, hvad der sker inden for både rigshistorie og lokalhistorie.

Et uundværligt værk er DHF's håndbog for danske lokalhistorikere. *Det vil måske ærgre Dem* at høre, at bogen er totalt udsolgt, men enhver kan til gengæld skrive til foreningens lokalhistoriske konsulent (Landsarkivet, Viborg) og få gratis hjælp der.

Har De besvær med ikonografien?

Det er ikke let at orientere sig i de historiske bidiscipliner. DHF agter derfor til næste efterår at udgive de første tre af en hel række små — og billige — bøger, der fortæller Dem bl. a., hvordan man optegner tradition, hvad dialekter og stednavne giver af historiske oplysninger, hvad man læser ud af et billede og mange andre ting.

For 45 kr. har De i tre år kunnet hente ny inspiration og viden på DHF's 3-dages kursus. I sommer fik de 35 deltagere — fortrinsvis lærere i aftenhøjskolen — belyst *Herregården* og dens problemer gennem 9 foredrag og 2 excursioner.

Det er kun nogle få af de opgaver, DHF har taget sig på. *De skal ikke betale noget* for at nyde godt af foreningens virke, men er De medlem af amtshistorisk samfund, støtter De derigennem DHF.

FORENINGSMEDDELELSER 1960

1960 den 21. februar holdt styrelsen møde på Vestergaards hotel i *Videbæk* for at forberede det påfølgende årsmøde. Dette afholdtes i forsamlingshuset, hvor formanden aflagde beretning og kassereren regnskabet, som godkendtes. *Jespersen*, *Raunkjær* og *Villemoes* genvalgtes til styrelsen og *Nedergaard Pedersen* som revisor. Styrelsen konstituerede sig efter generalforsamlingen som hidtil med kammerherre *Karberg* som formand, *H. P. Hansen* som næstformand og *Kaae*, *Søndergaard Jacobsen* og *Jespersen* som redaktionsudvalg, sidstnævnte tillige som sekretær og kasserer.

Det offentlige møde var et af de bedste og mest vellykkede, vi har haft. Der var ca. 200 mennesker til stede, som med levende interesse fulgte dr. phil. *H. Jonassens* geologiske foredrag »Vestjylland er anderledes« og *E. Jespersens* causeri om »Videbæk midt i heden«. *J. Stranddorf* var dirigent.

Sommermødet i *Haderup* den 26. juni havde kun samlet halvt så mange deltagere, men også dette møde begunstiges af strålende sommervej, var tilfredsstillende, i alt fald hvad oplysning og underholdning angår. Dr. phil. *H. P. Hansen* talte i anlægget om »Wårstånd«, d.v.s. syner og varsler. Efter et fælles kaffebord, hvor mødedeltagerne blev elskværdigt betjent af *fru Ulsø*, henlagdes mødet til *Haderup kirke*, hvor pastor emer. *Villads Christensen* holdt et stort og fængslende foredrag om en tragisk præsteskæbne i det 17. århundrede. Den omhandlede præst var hr. *Jørgen Lauridsen Friis* og hans modpart *fru Christence* til *Stubberkloster*. Emnet er behandlet af pastor *Villads Christensen* i vor årbog for 1923. *J. Søndergård Jacobsen* gav efter foredraget orienterende oplysninger om kirken, hvorefter kammerherre *Karberg* sluttede samværet med oplysning om, at det nærliggende *Gindeskov Krat* nu kunne invaderes under ledelse af lærer *Teglborg*.

Sidste søndag i februar, den 26., holdes årsmøde i *Vemb* med foredrag af *Erik Westerby* og museumskonsulent *Halkjær Kristensen*.

Historisk Samfund har atter i år fået afslag på sin ansøgning om tilskud fra tipsmidlerne til istandsættelse af *Aamølle*.

Ældre årgange kan, for så vidt de ikke er udsolgte, fås for 4,00 kr. pr. bind.

E. J.

Regnskab 1959 for Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

INDTÆGTER:	Kr.	Øre	UDGIFTER:	Kr.	Øre
Kontant beholdning ved årets begyndelse	335	75	Årbogens trykning i 1200 eksemplarer . . .	6.158	95
Efterbetaling (20 medlemmer)	160	00	Klichéer	374	35
Kontingent af 899 medlemmer	7.192	00	Forfatterhonorarer	1.155	00
Salg af gamle årbøger	562	00	Annoncer	125	10
Godtgjort portoudgifter	894	80	Møder, foredrag, repræsentation	735	25
Godtgjort papirafgift	219	30	Dansk historisk Fællesforening	0	00
Statstilskud	1.365	00	Bogkøb	38	00
Ringkøbing amt	200	00	Kontormaterialer, omslag m. v.	156	05
Fra pengeinstitutter	800	00	Forsendelsesudgifter, porto	1.030	39
Fra bykommuner	325	00	Sekretærens løn	750	00
Fra landkommuner	450	00	J. Søndergaard Jacobsen til »Hjerm II« . .	500	00
Renter til ¹¹ / ₁₂ 59	623	44	Ølby, Asp og Fousing	500	00
			Brandforsikring	4	85
			Andre udgifter	17	15
			Læseapparat	325	00
				11.870	09
			Overskud	1.257	20
Balance	13.127	29	Balance	13.127	29

Af overskuddet 1.257,20 kr. er indsat i sparekassen 972,14 kr., medens 285,06 kr. forefandt kontant. Indestående i sparekassen revisionsdagen 15.995,44 kr.

Regnskabet d. d. gennemgået og fundet i orden. Bilag, sparekassebøger og kassebeholdning forevist.

Holstebro, den 19. februar 1960.

V. Nedergaard Pedersen.

Kn. Engby-Larsen.